تیرایان او ژبه یي

Ketabton.com

ذکریا ملاتړ

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانۍ ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(تیرایان او ژبه یې) اثر په اړه

دلاربښو د استاد په توګه نظر:

د ژبپوهنې په پراخه ورشو کې یوازې ژوندۍ ژبې نه څېړل کیږي، بلکې مړې او له منځه تللې ژبې هم تر څېړنو او پلټنو لاندې نیول کیږي. زمونږ پیاوړي استاد څېړندوی زکریا ملاتړ همداسې یوې ډېرې درنې چارې ته اوږه ورکړې ده. د خپل علمي کار د بشپړولو د پاره یې د پوهانو نظرونه او څرګندونې له پامه نه دي غورځولې او تر ټولو مهمه یې دا ده، چې ځان یې ستړی کړی دی او په دې برخه کې یې ساحوي څېړنه هم کړې ده. ساحوي څېړنه د یوې موضوع د سپیناوي په مورد کې د خپل ځان سره پخې پایلې لري او د یوه پاخه سند په سترګه ورته کتل کیدای شي.

د اثر لیکوال د کتاب په لومړي څپرکي کې د موضوع په اړه د پوهانو څرګندونې راوړې دي، چې په رښتیا هم د تیرایي ژبې په باره کې ډیر ګټور مواد په کې تر سترګو کیږي.

د کتاب په دویم څپرکي کې لیکوال د تیرایي ژبې او تیرایانو په اړه غږیدلی دی او د تاریخ د پوهانو د څېړنو پر مټ یې د دې قوم سلسله جوته کړې او د ښه وضاحت په موخه یې په جدولونو کې ښودلې ده. دا ډول کړنه د موضوع پیل او پای معلوموي او نورو څېړنو ته هم لار هواروي، د همدې څپرکي په لړکې د تیرایانو پخواني (لومړني) میشتځایونه ښودل شوي او هغه لاملونه هم په ګوته شوي دي، چې تیرایان یې د خپلو سیمو پر پرېښودلو ته اړ کړي دي زما په فکر دا هغه معلومات دي چې په تاریخي څېړنو کې هم د یوه څړیونکي سره پوره مرسته کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داثر په دریم څپرکي کې د تیریانو او ددوي د ژبې په باره کې د پوهانو نظرونه راوړل شوي او په دووبرخو ویشل شوي دي، چې په پیل کې د کورنیو پوهانو او څېړونکو او تر هغو وروسته د بهرنیو پوهانو نظریات راوړل شوي دي. د کورنیو پوهانو په نظریاتو کې د تیرایانو په باره کې د نورو معلوماتو تر څنګ دا دوه ټکي ډېر مهم دي یو دا چې تیرایان په پخوا کې بت پرستان وو او د سلطان شهاب الدین غوري له خوا په (۲۰۰-۲۰۱ هـ) کالونو کې مسلمانان کړی شول، دویم دا چې د دوی ژبه د سانسکریټ څخه راوتلې ژبه ګڼل شوې ده. دا یادونه پوهانو ته ددې امکان ورکوي چې د تیرایي ژبې د پاتې شویو (لاس ته راغلیو) توکو پر بنسټ په دې برخه کې څېړنې وکړي او دا ښکاره کړي چې دا نظر تر کومې اندازې پورې د منلو یا رد وړ دی.

لکه چې یادونه وشوه د تیرایي ژبې په اړه په ترتیب سره د بهرنیو پوهانو نظرونه هم راوړل شوي دي دلته زه یوازې د ګریرسن د نظر یادونه کوم تر څو د تیرایي ژبې لورې ښه څرګند او ښکاره شي.تیرایي ژبه د (داردیک) له نورو څانګو لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه یې)، د ګلګیټ (شینا)، د اندوس (کوهستاني) او (کشمیري) سره نیږدې تړاو لري لکه د مثال په ډول د تیرایي (مالا) مانا (پلار) د شینا (مالو) او د (وت) لفظ مانا (ولاړ) په کشمیري کې د (ووت) سره یوه رېښه لري.

دا څرګندونې دا ښیې چې پورتنۍ ژبې د خپلوۍ پخه تنسته لري او اصل یې یو دی.

په همدې څپرکي کې دا ویل، چې د تیرایي ژبې یو شمیر اصطلاحات د سانسکریټ پخوانۍ ژبې د لغاتو سره نیږدې دي اساس به یې جعرافیوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقیعت وي. په هر صورت دا او دې ته ورته نور ټکي چې په دې علمي اثر کې تر سترګو کیږي پوهانو ته د اوږدو څیړنو امکانات برابروي.

په همدې څپرکي کې د تیرایی ژبو د غږ پوهنې ستونزې هم په ګوته شوي دي او دا ویل شوي دي چې په دې ژبه کې دار ټیکل څرګند ټکی نشته په همدې ډول دا هم ویل شوي دي، چې په دې ژبه کې داسې کافي مواد نه لرو چې د مذکرو اسمونو څخه د ښځینه نومونو په جوړولو کی د فرمول په ډول کار ورکړي خو ډیر ښځینه نومونه په دی(ې) پای ته رسیږي. د همدې څپرکي په اوږدو کې د تیرایی ژبې په ګرامري جوړښت باندی اوږدې خبرې شوي او د توان او امکان د اندازې پورې یې ټول اړخونه څیړل شوي دي او د لزوم په صورت کې جدولونه هم راوړل شوي دي.

د دې اثر په څلورم څپرکي کې د اندو اروپایي ژبو په ډله کې د تیرایي ژبې موقیعت (دریځ) باندې خبرې شوي دي چې داردي ژبې د اریایي ژبو په ډله کی شمیرل کیږي. په دې څپرکي کې داردي ژبې په دریو ځانګو ویشل شوي دي.

۱- لویدیځې داردي ژبې

۲- مرکزي داردي ژبې

۳- ختیځې داردي ژبې.

په دې برخه کې چې په هره ځانګه پورې کومې ژبې تړلي دي په دې څپرکي کې ډیر په زړه پورې روانه تشریحې یادونه شوې ده.

هغه ځانګه چې تیرایي ژبه ورته منسوبه ده د مرکزي داردي ژبو د ځانګې په نوم یاد شوې ده او دا ترې څرګندیږي چې د دې ځانګې اړوندې ژبې د نورو په پر تله ډیرې سره نیږدې دي، دا هم جوته شوې ده چې تیرایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه د دې څانګې په جنوبي اړخ پورې تړلې ده. چې (پشه یې ،شوماشتي، نګلامي، وټه پوري ، ګواري ، کلشي، خواري) په کې شاملې دي. دا ویش د څېړنې د پاره ځکه ارزښت لري ، چې د ژبو تر منځ ډېره نیږدې خپلوي زباتوی.

په دې څپرکې د یادونې بل ټکې دا دې چې د پښتو ژبې سره د تیرایي ژبې اړیکه یوازې د ګاونډیتوب په نوم یاد شوی او ویل شوي دي چې په همدې علت یې ډیرې پښتو کلمې خپلې کړې او عربي کلمات هم د پښتو له لارې دغې ژبې ته ورننوتي دي. د دې ژبې د ټولې فونیمیکي الفباد د پاره د کلمود پیدا کولو د نشتوالي علت هم ښودل شوې او هغه دا دې، چې دا ژبه له یوې مخې مړه او متروکه ده. دلته دا ویل شوي دي چې د رسالې د متن تیرایي کلمات د ژبې د الفبا مثالونه تر یو حد پورې بشپړولې شي.

لیکوال دا خبره په متن کې راوړې جدول کې سپینه کړې ده. په دې څپرکي کې د داردي ژبو سره د تیرایی الفبا ډیر لږ توپیر ته هم نغوته شوی ده. دا یادونه دا څرګندوي، چې محترم لیکوال په څیړنې کې د پوره دقت، پاملرنې او توجه څخه کار اخیستې دی ، او د تیرایی ژبې الفبا جدول یې هم راوړې دی. لیکوال په همدې څپرکې کې د همګروپ ژبو سره د تیرایی ژبې په پرتلنه هم غږیدلې دی او هغه خصوصیات یې ښودلي دي چې د ژبو په منځ کې په نیږدې بڼه او یا هم په متفاوت ډول تر سترګو کیږي.

د اثر لیکوال د داردي ژبو ځینې مورفولوژیکې ځانګړتیاوې هم له پامه تیر کړې دي او په دې ټکي باندې په تفصیل سره غږیدلي. په دې ژبو کې دایروګاتیف سیستم ته متوجه شوې او ویلی دي چې دا سیستم د فعل په برخه کې د پښتو په شان دی. مګر دا سیستم په ټولو داردي ژبو کې یو شان نه دی او د ګرامري حالت په وجه یو د بل څخه توپیر لري. د لیکوال د

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګندونو څخه ښکاري چې دا ډول مشخصات دا ژبې د نورو اريايي ژبو په څنګ کې دروي.

د همدې څېړکي په اوږدو کې د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې خبرې شوې دي. د ذات اسم په برخه کې راغلي دي چې تيرايي ژبه د جنس شمير (مفرد او جمع) او نور ګرامري حالتونه لري. په دې ژبه کې د جنس توپير لږ ليدل کيږي او د کونټکسټ يا قرينې څخه پيژندل کيږي. په تيرايي ژبه کې د مفرد او جمعې صيغې په ګرامري حالتونو سره افاده کيږي او دوه ګرامري حالتونه لري. د جمعې علامه يې يان ښودله شوې لکهmada (وګړی)adamian(وګړي). د مفرد مونث نومونو په اړه ويل شوي چې کله کله په واول تمام شوي نومونه د جمعې جوړولو د پاره څرګند واو (U) اخلي لکهdi،لور zaāSp(خور) چې جمع يې dun او zunāSpراځي. صفت هم د جنس له پاره بيله بڼه غوره کوي لکه Sura (وړوکی) Suri (وړوکې) عدد هم د جنس له مخې توپير کوي لکهnaāk (غټ)،niāk(لويه، غټه). صفت په کې تر موصوف د مخه راځي.

په همدې برخه کې د تيرايي ژبې ضميرونو باندې هم رڼا اچول شوې، په فعل، فعلي تعريفونو او نورو برخو باندې ډيرې ژورې خبرې شوې اوځانګړنې يې ښودل شوې دي. په دې څېړکي کې د تيرايي ژبې جملې راوړل شوې په پښتو ترجمه شوې او وروسته انالېزشوې دي او د هغه ګرامري برخې ښودلې شوې دي، چې جملې يې جوړې کړې دي. دا کار مونږ د تيرايي ژبې د نحويې سره اشنايي ته رابولي.

ددې اهميت لرونکي علمي – څېړنيز اثر د څلورم څېړکي په وروستيو کې د تيرايي ژبې د ورکيدلو او متروک کيدلو لاملونه ښودل شوي دي. په رښتيا هم داډول اودې ورته لاملونه په نړيواله کچه د يو شمير

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د ورکیدو سبب گرځیدلي دي چې نه په علمي لحاظ او نه هم په حقوقي لحاظ د یوه رواعمل په توګه د زغم او تحمل وړ دي. لیکوال په دې برخه کې ډیره لوړه څېړنه کړې او سړی کولای شي وو ایي ،چې په حق باندې یې سترګې نه دي پټې کړې او د علمي موازینو خیال یې ساتلی دی.

په پنځم څپرکي کې د تیرایي ژبې لاس ته راغلي وییونه او جملې ښودلې شوې دي. تیرایي وییونه د پښتو وییونو تر څنګ ایښودل شوي او د هر پښتو ویي په خوا کې د تیرایي ژبې ویې هم راغلي او د تلفظ د پېژندلو په غرض یې د ترانسکرپشن بڼه هم له پامه نه ده غورځول شوې. یو شمیر جملې په پښتو ژبه هم اړول شوې دي او ګرامري خواوې یې هم ښودلې شوې دي. دا مواد که څه هم د حجم له مخې لږ ښکاري، خو د ارزښت له مخې د ډیر قدر وړ دي ځکه کولای شي چې د هغه څیړونکو سره پوره مرسته وکړي چې د تیرایي ژبې مختلفو اړخونو په اړه څېړنې او پلټنې کوي.

ددې اثر محتوی اهمیت په دې کې نغښتی دی ، چې لیکوال یوازې ماخذونو ته مخ نه دی وراړولی، بلکې د معتبرو ماخذونو په خوا کې یې ساحوی څېړنه هم کړې او لازم مواد یې په ډیر دقیق ډول تر لاسه کړي دي او د هغوی رښتیني ماخذونه یې هم په امانت دارۍ سره ښودلي دي.زما په نظر لیکوال د علمي اصولو پخه پیروي کړې ده.

د اثر لیکوال د کتاب په وروستنۍ برخه کې د (ضمیمې) تر سرلیک لاندې یو شمیر نومونې،اثار، سیمې او د پښتون د سترولس ځینې خیلونه په ډیره خوږه ژبه شرحه کړې دي. دې معلوماتو ته په کتو سره سړی ددې توان پیدا کوي، چې په ښه توګه د متن یا د هغه د یوې برخې په مفهوم باندې وپوهیږي او هغه څه خپل کړي، چې په لټون پسې یې ګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کتاب په پای کې د تیرایی ژبې په باره کې د ګریرسن لیکنه چې کافي مواد لري په هیڅ وجه د هېرولو نه ده، ځکه چې هغه ددې علمي اثر ارزښت نوره هم لوړ کړی او دایې ښودلې ده چې لیکوال د څېړنې په اهمیت ډیر ښه پوهیږي.

که د اوږدو خبرو څخه تېرشو، نو زه په لنډډول داوایم، چې:

- لیکواال د اثر په چمتو کولو کې زیات زحمت ایستلی او د باوري سرچینو څخه یې ګټه اخیستې ده.

- د اثر محتوی ډیره لوړه او علمي ده.

- د کتاب ژبه په رښتیا هم ډېره خوږه ، روانه او سلیسه ده.

- دا کتاب په ځانګړي ډول د تیرایي ژبې په باره کې لومړنی یوازینې اثر دی او څیړنکو ته ډیر مواد په لاس ورکولای شي.

زه د دې علمي اثر د چاپ هیله کوم، او د لوی خدای له دربار څخه خپل ګران ورور استاد څیړندوی زکریا ملاتړ ته د نورو بریاوو هیله کوم.

په پښتني مینه !

څیړنوال مولاجان تنیوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

دلوی او مهربان خدای (ج) په نامه

تیرا یـان او ژبـه یـې، د هغـه نـوي او تانـد علمـي اثـر نـوم دی، چـې د علوموا کـادمی، د بشـري علومـو معاونیـت، د ژبـو او ادبیـاتو مرکـز د ژبپوهنې څانګې، درانه او عزیز استاد څېړندوی زکریا ملاتړ د هغې علمي مینې او علاقې له مخې، چې د ګران هیواد له او سینو خوږو ژبو او په تېره د آریـا یـې پښوانیـو ژبـو د تحقیـق او پیژنـدنې سره یـې لـري، پـه علمـي مینـه کښلی دی.

لـه ښـه مرغـه ملاتـړ استـاد د لـومړي ځـل لـه پـاره (تیرا یـان او ژبـه یـې) ترعنوان لاندې، په درندې ښې ژبنۍ موضوع باندې په پوره هڅې، هاند او زیار سره، د ډېر رانه تحقیق په لړکې زیات علمي کار سره تـه رسولی دی، چې ایبره، ثمره او حاصل یې ددغې لرغونې ورکـې، او لـه منځـه تللې ژبې د بیا راژوندي کولو ډیر لغتونا کلمې، او زیاتې جملې راټولې کړي او د نورو داردي ژبو سره یې د پرتلې او مقایسې لـه مخې د کورنیـو او بهرنیـو سترو ژبپوهانو د علمي اثارو او نظریو له مخې په پوره غور او څېړنې سره کښلی او د غې مړې ژبې تـه یـې بیـا یـو څـه د نوي ژوند ساه پکې پوکلې او دغـې ورکې او متروکې ژبې ته یې نوی روح ورکړی، چې دراتلونکو څېړنو د پـاره یې په دغه څېړنیز باب د نوې دروازې تمبه خلاصه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر هال ، ما د استاد ملاتړ په دازړه پوري ژبنی کمپوز شوی اثر د خپل وس او توان له مخې تول په ځير سره ولوست، چې د لوست په رڼا کې يې په خپلې کمې پوهې سره دومره ويلی شم:

دغه ژبنی تحقيقي اثر په سريزې برسېره، پنځولويو فصلونو او د ليکوال په ژبه په پنځو څپرکو کې، ددوو اويا(۷۲) څنګيزو او بغلي وړوعنوانو، پايلې، وړانديزونو او ضميمې کې راغوړېدلې او رغول شوی دی، چې منځپانګه يې په ژبنې متن او موادو ښه غنې شتمنه او بډايه ده، چې دهرلوستونکي توجه ځانته وراړوي.

ددغه تحقيقي اثر، په سريزه کې ليکوال د آريايي لرغونو او معاصرو ژبو په پيژندنې باندې لنډې او پخې څرګندونې کړې او هم يې د نورو داردي ژبو په اړه لنډې اشارې کړې، چې د خپلې موضوع غوره والی يې پکې ښه راڅرګند کړی دی، چې مبرميت يې ترې راجوتېږي.

ددغه اثر لومړی څپرکی ليکوال، د موضوع شاليد او پس منظر ته ځانګړی کړی، چې پکې يې د تيرايي ژبې ځنډن موجوديت، بيا يې د دغې ژبې د ورکيدو عوامل، د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او ماخذونو په ښو دلو سره خپل تحقيق ته د موضوغ په اړه بشپړه څرګندونه کړې. ددغې ژبې سره يې د نورو هم ګروپ ژبو يادونه او ورته والی هم څيړلی. لکه چې جوته ده په دغه ياده موضوع باندې داسې پوره او هر اړخيز کار تر مخه نه دی شوی. په شاليد کې د تيرايانو عام قتل او اوتاراج، چې د روښان پير له خوا سرته رسيدلی يادونه شوې په داردي ژبو کې يې د تيرايي ژبې رنګينی ته هم اشاره کړې او دريځ يې روښانه کړی دی.

ددغه اثر، په دوهم څپرکي کې، د تيرايانو نسب او شجره په پوره رنګ او ښه دداخلي او خارجي پوهانو د هر اړخيزو څرګندونو او نظريو له مخې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باوري سرچينو ، منابعو او ماخذونو په رڼا کې په پوره تفصيل سره راياد او ځرګند شوې دی او د اثر دښاغلي ليکوال دزړه پورې تحقيق، د څېړنو د اصولو سر سم راځليدلې دی، چې د شجرې لـه مخې يې تيرايان پـه کرلاڼی لويې قبيلې پـورې اړوند بللي،وايی ددوی ژبـه پـه داردي ګـروپ کې پـوره روښتيا او موجوديت لري. دلې يې د تيرايانو استوګنځايونه پـه غـور سره د ماخذونو په رڼا کې په ښه رنګ بيان او ښودلې دي، د ليکوال د اثـر دا برخه ډيره په زړه پورې ځکه ده، چې د تيرايانو نسب او ژبه باندې يې پوره علمي څېړنه تر سره کړې ده. دلته يې د تيرايانو اوروښـانيانوتر مـنځ اړيکي هم پـه ځانګړې رنګينی جوتې کړی او د بايزيدروښان اور مړ د ظلم يادونه يې چې په تيرايانويې کړی اود له يوې مخې يې په چل او دوکې سره وژلي او ځپلی په ښه رنګ کړې ده.

ددغه څېړنيز اثـر دريم څپرکی، د تيرايـانوژبې تـه ځـانګړی شـوی، چې ددغې ژبې د څېړنې په برخه کې يې، د کورنيو او بهرنيو لويو پوهـانو اوژب څېړنکـو درانـده نظريـات او ليکنـې پـه کـره ډول راوړې دي. د اثـر ليکـوال استاد ملاتړ په دغه څپرکي کې د تيرايي ژبې په غړ پوهنې،

ارتيکلونو ، ښځينه او نرينه نومونو ، د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت، پـه فـاعلي او مفعـولي حالـت د جمعـې او مفـرد پـه حالـت، اضـافي حالـت، مفعول منه، مفعول له، د صفتونو په حالت د شميرنې په اعـداد ، ضـميرونو او په نورو ګرامري ارزښتونو باندې، د کورنيو او بهرنيو ژبپوهانو د نظريـو په رڼا کې ښه په خوند او ټس سره پـوره څېړنـه کـړې ده. چې موضـوع يې ښـه بشپړه راځلولې او ځرګنده کړې ده.

ددغه زړه پورې ښـه درانـده ژبنـې اثـر څلـورم څپرکـی يـې، دانـدو اريـايې ژبوپه ډله کې د تيرايي ژبې دريځ تـه ځـانګړی کـړی دی. پـه دغـه پاخـه اوکـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بحث کې داردي ژبې چې د اريايي ژبو په لويه لړۍ کې دي؛ په ټولو باندې پوره څرګندونه او پيژندنه شوې، د دغو داردي ژبو په رڼا کې يې بيا په تيرايي ژبه باندې، چې د نورو داردي ژبو سره ورته والی او شباهت لري. د کورنيو او بهرنيو پوهانو د مستندو نظريو او علمي منابعو له مخې څيړلې او مقايسه کړې ده. دلې يې د تيرايي ژبې فونيميکه الفبا د مثالونو سره په ښه شان راوړي. د تيرايي ژبې ټولې خوايې د پرتلې له مخې د نورو ژبو سره، چې په يوه ګروپ پورې تړلې دي په مثالو څرګندې کړې دي. په دغه برخه کې يې دا ثر منځپانګه په ټوله ژبني بڼه سره ښه روڼا څيړلې، ډير زياريې ايستلی دی، د سيمه ييز ريسرچ مالګه يې هم په ګډه کړې، چې د دغه اثر د موادو په زياتولو او ټولو کې يې خوند لا ډير زيات شوی دی. د لې يې د داردي ژبو مور فولوژيکي ځانګړتياوې هم په ښه شان سره په ګوته کړې او د تيرايي ژبې رنګيني او موجوديت يې پکې ښه بيان کړی دی، چې د دغو داردي ژبو په ګروپ کې يې غوره رنګ او مقام درلود. دلته يې د تيرايي ژبې ټول ګرامري جوړښت او ځانګړنې په ښه ټس او خرپ سره په ښه نيتيا څيړلې دي.

چې د دغه ژبني اثر رغښت او ارزښت يې يو په لسه زيات کړی، په دغه برخه کې د استاد ملاتړ زيار د زياتې يادونې وړ دی، چې خورا علمي خواري او هڅه يې په مينه سرته رسولې ده.

د اثر ليکوال دلته د غې موضوع ته هم پوره پاملرنه کړې ده، چې د تيرايي ژبې دورکيدو او له منځه تلو عوامل يې په پوره توګه څيړلې دي. د زياتې رڼا او وضاحت د پاره يې د داخلي او خارجي سترو ژبپوهانو نظريې هم ورسره د شاهد په توګه راوړې او څيړلې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه محکم او غوره تحقیقي ژبنې اثر په پنځم څپرکې کې يې په ډير ګڼ شمير د تيرايي ژبې تر لاسه شوي لغتونو او ګڼو جملو ته ځای ورکړی دی، دا دده د ريسرچ او زحمت حاصل دی، چې ټول لغتونو او جملو يې د معنا سره راجوتې کړې، په پښتو يې ترجمه کړی دي چې لوستو نکو ته يې پوره اسانتيا رامنځ ته کړې چې دا د نوموړی د علمي کار بله ارزښتمنه ځانګړتيا او غوره والی دی. دده ددغه ژبنې کار حاصل او ميوه ډيره قيمیتي او د پوره ارزښت نه ځکه ډکه ده، چې ددغې ژبې لغتونه او جملې يې د پښتو، پشه يي او نورو داردي ژبو سره چې پخوانۍ جرړې، ريښې او معناوې هم لري څيړلې دي.

د اثر ليکوال د تيرايي ژبې يو نظم هم د خپل ريسرچ او پلټنې په زيار کې پيدا کړی، هغه يې هم دلې راوړی. دده دغه کار ددغې مړې ژبې په راژوندي کولو کې پوره هڅه ګڼلی شو. دا نظم، د تيرايي ژبې لغتونه او جملې د پوره سموالي او درستوالي د پاره چې د نيمګړتيا څخه بچ او خوندي وي. په فونيميک الفبا سره هم کښلي دي، چې د لو ستونکو د پاره يې کار ډير اسان کړی او په دې سره د لغتونو، جملو او نظم کې د غلطيو مخه هم نيول شوې ده... استاد ملاتړ د مورګنستيرن راپور او ګريرسن انګليسي بشپړ متن ددغې ژبې په اړه راوړی دی، چې اثر ته يې پوره ارزښت ته غوره والی او سترتوب ورکړی دی...

څيړندوی استاد زکريا ملاتړ، د ليکنې د عمومي دود سره، دا ژبنی په زړه پورې اثر په يوې درندې پايلې (نتيجې) ختم کړی، چې د سپارښتنو او نتيجې وروسته يې، هغه ماخذونه او سرچينې هم کښلي، چې ددغه اثر د تحقيق په برخه کې يې ورڅخه استفاده او ګټه اخيستې ده، ماخذونه يې د ليکنې د منل شوي لارې سره سم څرګند او ښودلي دي. ده په خپله دغه پخه ژبنې څيړنه او ليکنه کې ليک نښې په پوره دقت سره مراعات کړې. ليکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې په خپله برخه کې روانه، عام فهمه او په ډېره خوږه ساده پښتو يې ليکلې ده، په ليکنه کې تنافر، ځنډ او خنډ والی نه ليدل کيږي، دروانو اوبو په شان رواني لري، د هر چا د پاره يې لوستنه او مطالعه ډېره اسانه او زړه پورې ده. ما يې په لوستلو کې هيڅ ډول ستونزه احساس نه کړه او په زړه پورې راته وايسيده، په مينه مې ټول اثر مطالعه کړ، د هر چا د پاره يې د تيرايانو او تيرايي ژبې په پيژندنه کې ګټه ډېره ده...

په پای کې د دغه ټکي يادونه کوم، که چېرې د استاد ملاتړ دا ژبنۍ اثر د چاپ او خپرونې په ګاڼه ښکلي شي، ګټه به يې د علم په دنيا کې عامه او زياته شي.

زه دده دغه علمي زيار ستايم، په علمي چاروا کي يې د لا ډېرو برياليتوبونو هيله او غوښتنه کوم. د اثر د چاپ په برخه کې مې نظر مثبت دی، ځکه موږ دده په دغه اثر سره ددغې ورکې ژبې ترخاورو لاندې لعلونو راسپړلو او لاس ته راوړلو د پاره هڅوي. ملاتړ استاد ته د الله(ج) له دربار او مهربانۍ نه ورته دروغتيا، عزت او پوره خوشاله عمر هيله او دعا کوم.

په درنښت

خيرنپوه علی محمد منګل

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

افغانستان یو لرغونی او تاریخي هیواد دی، چې له زمانو راهسې د پېړیو به پوړو کې بېلا بېل قومونه او توکمونه د اسیا لویې و چې په دې جفرافیوي ساحه او قلمرو کې میشت او د همدغو بېلا بېلو ژبو ویونکوورونو قومونو د افغان ملت په نوم یو واحد ملت جوړ کړی دی.

د لوی او تاریخي افغانستان په مېشتو قومونوکې یو هم تیرایان دي. چې د استوګنې لرغونې سیمه او ټاټوبی یې په پښتونخوا کې ((تیرا)) نومې سیمه وه.خو څو پیړۍ د مخه د قومي او قبیلوي شخړو او جګړو له امله له هغه ځایه ننګرهار او د پښتونخوا پیښور ځینو برخو ته کوچېدلي او هورې میشت شوی دي.

د تیرا خلکو د تیراهي به نوم ځانګړې ژبه درلوده او د یو قوم به توګه پخپله سیمه کې اوسیدل د تذکره الابرار والاشرار د مؤلف(اخوند درویزه) له قوله بایزید روښان په لسمه هجري پیړۍ کې دوی له دې سیمې په زور شړلي او پر ځای یې دغلته خپل مریدان (اورکزي او اپریدی پښتانه) استوګن کړي دي. تیراوال چې په دغه جبری کوچېدنه کې افغانستان او پښتونخوا نورو برخو ته تللي، د قومي لږکیو (اقلیتونو)په توګه به ځینو پښتنو قبیلو ورګډ شوي، دوخت په تیریدو یې خپله ژبه له لاسه ورکړې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښتانه شوي دي. ځینو مؤرخینو لکه د حیات افغاني مؤلف حیات محمد خان، پښتانه د تاریخ په رڼا کې مؤلف ظفر کاکا خیل، د پښتنو قبیلو شجرې لیکوال میرا جان سیال او نورو ددوی د نسب لړۍ په کرلاڼو پښتنو ورګډه وي او له پښتنې قبایلو څخه یې ګڼي.

خو واقیعت دادی چې دوی یو ځانګړی قوم دی چې پخوا یې خپله ژبه او کلتور درلود ، خو اوس یې هغه له لاسه ورکړی او ژبه یې په مړو ژبو کې شمیر ده.

ځینو بهرنیو ختیځپوهانو لکه مارګنسترین، ګریرسیون، کانکوفسکي او نورو ددوی د ژبې او قوم په اړه څیړنې کړي، د تیراهي ژبې ځنې ویبونه او عبارتونه یې ثبت کړي، چې ورڅخه د دې ژبې پوره ځانګړتوب جوتیږي.

زما د معلوماتو له مخې معاصرو افغاني لیکوالو کې به سر محقق دوست شینواری لومړنی لیکوال وي چې د افغانستان ژبې او توکمونه نومي اثر کې یې د نورو ژبو او قومونو د پیژندنې په لړ کې په پښتو ژبه ددوی یا دونه هم کړی او تیراهي ژبې ځینې ګرامري ځانګړنې یې ښودلې او ځینې لغتونه او عبارتونه یې هم ثبت کړي دي. او بیا ددې اثر لیکوال ښاعلي زکریا ملاتړ د ۱۳۵۷ لمریز کال د زیري کالنۍ د تیرایان او تیراهي ژبه تر سرلیک لاندې یوه مفصله مقاله لیکلې او په کالنۍ کې خپره شوې وه.

کلونو کلونه ورسته چې نوموړی د هجرت له تاتوبي (پښتونخوا) څخه هیواد ته راستون شو ، او د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز پښتو ژبې او ادبیاتو د انستیتوت په علمي غړیتوب ومنل شو. نو د علمي څیړنیزې پروژې په توګه یې همدغه موضوع د څیړندوی علمي پوړته د لوړیدو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاره و ټاکله، سره له دې چې د موضوع شالید ته په کتنه په دې باب ډېرې لږې څېړنې شوې، نو دې مړې ژبې او مخ په ورکېدو نکي قوم په اړه څېړنې ډېرې ستونزې لرلې خو نو موړې، د ډېرو ستونزو په ګډا للو له مفرداتو سره په سمون کې په دې اړه پراخه څېړنې وکړې او د هغو پر بنسټ يې دا لیکنه تر ممکنې کچې په دې لاندې پنځو څپرکو کې په دې ترتیب سر ته ورسوله:

په لومړي څپرکي کې د معمول سره سم د هغو څېړنو څرنګوالي ته کره کتنه شوې چې پر دې باب د مخه تر سره شوي دي. په دويم څپرکي يې د تيرايانو د نسب لړۍ او شجره ، د تيرايانو ميشت ځايونه او په ضمني توګه له روښانيانو سره ددوی په مخالفتونو بحثونه راغلي، چې لوستونکو ته دغه قوم ورپېژني.

په دريم څپرکي کې د تيرايانو د ټبر او د هغوی د ژبې په اړه د ځينو کورنيو او بهرنيو پوهانو نظريات په ډېر لنډيز سره راوړل شوي، چې دا هم ددې قوم د پېژندنې به اړه له لوستونکو سره مرسته کولی شي.

څلورم څپرکي مود اندو اروپايي ژبو په ډله کې د تيرايي ژبې له دريځ او موقف څخه خبروي. ليکوال تربيلا بيلو سرليکنو لاندې له نورو هم ګروپ ژبو سره د تيرايي ژبې پر تلنه کړې، ددې ژبې به ګرامري جوړښت او نورو ځانګړنو يې په زړه پورې بحثونه کړي او په پای کې يې ددې ژبې د مړه کيدو او له منځه تلو اصلي لاملونه هم په منطقي ډول ښودلي دي. په وروستي (پنځم) څپرکي کې ددغه مړې شوې ژبې ځينې تر لاسه شوي و ييونه ،جملې بيلا بيل عبارتونه او يو نيمګړی شعر هم خوندی کړی دی.

زه د ليکوال د هم مسلکي او په يوه فرهنګي اداره کې د نږدې همکاره په توګه ددې شاهد يم چې نوموړې ددې څېړنې په بهير کې د موادو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلوماتو د نه شتون له امله د څومره ستونزو او کړاوونو سره مخامخ و، ځکه چې هغه د یوې مړې ژبې او ځانګړي قوم(تیرایانو) په اړه څیړنه کوله، د داسې قوم په اړه څېړنه د معلوماتو پلټنه او راټولو نه، چې اوس په پښتنې قبلیو کې ورګډ شوی دي خپله ژبه یې هیره کړې، ورکه کړې او بالاخره مړه شوې ده. رښتیا چې ډیر ستونزمن کار دی، خو ښاغلي ملاتړ صاحب چې د ډیرو نه ستړې کیدونکو هلو ځلو په نتیجه کې د تیرایي ژبې او قوم په اړه دامواد او معلومات راټول کړي، زه یې ډیر ارزښمن پوره او غنیمت بولم ستاینه یې کوم او په دې باوري یم د هغه چا له پاره چې په دې اړه نورې څیړنې کوي ښه ګټور معلومات په لاس ورکوي.

په پای کې لیکوال ته د دې اثر د چاپ او خپراوي له امله مبارکي وایم، د لوی څښتن تعالی په دربار کې ورته د روغتیا او د نورو غوره فرهنګي خدمتونو د تر سره کولو له پاره د بریالیتوبونو هیله او دعا کوم.

په درنښت

څیړنپوه سید محی الدین هاشمي

د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز مشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

زموږ هېواد چې دلرغونو او معاصرو آريايي ژبو اصلي ټاټوبی او زانگو ده. دآريايانو دلېږد له مخې ورسره يو شمېر ژبې ختيځ او يو شمير نورې يې لويديځ لور ته تللي دي او هم يو شمير آريايي قومونه په خپل اصلي ټاټوبي کې پاتې شول او دبېلابېلو عواملو پر بنسټ يې يو او بل لوري ته لېږد وکړ.

دوخت په تېرېدو سره دمختلفو عواملو له مخې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوي او يا هم له منځه ولاړې، تيرايي ژبه زموږ دهېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او دځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

د وخت په تېرېدو سره د مختلفو عواملو له مخې يې يو شمېر ژبې يا کمزورې شوې او يا هم له منځه لاړې. تيرايي ژبه زموږ د هېواد هغه لرغونې ژبه وه، چې په خپل اصلي ټاټوبي کې زېږېدلې او د ځينو لاملونو له مخې له منځه تللې ده.

کله چې زه د سيمې په کليوالي ښوونځي کې شامل شوم او په ليک لوست يو څه وپوهېدم، نو خپله تذکره مې چې پلار راته په کوچنيوالي کې جوړه کړې وه، وليده، دقوم په خانه کې يې تيرايي ليکل شوي وو، ما هغه وخت دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه، چې موږ په قوم باندې څوک يو؟ هغه راته وويل چې موږ په قوم باندې مومند يو، نو ماورته وويل چې زموږ په تذکرو کې خو تيرايي ليکل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار مې راته وويل دا دهغه وخت دکاتبانو او ميرزايانو دناخبرۍ او ناپوهې له امله شوې کار دی، اوس دا سې ليکل شوي، تيرايي په مومند اړول کړاو غواړي.

اروابناد پوهاند صديق الله رښتين (دننگرهارننداره) نومې سفرنامه کې هم داشان ورته موضوع ته اشاره کړې ده، چې په رښتيا سره دا هم يوه لويه تېروتنه ده.

دشيرشاهي (حصار شاهي) په سفر کې ليکي: ((...ددې ځای اکثره خلک دناخبرۍ او يا په دفترونو کې دميرزايانو دليکنې له امله دخپل نوم سره تاجيک ليکي، مگر دا خبره بالکل غلطه او بې اساسه ده، ځکه چې ددې ځای اوسېدونکي په پنځو خېلونو وېشل شوي دي.

علي محمد خېل، گاسي خيل، ښادي خيل، حسن خېل، ننته خېل، چې دادخېلونو وېش او تقسيمات بې له پښتنو نه په بل چا کې نشته، دشيرشاهي لوستي او پوه کسان دې تاريخي غلطۍ ته متوجه شوي دي او ځانونه په لويه پښه کې مومند بولي.))[1]

همدا شان دکوټ درې خلک هم درواخله، په کوټ او بټيکوټ کې اکثره لوی کلي هم په خېلونو مشهور او يادېږي،چې دلته ديو څو کليو نومونو ته دمثال په ډول اشاره کوو، چې دکوټ او بټيکوټ خلک يې اکثره دنومونو سره بلد دي.

لکه: طاووس خېل، باره خېل، انارخېل، شاش خېل، هيبت خېل، حيدر خېل، عمر خېل، نصرت خېل، جاني خېل، سيداحمد خېل، عمراخېل، فروخشاه خېل، شمه خېل، سدوخېل اونور.

[1] پوهاند صديق الله رښتين ، دننگرهار ننداره ، يونيورستي بک ايجنسي ،پېښور ، ۱۳۷۴ل کال ، ۲۲مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

همداشان په کوټ کې د داسې ځایونه نومونه هم شته، چې په احتمالي ډول د اسلام د مقدس دین څخه وړاندې دورو سره تړاو لري،لکه مطراني، چوغاني، میتهیاني، چنګړ، ګیزواني، ختواني، ډواني، کټیاني، بنډوک چې اوس هم په دې نامه یادیږي.

کوټ او بټیکوټ چې د ننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې دوه ولسوالۍ دي، د دې سیمې د اوسېدونکو په اړه د دې خبرې سپیناوی په ضرور کار دی، چې دوی له یوې مخې تیرایان دي او که څو محدودې کورنۍ ورته مهاجرې شوي دي.

اخوند درویزه ننګرهاری او نور څېړونکي په دې نظر دي، چې تیرایان د پیرروښان د ظلم له امله له تیرا څخه وایستل شول او ځینې کورنۍ یې ننګرهار ته په کډه راغلې.

خو د سیمې خلک بیا داسې وایي، چې په پخوا وختونو کې د شینوارو او اپریدو له خوا په کوټ باندې حمله شوې وه، د میر خوش پر مشرۍ د کوټوالو یوه درنه جرګه د غره مومندو ته لاړه د مومندو له خوا دا حمله پر شا وتمبول شوه، چې د دې حملې د پر شا تمبولو څخه وروسته د مومند قام څو کورنۍ د کوټ په تنګي هم کې مېشتې شوي دي، له هغه وخته دا تنګی د مومندو یوه تاڼه یا (څوکۍ) ده او د تنګي مومند ورته وایي.

داسې معلومیږي، چې له هماغه وخت نه د کوټ د خلکو او مومندو ترمنځ د عزیزولۍ داړیکو د ساتلو ، سلسله ښه ټینګه موجوده وه؛ پر دې اساس د کوټ او بټي کوټ خلک ځانونه په مومندو کې شمېري.

تیرایي(تیراي) ژبه چې له نوم څخه یې څرګندیږي، د نسبتي (ي) پر اساس تیرا ته منسوبیږي، تیرا د ننګرهار ولایت د شینوارو جنوب شرق

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواتــه يــوه پراخــه لــوړه غرنۍ يخــه او پــه ځنگلــو پټــه ســيمه ده، چــې د پښتونخوا په خيبر ايجنسۍ پورې مربوطه ده.

په اوس وخت کې تيرايي ژبه دافغانستان دمړو او متروکو ژبو په ډلـه کې حسابيږي، پـه دې معنا چې تيرايي ژبه ويونکي نه لري او تيرايان پـه پښتو ژبه خبرې کوي.

ما په دې رساله کې زيات کوښښ کړی، چې کومې کلمې،نومونه، پـوره او نيمگړې جملې، چې دځينو سيمو دخلکو په ياد کې پاتې وې، راټولې او هم هغه څېړنې، چې دبهرنيو او کورنيو پوهانو او څېړونکو لـه خوا پـه دې ژبه کې ترسره شوي په دې رساله کې يې خوندي کړم.

دا رسـاله ټـول پنځـه څپرکـي لـري او پـه پـای کـې پايلـه، وړانديزونـه، دماخذونو فهرست، ضـميمې او دځينـو ځـايونو او نومونـو پـه برخـه کـې هم معلومات وړاندې شوي دي. ددې خبرې يادونه هم ضروري ده، چې په تيرايـي ژبه کې دپښـتو، دري، هندوکو او نورو داردي ژبو نومونـه دگاونډيتوب پـر اساس ډېر راگډ شوي دي، پـه دې معنا چې کله دا ژبـه ژونـدۍ وه نو دنورو گاونډيو ژبو تر اغېزې لاندې وه، ځکه ددې ژبې ويونکو ديـوه کوچني اقليت په توگه دپښتو ژبې ويونکو سيمو په منځ کې ژوند کـاوه، چې کـرار کـرار يـې خپله ژبه له لاسه ورکړه او پښتو ژبـه يـې خپلـه کـړه، يعنې اوس تيرايي ټبـر لـه څېرمې په پښتو ژبه خبرې کوي.

څرنگه چې تيرايي ژبه دمرکزي داردي ژبو په ډله کې راځي نو پـه ټـوليز ډول ويـلای شـو، چـې ددې رسـالې يـوه برخـه داردي ژبـو سـره د پرتليـز او تشريحي ميتود پر اساس او بله برخه يې دساحوي ريسرچ پـر اسـاس څېـړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې زه د خپل لارښود استاد څېړنپوه د کتور اورمړ څخه د زړه له کومې مننه کوم چې ما سره يې د دې رسالې په بشپړولو کې ډير زيار ګاللي دی او د ښاغلي څېړندوی عبدالظاهر شکيب ښاغلي څېړندوی وجيه الله شپون او ښاغلي محمد عارف ملاتړ څخه هم منندوی يم چې د رسالې په کمپوز ، سپارښتنو او ترجمې کې يې را سره په خلاص مټ مرسته کړې ده.

په درنښت

زکريا ملاتړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ څپرکی

دموضوع شالید یا پس منظر

تقریباً څولسیزې وړاندې د تیرایي ژبې څرک په هغو سیمو کې لګېده، چې تیرایان په کې پخوا اوسیدل او د نوموړې ژبې څه ناڅه کلمې یا نیمګړې جملې د ځینو سپین ږیرو خلکو یا سپین سرو ښځو په یاد کې پاتې وې، مګر اوس په مکمله توګه له یوې مخې دا ژبه له منځه تللې او بیخي ویونکي نه لري او پر ځای یې پښتو ژبه ویل کیږي، په دې معنا چې دا ژبه مړه او متروکه شوې ده.

څرنګه، چې دا ژبه اوس له استعمال څخه غورځېدلې او د مړو او متروکو ژبو په کتار کې راځي، نو دا به یو څه ګران کار وي، چې د دې ژبې ټول اړخونه او ګرامري ځانګړنې لکه د نورو ژوندیو ژبو په شان وڅېړل شي.

د تیرایي ژبې په اړه اروا ښاد دوست محمد دوست (د افغانستان ژبې او توکمونه) نومې اثر کې چې په ۱۳۵۴ل کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوی، د مرکزي دا ردي ژبو په ډله کې د خارجي ماخذونو په حواله ښه څېړنه کړې او د تیرایانو په باره کې معلومات یې دا خوند درویزه ننګرهاري د مخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار له آثارو څخه راخیستي دي او ځینې خبرې یې د خپلو څېړنو او علمي پوهې په اړه هم راوړې دي. پته دې پاتې نه وي چې اروا ښاد دوست د افغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳۴-۴۴۰ مخونو کې دتیرايي ژبې پر ګرامري جوړښت پوره رڼا اچولې، چې تفصيل يې ددې رسالې په متن کې ځای په ځای راغلی دی.

دبهرنيو پوهانو او ختيځ پېژندونکوله خوا دتيرايي ژبې او نورو همګروپ (داردي ژبو) په اړه ګڼې څېړنې هم ترسره شوي دي.

تراوسه پورې په تيرايي ژبه مستقل اثر په پښتو ژبه کې نه دی ليکلی شوی.يوازې دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر کې د داردي ژبو په ګروپ کې يې يادونه او څه ناڅه څېړنه راغلې ده، د بهرنيو ماخذونو په حواله د ګريرسن يادښتونه او څېړنه، چې پوره تفصيل يې د دې رسالې په متن کې راغلی د موضوع په بشپړلو کې پوره مرسته کړې ده. زه هم د دې ژبې دنومونو، کلمو او جملو راټولولو پسې، کلي په کلي او سيمه په سيمه ګرځېدلی يم دخيبر پښتونخوا په تيرا او ټوله خيبر ايجنسۍ او دننګرهار ځينې ولسوالۍ مې ورپسې چاڼ کړي دي، تر څو هغه وييونه او جملې، چې دخلکو په ياد کې پاتې وې راټولې کړم او له بلې خوا داهم معلومه کړم، چې تيرايي ولس په کومو کومو ځايونو کې مېشتې دی.

لکه څنګه، چې د دې رسالې عنوان په دوو برخو مشتمل دی، چې يوه برخه يې (تيرايان) او بله برخه يې (تيرايي ژبه)ده.

په دې دواړو برخو کې ما دخپل توان په اندازه کوښښ کړی دی، چې په خپله څېړنه کې دټولو موجودو ماخذونو څخه استفاده وکړم.

تر هر څه دمخه پکار ده، چې لومړی په تيرايانو باندې څېړنه او تحقيق وشي او وروسته يې بيا په ژبه باندې خبرې وشي.

دتيرايانو دنسب په برخه کې چې کوم ماخذونه او نظريات موجود دي، يوه نظريه په کې دمحمد حيات خان (حيات افغاني) دويم ټوک دوهم چاپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳۷۰ کال ۱۲۰ مخ کې راغلې ده او بله نظريه د سيد بهادر شاه ظفر کاکاخېل ده (پښتانه د تاريخ په رڼا کې، کرلاڼي قبايل ۲۲مخ)کې ذکر شوی، دريمه نظريه د ميراجان سيال مومند "د پښتنو قبيلو شجرې" يونيورستي بک ايجنسي، پېښور ۱۳۶۵ل "۲۱۰-۲۱۱ "مخونو کې يادونه شوې ده، چې د تاريخ له پلوه دوی دريواړو څېړونکو د تيراييانو شجره او نسب کرلاڼي قبايلو ته منسوب کړی دی، چې يادونه يې وروسته د رسالې د دويم څپرکي په يو جدول کې ښودل شوې ده. بله مهمه نظريه د تيرا څخه د تيراييانو د ويستلو موضوع ده.

چې په دې برخه کې اخوند درويزه ننگرهاري په (تذکرة الابرار والاشرار)په ۱۵۴مخ کې په واضح ډول داسې ليکلي دي: ((....مبلغ سيصد وبيست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد . چه اهل ايمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند.

بعد از آن تمام اولس تيرای را بقتل وتاراج رسانيده، مگر اندکی از آن خلاص شدند وبه جانب ننگرهار بدر رفت....))[1]

دې ته ورته نظر د اخوند درويزه په بل مشهور تاليف مخزن الاسلام ۱۹۲۹ م کال چاپ د سيد تقويم الحق کاکاخيل مقدمه کې د تيراييانو موضوع ته داسې اشاره شوې ده، چې ((بايزيد د دې جنگ نه پس تيرا ته لاړ او داپريدو په مدد يې تيراييان لرې کړل او په علاقه قابض شو.)) په دې اړه د تاريخ مرصع دليکوال افضل خان ختک او دوست محمد (دوست) نظريات سره ورته دي. ارواښاد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه ۱۳۵۴کال چاپ په ۳۲۳ مخ کې ليکي: ((... بايزيد چې کله تيرا ته راغی تيراييان که څه هم په ظاهره دده مريدان وو، خو په باطن يې دمغولو سره

---

[1] اخوند درويزه ننگرهاری تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پيشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه درلوده، پیر روښان ددوی په دغه نیت پوه شو دوی یې وغلول او ورته یې وویل، که ما راضي کوئ خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسې لاسونه پرانیستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تیرایانو همداسې وکړل او په دغه صورت کې روښآن دري سوه کسه ووژل...))[1]

مگر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم نظریه د(بایزید روښان) نومې اثر په (۲۴) مخ کې د پورتنیو لیکوالو د نظریو څخه تو پیر لري.ارواښاد خادم ددرې سوه کسانو په ځای ۱۳۰۰ کسان ښودلي دي.

اوس به راشو تیرایي ژبې ته. کومه ژبه چې تیرایانو پرې خبرې کولې د تیرایي ژبې په نوم یادیږي.

څرنگه چې تیرایي ژبه ددادري ژبو گروپ په مرکزي څانگې پورې اړه لري، ارواښاد دوست شینواري دافغانستان ژبې او توکمونو اثر ۴۰۳ او ۴۰۴ مخونو کې په عمومي ډول ددادري ژبو په اړه داسې لیکي:

((ددادري ژبو څېړنه عملاً د ۱۹ پېړۍ په دېرشمو کلونو کې شروع شوه، چې په اتفاقي ډول ددادري ژبو په باب د سیاحینو له خوا او همدارنگه د عیسوي مبلغینو خپرونو (چې په ۱۹ پېړۍ په لومړیو شلو کلونو کې د انجیل یوه برخه په کشمیري ژبه لومړی په نگاري الفباء او بیا د(۱۹۸۰-۱۹۹۰) کلونو په عربي الفباء کې ددادري ژبو لومړي شواهد چاپ شول، په دې باب لومړي آثار ډېر بسیط وو، لنډ لنډ گرامري معلومات او دهغو ژبو جغرافیوي ساحې ښودل کېدې، ددغې دورې آثار اوس یوازې تاریخي ارزښت لري، ځکه چې هغه وخت د ژبو علمي بریدونه نه وو درول شوي او

[1] څېړنمل دوست محمد دوست . دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي څېړنې نه وې پیل شوې او د بېرې ژبې لا نه وې څرګندې شوې او د یو شمیر ژبو دیالیکتونه لا د ځانګړو ژبو په حیث پیژندل کېدل.))

د تیرايي ژبې په اړه ګریرسن هم په زړه پورې کار کړی دی.

نوموړی داسې لیکي:

تیرايي ژبه یو له داردیک ژبو څخه ده، چې تر اوسه یې د پوره پېژندنې په اړه یو لړ ستونزې موجودې دي په دې اړه چې کوم لومړني مواد خپاره شوي دي، هغه دلیچ دلغاتو مختصره مجموعه ده، چې په ۱۸۳۸ م کال تالیف شوې ده.

دلیچ د څرګندونو له مخې د تیرايي ژبې ویونکي یو وخت د تیرا په وادۍ کې مېشت وو او بیا له هغه ځایه ننګرهار ته تللي، چې اوس هم هلته ژوند کوي. اوس په تیرا کې داپریدو او اورکزیو پښتنو دوه قومونه آباد دي. ګریرسن وايي: دیوې پېړۍ د څلورمې زیات وخت مې کوښښ وکړ چې د تیرايي ژبې په اړه یو څه معلومات ترلاسه کړم، مګر د دغې ژبې ویونکي په هغه ځای کې اوسیدل، چې د برتانوي هند له واکه بهر وه. په دې اړه زما هڅې بې پایلې پاتې شوې.

په ۱۹۲۱ م کال سر اوریل ستېین په پېښور کې وتوانید چې د تیرايي ژبې دوه کسه ویونکي پیدا کړي او د هغوی په مرسته مې د دغه ژبې د یو شمیر لغاتو لست ترتیب کړ، د دغه نویو معلوماتو او دلیچ قاموس په مرسته مې وکړای شول، چې په دې اړه ښه جزئیات برابر کړم، چې د ژبپوهنې د سروې په اړه اهمیت لري».[1]

[1] George Grierson, On the tirahi language , Source journal of the Royal Asiatic Society great Britain and Ireland , no ۳ (dul , ۱۹۲۵ , pp ۵۰۵- ۴) ٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۲۴م کال کې ناروېژي نامتو عالم مارگن ستېرن افغانستان ته راغلی و، چې د ژبو د مطالعې په اړه د نوموړي محقق آثار د نورو څېړونکو لپاره د ېر گټور ثابت شوي دي. مارگن ستېرن د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي کړې ده.

په پای کې د پورتنیو لیکنو په رڼا کې وایو، چې د تیرایانو په برخه کې د اخوند درویزه نظریات که څه هم د پیرروښان په اړه بې بنیاده او افراطي اړخ لري، خو د تیرایانو په اړه زموږ د موضوع سره د ېره مرسته کوي، ځکه وروستیو څېړونکو هم د اخوند درویزه د نظریاتو پلوي او ورڅخه استفاده کړې ده دا خبره باید له یاده ونه باسو چې د اخوند درویزه نظریات د تیرایانو په برخه کې د لومړي لاس منابع تشکیلوي. په ننگرهار ولایت کې د تیرایانو په اړه د خلکو نظریات د ېر متفاوت دي، په دې رساله کې کوښښ شوی، چې د هر چا نظر بې د څه لاسوهنې کټ مټ راوړل شي.

چې په دې کار سره به له یوې خوا د تیرایانو د پخوانیو او اوسنیو د استوگنځایونو په باره کې پوره او کره معلومات وړاندې او له بلې خوا به څه ناڅه د تیرایي ژبې په باره کې هم څېړنه تر سره شي یعنې په لنډه توگه دا ویلای شو، چې د موضوع په اړه به خواره واره نظریات په یو اثر کې راټول کړی شي. ترڅو د دې موضوع مینه وال او راتلونکي څېړونکي ورڅخه په اسانۍ گټه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

تیرایانو نسب او شجره

که له یوې خوا تیرایي ژبه د(داردي) ژبو په مرکزي گروپ پورې اړه لري نو تیرایان هم په داردي اقوامو کې شمېرل کېږي، څرنگه چې تیرایان ځانگړې ژبه لري او ځانگړی قوم، خو د تاریخ نومیالي مؤرخ او څېړونکي محمد حیات خان د(حیات افغاني) په (۱۲۰) مخ کې د تیرایانو د نسب سلسله په لاندې جدول کې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسولې ده، چې داټول بیا په کرلاڼي قبایلو پورې اړه لري او پښتانه بلل شوي دي.

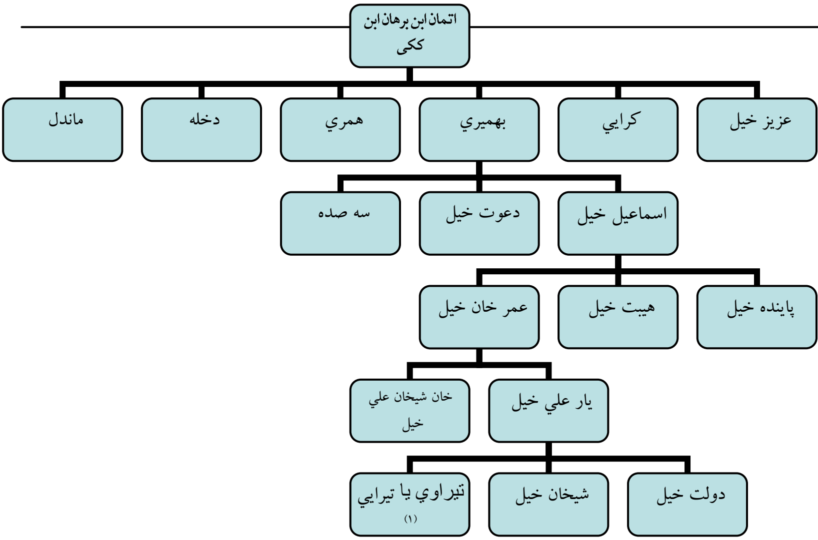

(۱) محمد حیات خان. حیات افغاني،دویم ټوک، دویم چاپ، ۱۳۷۰ل کال، ۱۲۰مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا شان مشهور مؤرخ سید بهادرشاه ظفر کاکاخېل په خپل اثر (پښتانه دتاریخ په رڼا کې) هم دتیرایانو دشجرې او نسب په اړه یادونه کړې ده او تیراوي یا تیرایي ولس یې په کرلاڼي قبایلو کې شمېرلی دی، ددې خبرې د پوره وضاحت لپاره دتیرایانو دشجرې او نسب دجدول ضرورت ځکه لیدل کیږي، ترڅو دا موضوع پوره روښانه شي، البته ددې درې واړو جدولونو په ځینو نومونو کې لږ توپیر لیدل کیږي، خو په مجموع کې دتیرایانو دنسب په اړه درې واړه څېړونکي په یو نظر دي.

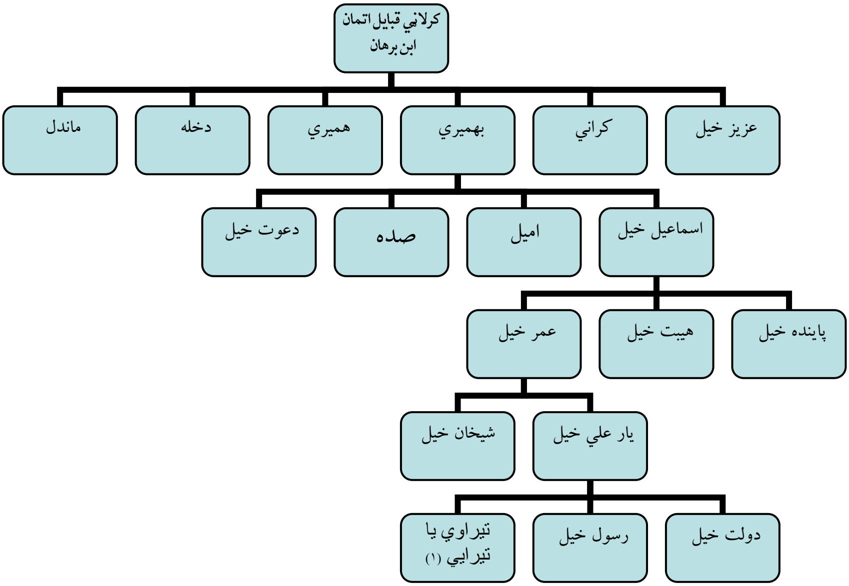

(۱) سید بهادر شاه ظفر کاکا خېل، پښتانه دتاریخ په رڼا کې، کرلاڼي قبایل، ۱۳۲۲مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي ميراجان سيال مومند (دپښتنو قبيلو شجرې)نومې اثر کې هم دتيراوي قبيلې يادونه په يو جدول کې داسې راوړې ده.

يادوانه:

د تيرايانو د نسب د ساسلې په باب جدول، چې د پرتنيو پوهانو له خوا وړاندې شوې يو څه د غور وړهم دی. (د اثر ليکوال).

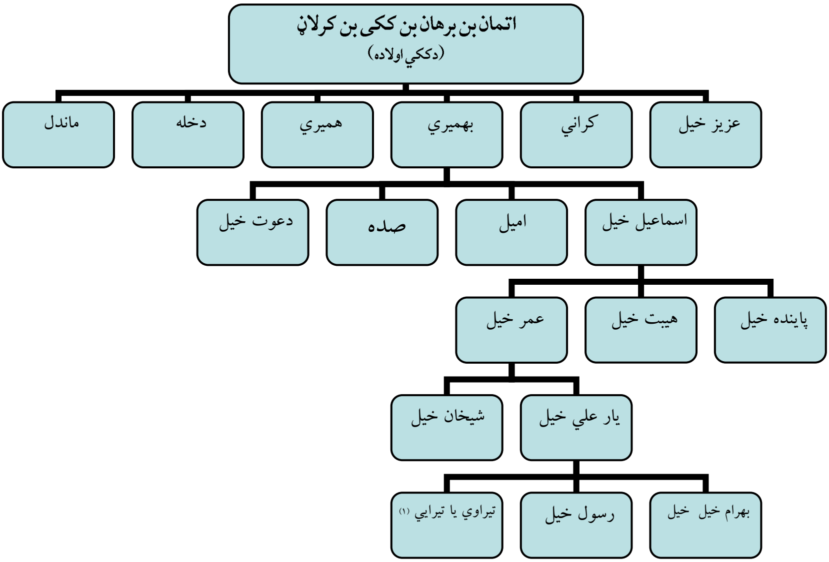

(۱) ميراجان سيال مومند. دپښتنو قبيلو شجرې، يونيورستي بک ايجنسي، پېښور، ۱۳۶۵ل کال، ۲۱۰ – ۲۱۱ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تیرایانو مېشتځایونه

الف: پخواني مېشتځایونه:

د تیرایانو پخوانی مېشتځای د تیرا سیمه ده.

تیرا د ګڼو غرونو او شنو ځنګلونو په منځ کې یوه پراخه شنه سیمه ده، خلک یې په خپلواکۍ مین دي، هوارې او میداني سیمې لري هوا یې ډېره سړه ده، په تیرا باندې اوس اته قامونه او ټپې اپریدي پراته دي.

داپریدو څخه وړاندې په دې سیمه باندې تیرایان او سیدل، داخوند درویزه دوینا له مخې د پیرروښان د زور زیاتي له کبله اکثره تیرایان ووژل شول، کورونه او مالونه یې لوټ او تاراج شول، یو څه یې ژوندي پاتې شول، چې هغه لویدیځ پلو ته یعني ننګرهار ته او څه یې نورو ځایونو ته په کډه لاړل.د دې موضوع پوره متن د دې رسالې په درېیم څپرکي کې راغلی دی.

څرنګه چې تیرایانو د پښتنو سره دیو کوچني اقلیت په توګه ژوند کاوه نو کرار کرار یې خپله تیرایي ژبه له لاسه ورکړه، چې اوس تیرایي ژبه بالکل مړه او متروکه ده او خلک یې په پښتو ژبه خبرې کوي.

ب: د تیرایانو اوسني مېشتځایونه:

لومړی: تیرایي پایان او تیرایي بالا (کوز تیرایي او بر تیرایي)

د پېښور سره خېرمه د پچګۍ او اصحاب بابا ته په غځېدلي سړک، لویدیځ اړخ ته د تیرایي پایان او تیرایي بالا په نوم دوه لوی کلي پراته دي، دبُدنۍ لویه ویاله ددې کلیو په لویدیځ اړخ کې تېره شوې ده، دا ویاله د خلیلو ځمکې د تیرایانو له ځمکو څخه جلا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه په خپله دې کلي ته تللی وم او د کلي د مشرانو سره مې خبرې کړې دي، دوی وايي چې موږ د دې ځای اصلي او سېدونکي نه يو، پخوا مو غورنيکو نه له افغانستان څخه دلته راغلي او مېشت شوي دي د پنځه سوه په شاوخوا کې کورنۍ دلته مېشته دي او د زرو جرېبو څخه زياته ځمکه په واک کې لري، خو زياتره خلک يې د پېښور په ښار کې کاروبار کوي په دې کلي کې يو څه هندکيان هم اوسېږي.[1]

د يادونې وړ خبره داده، چې د دې کلي خلک دا نه وايي چې موږ له تيرا نه راغلي يو، بلکې دا وايي، چې موږ له افغانستان څخه دلته راغلي يو.

کېدای شي چې داخوند درويزه دوينا مطابق هغه خلک چې د پير روښان دزور او زياتي له امله ننگرهار ته په کډه تللي او بيا وروسته دوی له ننگرهاره پېښور ته هجرت کړی وي.

دويم: بل ځای چې د تيرايانو هستوگنه په کې شوې کوټ او بټي کوټ ولسوالۍ دي، دا خبره حقيقت لري چې په لر شمير کې تيرايان په (کوټ اوبټيکوټ) کې پخوا هستوگن وو، خو دا خبره د غور وړ ده، چې ټول د کوټ او بټيکوټ خلک تيرايان وبلل شي، بلکې دوی ټول ځانونه په مومندو گڼوي، دا ځکه د تيرايانو له مهاجرت څخه د مخه خو دا سيمې (کوټ او بټي کوټ)بالکل د خلکو څخه خالي نه وې، پته دې پاتې نه وي، چې کوټ په ننگرهار ولايت کې ډېره اباده دره ده او د بودايي دور نښې نښانې هم په کې يو څه موندل شوي دي.

---

[1] حاجي تاج محمد دخير محمد خان زوی او سيف الرحمن درحيم گل خان زوی دتيرايي پايان له اوسېدونکو سره مې د مرکې له مخې پورته مطلب تيار کړی دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانيان او تيرايان

دپورته سرليک لاندې دتيرايانو په باب که له يوې خوا دپيرروښان زور زياتی بيان شوی نو له بلې خوا په خپله داخوند درويزه نظرياتو ته هم په کې اشاره شوې ده.

مخزن الاسلام، چې داخوند درويزه مهم تصنيف دی، دتيرايانو په اړه داسې ليکي:

((... بايزيد چې خبر شو نو ميرزا حکيم ته يې يو سفارشي خط وليکه، ميرزا حکيم دپيشاور حاکم معصوم خان ته خبر واستاوه، چې دی هم ووژنه، پاينده خان دمعصوم خان په دربار کې خبر شو او بايزيد ته يې خبر واستولو، بايزيد سره دخپلو ملګرو ديو سفزو علاقې ته واوړېدو او ديو غر په سر يې ټيکاو وشو، دمعصوم خان سړي ورپسې راغلل، ترمنځ يې جنګ وشو، جنګ بايزيد وګټلو او داسې دهغه او مغلو مصاف پيدا شو، بايزيد ددې ځای نوم آغاز پور کېښودو او دلته يې دېرې مضبوطې کړې.

دا ځای دکلپانۍ شاوخوا او اندازتاً دشهباز ګړۍ سره نېږدې و، بايزيد ددې جنګ نه پس تيرا ته لاړ، داپريدو په مدد يې تيرايان لرې کړل او په علاقه قابض شو.))[1]

اخوند دروزه په مخزن الاسلام کې بل ځای داسې ليکي:

[1] اخوند درويزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښور، ۱۹۶۹م کال، دمقدمه کج مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((... جمله غله يې وبله ټول کړه په (ټوټې) کې مېشته کړه، مسافر به يې وژلنه، له حرامو يې توبه کړه. دغه پس نيت وشو او تيرا وته روان شو. کل تيرا يې مريدان شو.

ولې زيات وو تيراي له عقله پلي، چې تاريک يې ننويست په لور د کلي، لکه نبي وو دا ويلي، هر چې ځای وګمراهانو وبدعت ته ورکوينه، خدای به خوار هغه ولس کا، هم لعنت به پرې وريږي تر پاينه.

ځکه خدای (ج) هم دا تاريک تيراي ته ولېږنه له زحمته، تيراي وبله غوځ کړ، دوی ويست له مملکته، دی هاله له ځانه خوښ شه، چې مهدي شوم، دمهدي چارې به کړمه، بنيادي هندوستان به ونيسمه، اوازې يې کړې ګډې، هر چې آس لري راځئ، اس په ما پورې باسئ، داکبر پادشاه تنګې واړه زما دي، دوه کونه به درکومه، دغه ښادئ.

داکبر په مال يې واخيسته اسونه، دی ووت له ننګرهاره په ميدانونه، له هغه درسته ننګرهاره دغه يو پړو يې وسو په اورونه.

ده هم ژر په ببرته فير وغر ته وکړ په قراره، ولې محسن خان غازي ورپسې راغی، يک جلب تېزولی بې اختياره، دا ميدان دتور راغه و، چې تاريک، محسن خان ورغله وبله، لښکرې غوځ کړ، په ميدان کې تاريک وپلې کړې پر غونډۍ و ورختلی، ده اوبه نه وې موندلې، ځکه دی و جل وهلی لکه دا له يې لړمون وسه، هم وعده يې دروغژنه شوه يک لخته، دغه پس اشنغر لره روان شه، په دې نږدې شپې کې، دی ولوېده له تخته، په ظاهر کې ګورستان يې اشنغر شو، په معنا کې يې سقر شو.

دغه پسه شيخ عمر واخسته توره، په يارانو خبر شه، چې راځئ ميا مړ نه دی حيات دی، پر هغه ځای شيخ عمر دی کښېنولی، کل جهان به هغه نيسي چې سر وي وعمر ته سپارلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه یو کال یې و تېزلې دلحد دګورستان ډېرې خوارۍ. دغه پسه شیخ عمر حکم پرې وکړ، چې میاله ګورستانه وکاږئ، دا لازم دي پر یارانو چې میا دې په صندوق کې ګرځوینه، لکه لوی مهم پرېوځي پر یارانو، دا میا به په هغه ساعت پاځینه، دا جاهل عالم و، ډېر له عقله پلې هم په کفر کښېنولي دتاریک وسپین هډونه، دوی یې ګوښې ګوښې هډونه له لحده راوکښلي، په صندوق کې خوندي کړي، په تندي یې ګرځوینه، ولې داعقل یې نه کړ، چې دی مړ دی مړ چا کله پاځونه». [1]

د پورتنیو څرګندونو په رڼا کې موږ دا خبره په یقین سره کوو، چې دتیرایانو په اړه دلومړي لاس ماخذونه داخوند درویزه دتالیفاتو څخه عبارت دي، همدارنګه داخوند دروېزه په یوه بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې دروښانیانو او تیرایانو په اړه هم دې ته ورته موضوعات شته، چې دبېلګې په ډول دا لاندې متن ګورو:

((... بعد از مدتی این لعین بکوه تیرا توجه نمود و چون این مردم تیرای نیز کول ولی صلاح بودند جماعةاز ایشان بل اکثر ایشان مرید آن لعین امدند.

اما افغانان کوه بتمام هم مرید امدند وکافر شدند چه از دین محمدي ودر ایشان جز رسمی نبود واند وشرایع محمدی خبر رسمی نبود، او آن را نیز بگفته این لعین از دست دادند و مرتد شدند، اخرالامر اتفاق افاغنین به این لعین چنان افتاد که مردم تیرای را بقتل وتاراج برده و از تیرا بدر

---

[1] اخوند درویزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډمي، پېښورپوهنیورستې، ۱۹۶۹م کال، ۱۳۳– ۱۳۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رساند چه بواسطه ایشان مردم مغل در تیرا درمی ایند تا این مملکت از حکام اسلام خالی گردد...))[1]

اوس هم د ننګرهار په ځینو سیمو کې دا خبره شته، چې کله د شېخ عمر له خوا د پیر روښان هډوکي په تابوت کې واچول شول مریدانو به یې دا تابوت په اوږو باندې ګرځولو.

دا متل له هغه وخت نه مشهور شوی "تیرا یي له عقله پلي+ پیر روښان به یې ګرځاوه ولي په ولي ".

د استاد سرمحقق عبدالله بختاني له خولې دا خبره کوم، چې پیر روښان په ننګرهار کې ډېر مریدان لرل او د دې مریدانو پر اساس یې ننګرهار د مقاومت قوي سنګر ګرځولی و، د ده په مریدانو کې ښځې هم شاملې وې. د ننګرهار د غازي آباد په سیمه کې یوه ښځه د ګاګا په نوم وه، چې د پیر روښان په مریدانو کې شمېرل کېده.

د پیرروښان مخالفینو ورپسې دا شعر جوړ کړی و، چې یو بیت یې دا دی:

چې مریده یې ګاګاه ده

لایقه د ګنګا ده

---

[1] اخوند درویزه ننگرهاری، تذکرة الابرار والاشرار، ، اداره اشاعت سرحد، پیشاور، ۹۴۰، ۱۰۴۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریېم څپرکی

دتیرایانو اوژبې په برخه کې یې د پوهانو نظریات

الف: د کورنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

لومړی:

اخوند درویزه د مخزن الاسلام په یوه برخه کې د تیرایانو په اړه داسې وایي:

((... بایزید ددې جنگ نه پس تیرا ته لاړ، داپریدو په مدد یې تیرایان لرې کړل او په علاقه قابض شو، محسن خان ورپسې د کابل نه هېڅه وکړه او ویې تښتولو.

بایزید وهلی ځپلی کلپانی (شهباز گړی) ته واپس راغی او د سر درد یا جل په مرض هلته مړ او ښخ شو، دا اندازتاً د کال ۹۸۱ هـ ق – ۱۵۷۳ م کال یا ۹۸۲ هـ ق ـ ۱۵۷۴ م کال واقعه ده.))[1]

اخوند درویزه په خپل یو بل اثر تذکرة الابرار والاشرار کې د تیرایانو په باب وایي:

---

[1] اخوند درویزه، مخزن الاسلام، پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي، دسید تقویم الحق کاکا خیل مقدمه، ۱۹۶۹ م کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((...چون مردمی تیرای از ین حادثه و ازین مصلحت اگاه شدند بتماماً مهم مسعد جنگ امدند ، تا بعد ازآن این لعین مکر ، وتلبیس نمودند و خودرا پیروپېشوا ساخته، بمردم تیرای نوشته ودعوت نمودند که شما برجانب خود تبلیغ کشیده اید وپیر خود را به بیدیانتی منسوب کرده اید این از شما گناه عظیم واقع شده، شاید وباید توبه بجا ارید وشرط توبه این است که دستها بسته بقد مبوس پیر خود برسد وپس ازآن جا که مردم به سفاهت وحماقت مشهور اند ودرتحت گلیم شقاوت، بدعت وضلالت مستود اند ، اجابت نموده وانقیاد فرموده، مبلغ سیصدو بیست کس را از قلعه بدر کرده وکشته وبدوزخ فرستاد ، چه اهل ایمان نبودند کل اهل هوا وتابع هوا بودند ، بعد ازآن تمام ولس تیرای را بقتل وتاراج رسانیده، مگر اندکی از ایشان خلاص شد وبجانب ننگرهار بدررفت.

وازآن زمان بازتابه این مملکت تیرا به دست اولاد این لعین وبدست افغانان آن کوه مانده.))[1]

دویم:

دمحمد حیات خان نظر:

محمد حیات خان، دحیات افغاني په دویم ټوک، دویم چاپ (۲۷۱) مخ کې لیکي:

((.... په شپږمه هجري پېړۍ کې دتیرا قوم ډېر مشهور او دتیرا په سیمه یې پوره تسلط درلود ، دوی بت پرسته وو او دمسلمانانو سره یې سخته دښمني درلوده، په (۶۰۰_۶۰۱) هجري کلونو کې سلطان شهاب الدین غوري په دغه قوم یرغل وکړ، یو څه یې مړه شول او هغه چې له مرګه وژغورل شول په زور یې مسلمانان کړل، دا دخدای شان دی، چې دهغه لوی قوم څخه

[1] اخوند درویزه ننگرهاری ، تذکرة الابرار والاشرار ، چاپ اداره اشاعت سرحد ، پیشاور ، ۱۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس لږ شمیر تیرایي مسلمانان د شینوارو په ملک کې اوسیږي او یوازې په دې سبب د ذکر وړ دي، چې دوی ځانته بېله ژبه لري او له دغې ژبې څخه څرګندیږي، چې د سانسکریت له ژبې څخه به را وتلي وي، خو د پښتو ژبې ډېرې کلمې ورسره یو ځای شوي دي.))[1]

همدغه پورته نظر ملا فیض کاتب داسې رانقل کړی دی: ((این فرقه در ابتداء بت پرست بود، درحمله سلطان شهاب الدین غوري مشرف به دین اسلام شدن، اکنون عدهٔ دربین قوم شینوار متمکن وبه زبان خلاف زبان افغاني که از سنسکریت جدا وبا الفاظ زیاد از پشتو شامل وداخل شده متکلمند))[2]

دریم:

دافضل خان ختک نظر:

کله چې پیر روښان د(چورې) جنګ د چورې په کلکو درمو، چې نېږې یې ورڅخه جوړې کړې وې وګاټه یعنې مغل په دې جنګ کې مات شول. تیرایانو په دې جنګ کې هم برخه اخیستې وه له دې جنګ وروسته پیرروښان تیرا ته ولاړ او هلته په تیرایانو بدګومانه شو، افضل خان ختک دا پېښه داسې بیانوي:

((... تیراي عالم په ظاهره دده سره و، او په باطن کې یې دمغولو سره رویه درسته وه، هغو ته یې وویل: چې تاسو په باطن دمغولو سره یاست،

---

[1] محمد حیات خان، حیات افغاني ،دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ ل کال، ۲۷۰ مخ .
[2] ملافیض محمد کاتب، نژادنامه افغان، فرقه تیرایي، ......۱۱۳ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دما دطریقې مردود الطریقه شوي یاست، اوس دواړه لاسونه پخپله وتړئ، چې ستاسو توبه همدغه ده.

هغو له اعتقاده چې په ده یې لرلو او یا له وېرې تیرسو(درې سوو) کسو لاسونه وتړل، ورلره راغلل، تیرسوه یې جدا جدا مړه کړل، یو دبل نه خبر نه شول، هغه باقي یې تاراج کړل، تیرا یې له تیراي خالي کړ.))[1]

څلورم:

داروانښاد استاد قیام الدین خادم نظر:

اروانښاد استاد خادم په خپل کتاب (بایزید روښان) په (**۲۳-۲۵**) مخونو کې دتیرایانو په اړه لیکي:

((... تیراي عالم شاید په ښکاره دده سره و، او په باطن کې دمغولو سره وو، ده هغوی ته وویل، چې تاسو په باطن دمغولو سره یاست، زما له طریقې مردود شوی، اوس بویه واړه خپل لاسونه پخپله وتړئ، راشئ ستاسو توبه همدغه ده. هغوی له اعتقاده، یا له وېرې دیارلس سو کسو لاسونه وتړل ورله راغلل.*

---

[1] افضل خان ختک، تاریخ مرصع، مقابله وتصحیح او نوټونه، دوست محمد خان کامل مومند، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور، ۲۳۹ مخ.

*داروانښاد خادم صیب دیارلس سو کسو تیرایانو وژل کېدل او بل ځای دتذکرې په حواله دوه سوه شل کسانو وژل کېدل، دغور او فکر خبره برېښي، ددې خبرې سپیناوی پکار دی، چې ایا دا املایي تېروتنه ده او که درست نظر دی، خو دا خبره دنورو ټولو لیکوالانو او څېړونکو له نظریاتو سره توپیر لري، ځکه دنورو لیکوالانو په نظر تیرایان ددرې سوه او درې سوه شل کسانو څخه زیات نه دي وژل شوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایي چې ټول یې جدا جدا ووژل او تیرا یې له تیرایي خالي کړ او دغره پښتنو ته یې ورکړ. اپریدي او اورکزي یې ټول مردیان کړل.))

اروانښاد استاد قیام الدین خادم دیاد شوي کتاب په (۲۴) مخ کې د تذکرې په حواله لیکي:

هر کله چې پیرروښان دچورې په جنګ کې مغول مات کړل او تیرا ته ولاړ په اخره کې دده دطرفدارانو پښتنو اتفاق په دې وشو، چې تیرایي خلک ووژني او یا یې له تیرا څخه خارج کاندي، ځکه چې ددوی په واسطه مغول تیرا ته راځي، وایي چې په دغه خبره تیرایي خلک ددوی سره مخالف شول، ده وویل څو لاس ترلي رانه شئ، عفوه به مو نه کړم، دغسې یې وکړه او دوه سوه شل کسه ورته راغلل، ده هغه ووژل او لږ څه یې خلاص شول، ننګرهار ته وتښتېدل او په دغه سبب تیرا له تیراي څخه خالي شو.[1]

پنځم:

داروانښاد دوست محمد دوست نظر:

((... بایزید چې کله بیا تیرا ته راغی، تیرایان که څه هم په ظاهره دده مریدان وو، خو په باطن کې یې دمغولو سره مینه لرله.

پیرروښان ددوی په دغه نیت پوه شو، دوی یې وغوښتل او ورته یې وویل: که ما راضي کوئ، خپل لاسونه وتړئ او زما خدمت ته حاضر شئ، کله چې زما په حکم ستاسو لاسونه پرانستل شي، هغه وخت به زه له تاسو خوښ شم، تیرایانو همداسې وکړل او په دغه صورت روښانیانو درې سوه تیرایان ووژل، کورونه او مالونه یې ددوي لوټ کړل، تیرا یې له دوی څخه

[1] قیام الدین خادم، بایزید روښان، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال، ۲۳ – ۲۴مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خالي کړ او پاتې تیرا یان له تیرا څخه په کوچ شول، چې د کوټ درې ته راغلل.

او له دوی څخه څوک په تیرا کې پاتې نه دي او ځایونه یې پښتنو ونیول، داخوند درویزه له وینا څخه دا حقیقت لاسته راځي، چې تیرا یان د پیرروښان له خوا دلسمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې له تیرا څخه دکوټ درې ته راغلي دي.

چې په دغو روایاتو باندې هم داخلي او هم خارجي څېړونکو او مؤرخینو لکه، مارګن سټېرن، ګریرسون، ګانکو فسکي، او نورو استناد کړی دی.[1]

شپږم:

دعلي محمد مخلص کندهاري نظر:

علي محمد مخلص کندهاری د حالنامه حضرت میا روښان په **۳۵۴** مخ کې د مغولو سره په جنګ کې د تیرا یانو ګډون داسې بیانوي: ((...بعد پیر دستګیر فرصت یافته واز آن جا برآمده به جانب تیرا وخیبر رفت، چند ګاه درملک تیرا تشریف داشت، چون پیر دستګیر درتیرا بود در آن روزها میرزا سلیمان برای دیدن اکبر پادشاه روان شده بود ، چون به نزدیک خیبر رسید ، مردم اپریدي سر راه ګرفته، میرزا به لشکر بدررفت. اردو مردم افریدي تاراج نمود ، چون پیر دستګیر از این واقعه واقف شد ، آن طایفه را بسیار سرزنش کردند ، اما کار از دست رفته بود.

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ،دولتي مطبعه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۴۳۳مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعد از چند گاه حاکم پیشاور لشکر جمع کرد و افغانان را پیش کرده در ملک تیرا در آمد و مردم ورکزي و آفریدي و تیراي سر راه گرفتند و جنگ ها واقع شد و اخر لشکر مغل پیش امده نتوانست باز گشت. عداوت بر عداوت زیاد شد.

بعد پیر دستگیر فرمود که این سرزمین به مردم مغل نزدیک است درمیان ما و ایشان جنگ واقع میشوند بهتر آن است که این ملک را گذاشته به جانب ملک یوسفزي بروم که آن ملک از مردم مغل گوشه است.))[1]

اووم:

د پوهاند عبدالحی حبیبي نظر:

پوهاند حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک کې د تیرا کشمکش تر عنوان لاندې د تیرا یانو په برخه کې لیکي : د۹۹۰هـ ق حدودو په شاوخوا کې پیر روښان خپل سیاسي او حربي مرکز په تیرا کې ونیو اپریدي او ورکزي یې په خپل سرفروشو مریدانو کې داخل کړل، دلته داتمان خېلو ځینې خلک هم دده په تابعانو کې شامل شول او دده نفوذ دونې په پښتنو کې خپور شو ، چې له تیرا یې ډېر خلک نفی بلد کړل، د تیرا په چوره کې دمغولو لښکر په ده پسې راغلل، دغرو خلکو وسله نه درلوده، دچورې دورمې ډېرې کلکې وې، پیرروښان خپلو مریدانو ته وویل، چې دا دورمې

[1] علي محمد مخلص کندهاری . حالنامه میاروښان ، چاپ وزارت اطلاعات وفرهنگ ، ۱۳۸۸ش ، ۳۵۴مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې کړئ، دا ستاسې وسله ده، روښانيانو په دغه جنګ کې ددورمو په ذريعه مغول مات کړل او دنېزو کار يې ځنې واخيست.

په تيرا کې ځينې خلک وو، چې په باطن دمغولو سره ملګري وو او دوی دپښتنو دلستونې ماران وو. روښان دوی ته وويل، بايد په خپله خپل لاسونه وتړئ او راشئ ستاسې توبه همدغه ده، نو د اعتقاده يا له بېرې ۱۳۰۰ تنه لاس تړلي راغلل، روښان ددوی ګنهکاران ووژل او ځينې يې له تيرا څخه وشړل، په دې ډول افريدي او ورکزي ټول دده فرمانبرداره شول.

اخوند درويزه ليکي: چې دچورې په جنګ کې روښان دمغولو لښکر تارومار کړل، نو مغولو او پښتنو اتفاق وکړ، چې ځينې تيرايي خلک دمغولو سره مله دي او ددوی په واسطه مغول تيرا ته راځي، له دې جهته بايد دوی دملي خاينانو په ډول له دې ازادو غرو څخه ورک شي، ځکه چې دازادۍ لپاره دغه داخلي خاينان هر وخت مضر دي، په دې ډول (۲۲۰) تنه دمغولو طرفداران ده ووژل او نور چې پاتې وو، ننګرهار ته وتښتېدل او تيرا دمغولو دطرفدارانو څخه خالي شو.))[1]

يادونه: همدغه پورته مطلب دتيرايانو په اړه کتې مټ اروانښاد قيام الدين خادم هم دبايزيد روښان نومې اثر په ۲۴ مخ کې رانقل کړی دی.

[1] عبدالحی حبيبي، دپښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ ل کال، ۲۸۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: د تیرایانو او ژبې په اړه یې د بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریات:

تر دې ځایه پورې د کورنیو پوهانو نظریات د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه وړاندې شول. اوس د بهرنیو پوهانو نظریات، چې په عامه توګه یې د ټولو داردي ژبو په اړه وړاندې کړي او په خاصه توګه یې تیرایي ژبې ته هم پام اړولی او څه ناڅه معلومات یې د دې ژبې په برخه کې وړاندې کړي دي، د هغو بهرنیو پوهانو له جملې څخه، چې د تیرایي ژبې په اړه یې څېړنې کړې دي، په لاندې توګه وړاندې کیږي:

اروابناد دوست دافغانستان ژبې او توکمونه نومې اثر په ۴۰۵ او ۴۰۷ مخونو کې د تیرایانو او تیرایي ژبې په اړه د ځینو بهرنیو پوهانو او څېړونکو نظریاتو ته داسې اشاره کوي:

د(رابرت کلی شاو) په عقیده پامیري او داردي ژبې ډېر وخت له نورو اندو آریایي ژبو (هندي، باختري اریاني) ژبو څخه ګوښه وې، نو ځکه یې د نورو ژبو سره دومره رابطه نشته او یو تربله یې په خپلو منځو کې روابط ساتلي دي....

ګریرسن په خپلو وروستیو آثارو کې داسې نظریه ښکاره کړې، چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لویدیځ (باختري،آریاني) ژبو ترمنځ یو بېله ځانګړې دربیمه څانګه ده.

د داردي ژبو د بشپړې مطالعې او کتنې په باره کې ګریرسن ډېر لوی لاس درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده دخپل اثر په اتم ټوک کې دافغانستان په داردي ژبو هم بشپړه رڼا اچولې او دټولو داردي ژبو لغات يې په يو مقايسوي قاموس کې پرتله کړي دي.[1]

دتيرايي ژبې په اړه ګريرسن داسې ليکلي دي:

«مخکې له دې چې دا مواد خپاره شي او (دارديک) ژبې ديو مضمون په توګه محصلينو او مينه والو ته وړاندې شي، زيات وخت تير شو....

تيرايي ژبه د(دارديک) له نورو څانګو سره نېږدې تړاو لري لکه (کالاشا)، (ګوارباتي)، (پشه يي)، دګلګيت (شينا)، داندوس (کوهستاني) او (کشميري) دمثال په ډول دتيرايي (مالا) معنی (پلار) لفظ دشينا (مالو) او د(وت) لفظ معنی (ولاړ) په کشميري کې (ووت) سره يوه ربښه لري.

د(دارديک) دنورو ژبو په څېر دتيرايي ژبې ځينې اصطلاحات دسنسکرېټ پخوانۍ ژبې له لغاتو سره هم نېږدې اړيکې لري، لکه (دېن) دسنسکرېټ د(دهېنوه) سره مشابهت لري. زياتره پخواني اصطلاحات دلرغوني اريايي ژبې له لغاتو اخيستل شوي، چې (دارديک) ژبې هم له آريايي ژبې سرچينه اخلي. تيرايي ژبه دګرامر او لغاتو له مخې له پښتو ژبې نه مستقله ده، چې دا ځانګړتيا يې موږ بې له لاسوهنې په خپل ځای پرېږدو.

تيرايي ژبه په دې سيمه کې له ځينو ژبو سره اړيکې لري، چې په لاندې ډول دي:

(پشه يي) چې دکونړ په ښکتنۍ برخه او په لغمان کې دکابل سيند په شمالي سيمه کې دمحلي خلکو دخبرو ژبه ده، همدغه ډول تيرايي په

---

[1] G.A.Grirson , LSOT , Vol ۱ , Calcutta , ۱۹۲۷ , p ۱۵۵ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننگرهار کې د کابل سیند جنوب خواته د ځینو وګړو د تکلم وسیله ده، له دغه ځای لرې په جنوب (وزیرستان) کې (اورمړي) ژبه په ایراني لهجه د ځایي خلکو له خوا ویل کیږي، هغه وخت چې (اورمړیان) دغې سیمې ته په کډه شول، نو په دې سیمه کې له هغه خلکو سره اشنا شول، چې د دارديک آر څخه وو او په دې توګه په اورمړي ژبه د دوی اثر وشو. همدغه ډول د تهال (تل) چوتیالي سیمې په خېترانس کې ځینې خلک د(لاهندا) ژبې په بدله لهجه خبرې کوي، چې له دارديک سره مخلوط ښکاري. په (سند) کې ځینې خلک په داسې لهجه خبرې کوي، چې له دارديک اصطلاحاتو سره مشابهت لري. په دې لار کې موږ د دارديک لرغونو ژبو او لهجو آثار ولیدل، چې په (دارديستان) کې پرې خبرې کیږي او په دې کې تیرايي ژبه داړیکو له مخې مهم ځای لري. د کابل په شمال کې په هغو دريو ژبو کې د دارديک ژبو لرغوني اثرات او نښې وينو، چې دا با سيند تر خولې رارسیدلي دي. جنوب خواته د دارديک ژبو د پراختیا خبره نوره پر ځای پرېږدو او ګورو چې د هند په مرکزي برخه کې د(بهیل) په ژبو او کله هم د(ماراټهي) په (کونکاني) لهجه د دارديک ژبو محدود مشابهت موجود دی. که دا وروستني څېړنیز معلومات وي، نو پر دې اساس ویلای شو، چې تیرايي ژبه د هغو ژبو په ځنځیر کې چې له (هندوکش) څخه تر (ګوا) رارسېدلې مهمه کړۍ ده.

د تیرایي ژبې غږ پوهنه (فونیټیکس):

باید په یاد ولرو چې کوم ډول مواد زموږ په لاس کې دي د هغو دوو بې تعلیمه کسانو په څرګندونو پورې اړه لري، چې د هغوی له خولې رانقل شوي دي. (سر او ریل ستین) د دغه کسانو د خبرو او لهجې څخه په ښه دقت او زیار د تیرایي ژبې لغات او الفاظ ثبت کړي دي. په هغه صورت کې چې یوه ژبه معیاري او ستېنډرډ نه وي او عمومیت ونه لري، د معیاري او مترقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو په پرتله دالفاظو په ترتیبولو کې زیاتې تېروتنې او نیمگړتیاوې لري، تر دې چې په دې اړه زیاتره پرمختللې او غني ژبې هم له اشتباهاتو خالي نه دي او په انگلیسي او هندي ژبو کې هم دغه ډول کمې او زیاتی لیدل کیږي، دتیرایي ژبې په څېر نالیکل شوې ژبې بیا دغه ډول زیات نواقص او غلطۍ لري، ځکه چې په مختلفو سیمو او حالاتو کې ډول ډول غږونه او تلفظات لري، دمثال په ډول ځینې خلک په تیرایي کې انسان ته (آدام) او ځینې (ادم) وایي، بعضې (ښه) ته (براډا) او ځینې (بربډا) وایي، ماشوم ته ځینې خلک (بدانا) او ځینې (بدنا) وایي. په دې اساس مشکله ده چې دتیرایي په شان ژبو لپاره خاص معیاري قواعد وضع شي، په دې اړه موږ دلازیاتو معلوماتو دلاس ته راوړلو په طمع یو. تیرایي ژبه د داردیک دنورو ژبو په څېر یو شمېر ساکن او متحرک واول حروف لري، چې د ساکنو حروفو په اړه باید دوه ډول مهم ټکي په پام کې ونیول شي، په یو حالت کې دلومړي لفظ غږ ددویم لفظ دغږ پر وړاندې تغییر مومي، لکه (دېن) معنی (غوا) چې دویم لفظ یې (دهېنوه) دی، په بل حالت کې دمرکبو الفاظو دلومړي لفظ اخرنی حرف چې واول او دویم لفظ په ساکن حرف شروع وي، په داسې صورت کې ددویم لفظ اخرنی حرف سره وصل کیږي لکه (نازارا- منزوم) په (نازارام- منزوم)بدلیږي، چې معنی یې ده (ستا په نظرکې) همدغه ډول (بربکا- تونا) چې په (بربکات- تونا) بدلیږي. معنی (دونې لاندې) او له (یو- تي) څخه (یوت – تي) جوړیږي، چې معنی یې ده (هغه راغی).

په تیرایي ژبې کې ارټیکل:

په تیرایي ژبه کې غیر مشخص ارټیکل، چې دجملې دترکیب لپاره خاص حروف دالفاظو سره اضافه کیږي، لکه په فارسي کې (ی آ (یآ) –ي وحدت) او په کشمیري (آ) حروف چې دلفظ په اخیر کې پر ځای یې (ي) اضافه کیږي لکه (خارآب- بادان –ي) معنی (خراب هلک) د(بادانا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوروستني (الف) پر ځای (ي) راغله او د مشخص ارټیکل په صورت کې مناسب ضمیر (دا، هغه، دوی، هغوی) استعمالیږي. په تیرایي کې دانګلیسي په څېر دارټیکل څرګند ټکي لکه (ا، ان، دی) چې له اسم مخکې راځي نشته.

په تیرایي ژبه کې ښځینه او نارینه اسمونه:

په تیرایي کې ژبه د ښځینه او نارینه اسمونو د مشخصتیا لپاره کافي مواد نه لرو، چې له مذکر نومونو ښځینه نومونه جوړ شي، زیاتره ښځینه اسمونه په (ې) پای مومي، چې په هندي کې په (ي) ختمیږي لکه (ستري) معنی ښځه، (اکچې) په کشمیري کې (کچ ې) معنی سترګه، (دې) په هندي کې (دهي) معنی (لور).

د تیرایي ژبې ګرامري جوړښت (ډکلېنشن):

په دې اړه دوه عمده حالات په مخکې لرو، چې د مشخصاتو لپاره یې اروپایي ګرامري اصطلاحات په کار اچول کیږي. یو حالت یې فاعلي حالت Nominative او بل عمومي حالت مفعول منه دی. په فاعلي حالت کې د فعل په اړه مفعول مشخص وي، چې همدا حالت د مفعولي حالت Ablative له پاره هم دی. که د فعل لپاره فاعل څرګند او د فعل ماضي دریم شکل استعمال شوی وي همدغه حالت په مفعول منه حالت کې هم لیدل کیږي.

په تیرایي ژبه کې په مفعول منه حالت کې (الف) اضافه کیږي لکه (پاندا - خوم) (نوم-پاند) معنی (د سرک پر سر)، (مولکا – مانزوم) (نوم – ملک) معنی (د مملکت په داخل کیږي، (براډا اداما – مآ) معنی (له یوه ښه سړي څخه) په ځینو حالاتو کې د (الف) پر ځای نور واول حروف لکه (یو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

و) هم راوړل کيږي. لکه (مالا تارافي – يو) معنی (هغه د پلار پر خوا راغی) ، (استو - مانزوم) (نوم – است) معنی (په لاس کې) مگر په عامه توگه (الف) مروج دی. ځينې وخت د مفعول منه (الف) له پامه غورځول کيږي او دفاعلي حالت په شان وي چې دواړه په شريک حالت کې داسې وي لکه، (کوزارا داک ـ خوم) معنی (پرزوی) او معمولاً هغه وخت تکراريږي، چې کله دلغت په اخر کې واول راشي لکه (مالا- مآ) (نوم – مالا) معنی له پلار څخه، (غوسا – خوم) معنی (په غوسه کې) ، (بادا مآشي – خوم) معنی (دبد معاشۍ په حالت کې) ، (کوي ـ ما) معنی (له کوهي يا څاه څخه).

په تيرايي ژبه کې (اس) زياتره د(اضافي) حالت Genitive د مشخصتيا لپاره په کار اچول کيږي او دملکيت اظهار په کې کيږي، همدغه ډول (اسي) د (مفعول له) Dative حالت لپاره استعماليږي او دهغه اسم لپاره په کار راځي، چې دفعل مفعول يې غير مستقيم وي او معمولاً دبعضې رابطه حروفو وروسته راوړل کيږي، په بعضې حالاتو کې دواړه يو له بل سره بدلېدای هم شي او په لاندې ډول يې مثالونه وړاندې کيږي:

(اضافي حالت) – (ليماس شيسي کيمات) معنی (دهغه څيز قيمت) دلته دواړه ډوله حالات (اس) او (اسي) داضافي حالت لپاره استعماليږي لکه (براډا ادا ماس تان) معنی (دښه سړي کور يا ځای) (لې تان مالاس تي) (نوم – مالا) معنی (دا د پلار کور دی) ، (ميانا تروراس پوتار) معنی (زما دتره زوی).

(مفعول له) – (مې تانو مالاسي بازوم) معنی (زه به خپل پلار ته ځم) ، (مې لی ادام دياناسي ديتا وا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) ، (لې پاکيراسي يک آنا دې) معنی (دې فقير ته يوه آنه ورکړه ،(ميانا دونسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خات یوت – تي) چې معنی یې (زما دلور له خوا یو خط راغی) ، (لېما بریجا سي لې بریج کازاتي) معنی (دا برج نسبت له هغه برج لوړ دی).

ځینې وخت اضافي حالت په دې ډول هم تعینیږي لکه ، (لې کیلا ېک بانهیا – ما) معنی (د کلي له یوه دوکاندار څخه) ، (کوزاراداک – خوم) معنی (داس پر شا) یا داسې (کوزا راس زین) معنی (داس زین) ، (اسمان نازارا - مانزوم) معنی (د اسمان په لیدو کې) ، (دومآ ماآواز) معنی (دیو ډول یا نغارې اواز)

تیر ایي ژبه ځینې وخت او په خاص ډول په (اورمړي) کې د اضافي حالت د مفعول له د حالت په شان وي لکه په لاندې دوو مثالونو کې:

(کانا مالا برېډا باتسا کوختو) معنی (زما پلار به غوا حلاله کړه) ، (سوری پوتار (پوتارا) تآنو مآل جاما کېری) معنی (کشر زوی خپل مال متاع ټوله کړه).

د جمعې او مفرد حالت:

دوه داسې اسمونه ذکر کیږي چې په غیر منظم ډول مفعول منه حالت جوړوي، لکه (دې) معنی (یو لور) ، چې مفرد مفعول له (دونسي) دی او (سپاز) معنی (یو خور) چې مفرد مفعول له یې (سپازونسي) دی.

چې کله اسم په (الف) او (آ) پای ومومي هغه وخت مفرد هم د جمعې په شان وي لکه (مالا) معنی (پلار یا پلرونه) ، (سانآ) معنی (سپی یا سپي) ، ځینې وخت د جمعې حالت لپاره یو (واول) اضافه کیږي لکه (ېک اداماس دوو پوتارا تینا وآنا) معنی (هلته له یو سړي دوه زامن وو) ، (لې اداما خرآب تینا) معنی (هغه سړي خراب دي) ، (کانا سآناس دانتې) مفرد (دانت) او معنی (ستا د سپي غاښونه) ، (ترې ادامو) معنی (درې سړي) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې حالت کې د جمعې لپاره د(ساوا) لفظ معنی (ټول) او د مفرد جمعې شکل لپاره د(او ساوا) لفظ معنی (موږ ټول) استعمالیږي.

د مفعول منه د جمعې حالت په اخر کې (ان) راځي، لکه (براډا ادمآن تانا) معنی (د ښه سړیو کورونه یا ځایونه)، (ساوا بریجان –مآ لې بریج کازا تـي) معنی (له ټولو برجونو هغه برج نسبتاً لوړ دی). په ځینې حالت کې د جمعې لپاره د پښتو او پارسي ځینې الفاظ هم په کار راځي، چې د لته یې تشریح ته اړتیا نه وینم.

په بعضې حالت کې د اضافي حالت او د مفعول له مفرد الفاظ لکه (اس) او (اسي) د مفعول منه جمعې شکل لپاره هم اضافه کیږي، لکه (براډا ادامانسي خابار یوتي) معنی (له ښه سړیو خبرونه راځي).

په لاندې ډول د تیرایي ژبې ډ کلښنشن د(ادام) لفظ په اړه د نمونې په ډول وړاندې کیږي:

حالت	مفرد	جمع
فاعلي حالت	ادام	اداما
مفعولي حالت	ادام	اداما
مفعول منه	اداما	ادامان
اضافي حالت	اداماس	ادامان
مفعول له	اداماسي	ادامانو ، ادامانسي

د مفعول منه په حالت کې د زمان او مکان د نورو اړیکو اصول د اسې ټاکل کیږي: لکه (خوم) معنی (له پاسه، په داخل کې، دا)، (مآ) معنی (له بله څخه)، (مانزوم) معنی (د ننه یا په داخل کې) او (ني) معنی (مقایسوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سامان الات)، (پاتي)معنی (وروسته)، (پتیکانا) معنی (شاته)، (ساما) معنی (همراه، سره یو ځای)، (توونا) او (وازا) معنی (له یو شي لاندې یا تېت) همدارنگه (کوزاراداکا) (داک) خوم)معنی (داس پر شا)، (اوولېما کورسي – ماوتهوم) معنی (په دغه کرسۍ زه ودرېږم)، (میآنا تآنا – منزوم) معنی (زما په کور کې یا زما دکور دننه)، (اوولېما جي ودستا – ني مارآگام) معنی (زه دلته له لوړې مړ کیږم)، (لېما – پاتي مالا – تارافي وو) معنی (هغه وروسته دخپل پلار په خوا راغی)، (چانا – پاتي کانا) معنی (ستا شاته)، (تانو دوستآنا – ساما) معنی (زه له خپلو ملگرو سره) چې دلته له فارسي دوستان دجمع په شکل ذکر شوي، (بریکات – توونا) او یا (بریکا - وازا) معنی (له یو ونې لاندې).

په تیرایي ژبه کې دصفتونو حالت:

اسم صفت دجنس، تعداد او کیفیت پر اساس یو له بله متفاوت وي، دتیرایي ژبې په اړه لازم مواد نه لرو، چې له مخې یې دصفت لپاره ثابته کړنلاره وټاکل شي، سره ددې بیا هم په عام ډول ویلای شو، چې دصفت جوړونې لپاره د(ې) حرف دښځینه اسم او یا دمذکر جمع اسم په اخر کې اضافه کیږي.

دشمېرنې اعداد:

تیرایي ژبه هم دنورو ژبو په څېر دشمېرنې اعداد لري، چې په لاندې ډول لیکل کیږي:

۱- یک ۲- دو، ۳ – تری، ۴- څاور، ۵- پانس، ۶ – خوو، ۷- سات، ۸- اخت، ۹- ناب، ۱۰- ده، ۱۱- یکو، ۱۲- بو، ۱۳- ترو، ۱۴- څاوده، ۱۵- پانزي، ۱۶ – خولا، ۱۷ – ساتارا، ۱۸ – اختارا، ۱۹، کونې، ۲۰ بیاو، ۲۱- بیاو یک، او هم داسې نور...۳۰ – بیاو ده، ۳۱- بیاوده یکو، او همداسې نور... ۴۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

–دوو بیاو ، ۴۱ –دو بیاو یک ، او همداسې نور... ۵۰ –دو بیاو ده، ۶۰ –تری بیاو ، ۷۰ –تری بیاو ده، ۸۰ څاور بیاو ، ۹۰ - څاور بیاو ده، ۱۰۰- پانز بې.

د شمارنې دغه ډول سیستم په شلګون ولاړ دی.

د تیرایي ژبې ضمایر:

حالت	زه		ته	
	مفرد	جمع	مفرد	جمع
فاعلي حالت	او ، اوو	او ، مېن	تو ، توو	تاو
مفعول منه	مې	او	تي	تا
اضافي حالت	میانا	میانا	کانا	کانا
مفعول له	ماسي	ماسي	؟	؟

په دې کې د پښتو او نیمه پښتو ضمایر هم استعمال شوي لکه (ما) څخه (دا – مې) یا (ماسيـ دا) په ځینو حالاتو کې جمع او مفرد دواړه یو ډول وي. د تیرایي ژبې ضمیرونه د هماغه دوو بې سپواده کسانو له خوا (سر اوریل ستین) ته اورول شوي، چې مخکې یې یادونه شوې ده. باید په یاد ولرو چې په دې اړه د فاعلي او مفعول منه د حالتونو ضمایر یو له بله بدلېدای هم شي. چې مثالونه یې په لاندې ډول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اولېما جي ودستا – ني مارآگام) معنی (زه دلته له لوږې مرم) ، (مې لې ادام دبیاناسي دېتاوا) معنی (ما هغه سړی وهلو ته ورکړی و) (لي میاناپوتار مورآگآ وآ) معنی (دا زما زوی مړ شو) ، (لاماسي دې) معنی (هغه ماته راکړه) ، (پاس دبیان – ما اوګېما) معنی (له وهلو وروسته لېرې ولاړم) ، (مېن سامو تری آدامو خاراسي دا – بازم) معنی (موږ درې واړه سړي بازار ته لاړو) ، تو هوخیار تیس) معنی (ته هوښیار یې) ، (تې ماسي تسیندارنا دېتا) معنی (تا ماته سپرلی رانه کړ) ، (کانا برایوت – تي) معنی (ستا ورور راغی) ، (تاو ساو خاراب تیزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست).

هغه ضمیرونه چې زیات مروج دي په دې ډول دي: (لې) یا (لا) معنی (دا ، هغه او هغه څوک) ، (دا) او (هغه) لپاره جلا لغات نه کارول کیږي، (لې) دیو لپاره او (لا) دنورو لپاره استعمالیږي، همدغه ډول (لې) او (لا) بعضې وخت دمشخص ارټیکل په توګه کارول کیږي، په دې اړه دتیرایي ډیکلېشن منظم دی، مګر غیر له هغه حالت څخه چې هلته اساس د(لېما) لفظ وي او مفعول منه حالت او دجمعې لپاره استعمال شوی وي، په دې ارتباط نور مثالونه په لاندې ډول دي:

(لې برېړا آدام تي) معنی (دا یو ښه سړی دی) ، (لا بي ګا دور مولکاسي) معنی (دی لاړ لیرې وطن ته) ، (لېما استو – منزوم انګور تسیا (څیا)) معنی (تا په خپل لاس کې بنګړي واچول) ، (لېماس سپازونسي کازا) معنی (هغه دخپلې خور په نسبت لوړ دی) ، (لېسي بو ارام) معنی (زه به هغه ته ووایم) ، (لېما بریجاسي لي بریج کازاتي تي) معنی (دا برج له هغه برج نه لوړ دی).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لي ساوا حاضر وآنا) معنی (هغوی ټول حاضر وو) ، لېما ساوا براډې تینا) معنی (هغوی ټول ښه دي) ، (لې پکیرا سي ېک انا دي) معنی (دې فقیر ته یوه انه ورکړه) ، (لا ګاڼا پوتار غوسه خوم ګآ) معنی (مشر زوی په غوسه لاړ).

دارتباطي یا نسبتي ضمایرو لپاره دپارسي (کی) لفظ استعمالیږي، دپوښتنیز یا سوالیه ضمایرو لپاره (کاما) چې اضافي حالت یې (کامیک) دی، استعمالیږي، معنی (څوک ؟، څه شی؟) ، لکه: (لې ادام کاماتي) معنی (هغه سړی څوک دی ؟) ، (کآنا پتیکانا کآمیک بادانا دي –و) معنی (کوم یو هلک ستا شاته راروان دی؟) (لی کی تی) معنی (داڅه شی دی؟).

دضمیرونو نور اشکال دا دي:

(کی) معنی (هر یو ، بعضې یو) (کاسا یا کېسا) (هر ډول یا څرنګه) ، (لېتیک) معنی (ډېر زیات (عدد)) ، (کاتیس) معنی (څومره زیات (پیمانه)) ؟(کاتیسي) معنی (څومره ډېر (عدد)) ؟، (تانو) معنی (زما ، ستا ، دهغې، ستاسې، دهغوی) ، دملکیت ضمیر دی، چې په هندي ژبه کې د(اپنا) سره مترادف دی.

په تیرایي کې دفعل دحالت تعیین:

دفعلونو مختلف حالات په لاندې ګروپونو ویشل شوي:

شماره	مفرد	جمع
۱	(تیم)	(تیما)
۲	(تیس)	(تیزا)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳	تي(مؤنث)	(تينا)
۵	واما (وام) معنی(زه وم)	(واما)
۶	(واز، وې)	واما (وازا)
۷	وآ(مؤنث یې وې)	(وانا)

په ماضي زمانه کې (واما) دمفرد فاعل لپاره او دجمعې مفعول لپاره استعمال شوی، مګر معلومه نه ده، چې صحیح به وي ؟، مثالونه یې په لاندې ډول دي:

(بروک ګوناګار تیم) معنی (زه لوی ګنهګار یم)، (تو هوخیار تیس) معنی (ته ماهر(هوښیار) یې. (مونا سیب ناتي) معنی (دا معمول یا رواج نه دی)، (او ساوا غریبانا تیزا)، معنی (موږ ټول غریبانان یو)، (تاو ساوا خرابي تیزا) معنی (تاسو ټول خراب یاست)، (اک بروکي ستورا تینا) معنی (نن هلته زیات ستوري دي) (مي (او) سورو واما(وام) لېما واکتا- خوم) معنی (په هغه وخت کې زه یو ماشوم وم)، (تو سورو واز جانګو واکتا مانزوم) معنی (ته یو ماشوم وې په هغه وخت دجنګ کې)، (خوشالي کاران مونا سیب وا) معنی (دا رواج و چې خوشحالي مو کړې وی)، (او ساوا لېما جي واما) معنی (موږ ټول هلته وو)، (تا وا ساوا بوغا واما (وازا)) معنی (نېږدې وو، چې تاسې ټول(لویدلی وی)، (بک اداماس دو پوتارا واما) معنی (له یو سړي هلته دوه زامن وو).

اکتیو او څرګند فعل یو داسې فعلي اسم او یا مصدر لرونکی وي، چې په اخیر کې یې داسې حرف راځي لکه(ن) په (کاران) کې معنی (دکارکولو عمل) په (مفعول له) حالت کې یو مصدر دعمل په حالت کې ښوول کیږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه: (مې لی آدام دبیانسي دیتا وا) معنی (ما ورکړی و هغه سړی وهلو ته).

په امریه جملو کې مفعول (دویم کس) مفرد وي لکه (دې) معنی (دې ته یې ورکړه) یا (ان) معنی (ته یې راوړه) دمفعول (دویم کس) دجمعې حالت جوړونې لپاره (آ) اضافه کیږي لکه په (آنا) معنی (تاسې یې راوړئ).

په تیرایي ژبه کې د(داردیک) او (غالکاه) دنورو ژبو په څیر (حال – مستقبل) زمانې لپاره دحال له قاعدې سره ځینې ټکي اضافه کیږي، چې په دې سره اوسمهال او یا راتلونکې زمانه مشخص کیږي. که وغواړئ چې حاضر (حال) زمانه تعیین شي، نو(دې) یا (دا) حرف چې دپښتو ژبې له (دا) سره مقایسه کیږي دمختاړي یا پېشوند په توګه اضافه کیږي، لکه (او دا- بازام) معنی (زه لاړم)، که وغواړئ چې اینده زمانه تعیین شي، نو څرنګه چې په پښتو کې رواج لري، همدغه ډول د(با) لفظ دمختاړي په توګه استعمالیږي، لکه (اوبا ـ دېم) معنی (زه بۀ ورکړم)، چې ځینې وخت د(با) پرځای (بو) هم راځي.

دحال قاعده عمومي او څرګنده ده، مګر ما ځینې داسې فعلونه یاداښت کړي، چې د(ز) په اضافه کېدو یو اساس جوړوي، چې هغه په لاندې ډول دي:

له (کېر) معنی (وکړ) دحال قاعده لرو (کېر) له (بو) معنی (راغی یا لاړ) دحال قاعده (بازـ) یا (بېـ) ده، له (بې) معنی (کېناستل) دحال قاعده (ببزـ) ده، له (ې) معنی (راغی) دحال قاعده (بز) یا (ې) ده له له (دې) معنی (وهل یا بایلل) څخه دحال قاعده (دیز، داز، دې) دی. له (ز) اصطلاح سره مترادفه اصطلاح موږ په (شینا) ژبه کې (ج) ګنو، لکه (بوجوم) معنی (زه لاړم).

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ کافي مواد نه لرو ، چې د هغه په ذریعه د غه زمانه په هر اړخیزه توګه مطالعه شي، مګر لاندې مثالونه به پرې یو څه رڼا واچوي. موږ مفرد او جمع شکلونه یې یو ځای د اسې ګروپبندي کړي، چې په ترجمه به یې اختلافي اغېزه ونه لري، معمولاً هغه اشکال چې په (م) پای مومي مفرد او هغه چې په اخیر کې یې(ما) راځي جمع ګڼل کیږي، موږ دلته د دویم مفرد کس (مفعول) او د جمع د ربمګړي چا لپاره مثالي جملې نه شو وړاندې کولی.

لومړنی کس (فاعل): (دا_بازام) معنی (زه لاړم) ، (بو- ارام) معنی (زه به (شاید) ووایم) ، (اوتهوم) معنی (زه ودرېدم) ، (بېم) معنی (زه راغلم یا زه لاړم) ، (بازام) معنی (زه به (شاید) لاړ شم) ، (دا – بازام) معنی (زه لاړم یا موږ لاړو) (بېزوم) معنی (زه کېناستم) ، (د بېم) معنی (زه ورکوم یا بایلم) ، (با _ د بېم) معنی (زه شاید دلاسه ورکړم) ، (دې- کام (خام)) معنی (پرېږدئ چې وخورو) ، (دا – کېربېم) معنی (زه (کار) کوم) ، (دې – کاربېم) معنی (پرېږدئ چې وکړو) ، (بېما) معنی (زه راغلم) ، (د بېما) معنی (ما ورکړ یا له لاسه ورکړ).

په هغه صورت کې چې د ربمګړی کس مفرد وي: لکه (اووې) معنی (دی راغی) (دایې) معنی (دا سړی راغی) ، (څارو) معنا (دا سړی مال څروي).

د ساده حال زمانې لپاره د فعل لومړنی (حال) شکل استعمالیږي او حال – مستقبل لپاره د فعل استمراري شکل استعمالیږي لکه (څارو – تې) معنی (دا سړی لګیا دی مال څروي).

د نورو داردیک ژبو په څېر په تیرایي ژبه کې د ماضي لپاره د فعل د ریم حالت استعمالیږي لازمي او متعدي فعلونه هر یو د استعمال ځانګړی ځای لري، دلازمي فعلونو په صورت کې د فعل وجه تسمیه (پارتیسیپل participle (فاعلي یا مفعولي حالت) د د ربمګړي کس لپاره په کار اچول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، په لاندې ډول د لازمي فعل د دریم حالت په اړه دغه دوه یاد ابښتونه وړاندې کوو: (یو) یا (او) له (ې) معنی (راغی) ځخه دی او په غیر منظم ډول (ګا) له (بو ـ) معنی (راغی یا لاړ) ځخه دی، چې د (ګا) په فاعلي او مفعولي دواړو حالاتو کې استعمالیږي.

د (یو) او (او) په اړه مثالونه موږ یو ازې دد ربمګړي مفرد اسم لپاره ذکر کوو چې یوه ببلګه یې داسې ده:

(خاتهاناسي بوغا و ګیدان نغارا دوماما او از یو) معنی (کله چې هغه کلي (کور) ته رانږدې شو ، نو دډول نغارې اواز یې ترغوږ شو).

د(ګا لپاره موږ زیات ډولونه لرو ، په هغه صورت کې چې لومړی کس (فاعل) مفرد وي د دې لپاره (ګام) یا (ګېم) چې معمولاً صحیح یې(ګ ام) استعمالیږي لکه، (اوماراګام) معنی (زه مړ شوم یا زه مړ یم) ، (او کانا حوکوم –ما باهر نا ګیم) ، معنی (زه ستا له حکمه بهر نه یم تللی).

د د ربمګـړي مفـرد کـس لپـاره مثـال پـه دې ډول دی: (لا بـې ګـا دور مولکاسي) معنی (او هغه لیرې وطن ته لاړ) ، په هغه صوت کې چې فاعل جمع وي لکه (پاس دبېان –ما او ګېما) معنی (دهغه له وهلو وروسته موږ لیرې لاړو).

د متعدي فعلونو په اړه لکه څرنګه چې په نورو داردیک ژبو کې رواج لري، همدغه ډول په تیرایي ژبه کې هم معمول دي، چې په دغه مثالونو کې د فعل، فاعل او زمان حالت داسې ښودل کیږي:

(کي تانو دوستانا ساما خوشالي کېري) معنی (ما چې له خپلو ملګرو سره یو ځای خوشحالي جوړه کړه) (تې بربږه باتسا کوختو) معنی (ستا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ذریعه ښه غوا حلاله کړی شوه) (لاسي کي نا دیتا) معنی (هغه ته یو هم مه ورکوه).

په تیرایي ژبه کې د حال بشپړې perfect زماني لپاره فعل په لاندې مثال کې دا سې څرګندیږي:

(میانا دونسي حات یوت – تي) معنی (زما دلور له خوا یو خط راورسیده)، (لې کیلا ېک باښیا –ما اچیتا –تي) معنی (دکلي له یو دوکاندار څخه مې دغه شی اخیستی) دبشپړې ماضي شکل لپاره دفعل ماضي حالت استعمالیږي لکه (لې میانا پوتار مورا ګاوا... لې ګار ګا وا) معنی (دا زما زوی مړ شوی دی... دی له منځه تللی دی یا ورک شوی دی)، (او از ګاښا پاندا –خوم ګا واما) معنی (نن ورځ زه په اوږده لار لاړم).

دغه ډول پورتني یادا ښتونه موږ ته په یوه ژبه کې د خبرو د جوړښت په اړه یوه ښه نظریه په لاس راکوي، چې دژبپوهنې د سروې په اړه زیات مهم دي».

لکه څنګه چې ګریرسن د تیرایي ژبې په اړه ښه څېړنه کړې ده نو پر دې اساس مو د نوموړي نظریات په مفصل ډول را نقل کړل. باید یادونه وکړو، چې د دې نظریاتو فونیټک متن د همدې رسالې په ضمیمه کې راغلی دی.

On the tirahi language
Author: george grierson
Source: journal of the royal asiatic society of great britain and ireland , no.۳ (jul, ۱۹۲۵) pp. ۴۰۵- ۴۱۲.
Published by: cambridge university press
Stable URL: http /www.jstor.org /stable / ۲۵۲۲۰۷۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلمې پېړۍ په سر کې د دارد ي ژبو یو شمیر نور محققین هم منځ ته راوتلي دي، چې د هغو په ډله کې ستین کونوف، د گریرسن همکار ښه شهرت لري.

په ۱۹۲۴م کال د ناروې د کلتوري مقایسوي انستیتوت نامتو ناروېژي محقق مارگن ستېرن افغانستان ته راغی او د(داردي) ژبو بشپړه مطالعه یې وکړه، د نوموړي محقق آثار د دغو ژبو په باره کې د نورو محقیقینو لپاره گټور او مفید ثابت شول، نوموړي وکړای شول، چې د(داردي) ژبو بشپړه طبقه بندي پوره او داندو آریایي ژبو په منځ کې د دوی ځای او مقام د اسې تطبیق کړي، چې د منلو وړ وي.

خصوصاً د پشه یي ژبو په باب د ده بشپړه گرامري او فونیټیکي تحلیلونه او کامل قاموس د ډېر ارزښت وړ دی.[1]

د ۱۹ پېړۍ د(۵۰-۲۰) کلونو په موده کې یو لړ څېړونکو د(داردي) ژبو په مطالعه پیل وکړ، چې د هغو په ډله کې یو جرمنی عالم (گیوگ بودرومن) د یادونې وړ دی، چې دوڅه پوري ژبې گرامر او قاموس او داسې نورو څو داردي ژبو په باب یې ښه آثار خپاره کړي دي.

په ۱۳۴۰ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې د افغانستان د ژبو او ادبیاتو اطلس جوړول پیل شول، چې په هغې کې د داردي ژبو بریدونه هم ښودل شوي دي.

همدا شان روسي څېړونکي (دوریانکوف) د پشه یي او دیگانو په گروپ کې ښه مطالعه کړې او زیات مواد یې ورکې راټول کړي دي، د نورستاني ژبو په باب د(ا- ل گریون بیرگ) له خوا راټول شوي او خپاره شوي مواد هم ډېر په زړه پورې دي.

---

[1] G Morgan Sterne Report on a Linguistic Mission to afganistan . Oslo , ۱۹۲٦ , p ۵۲ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د(داردي) ژبو په باب دډېرو څېړونکو له خوا څېړنې شوي او خپرې شوي دي، چې دهغو ټولو داردي ژبو لنډه يادونه په پورته توګه وړاندې شوه.

ددغو ټولو څېړنو لنډيز د(داردي ژبې) په نامه کتاب کې وړاندې شوي، چې مؤلف يې (د. ی، ايديلمن) دی.

دا کتاب ددوريانکوف په مسؤليت دشوروي اتحاد دعلومو اکاډمۍ دآسيايي ولسونو دانستيتوت له خوا په ۱۹۲۵م کال کې په مسکو کې خپور شوی دی.[1]

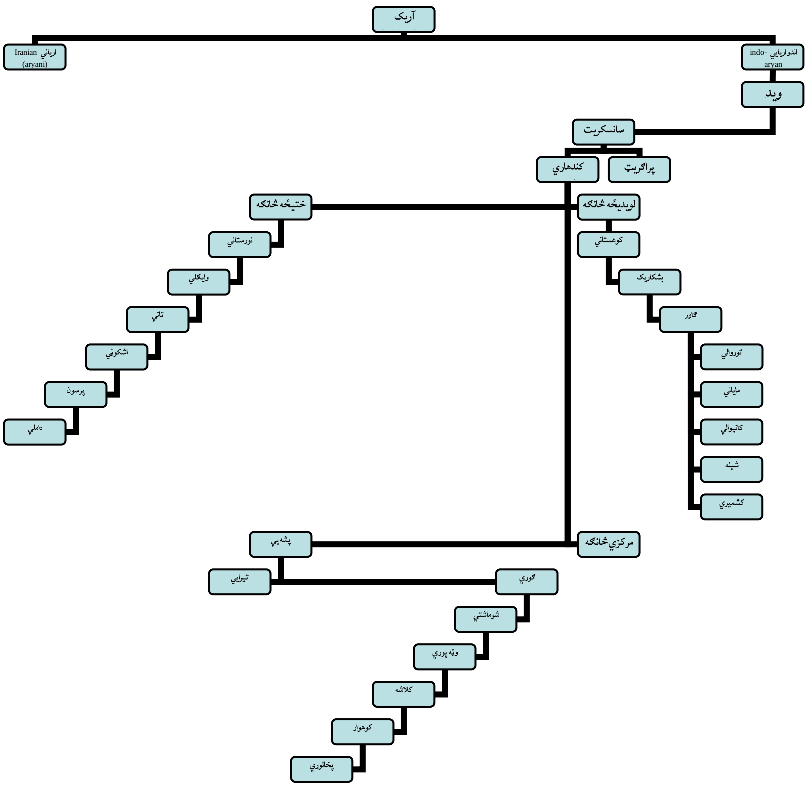

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۵ – ۴۰۷مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلورم څپرکی

داندو اریایي ژبو په ډله کې دتیرایي ژبې دریځ

څرنګه چې داردي ژبې دآریایي ژبو په ډله کې شمېرل کیږي، داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی، چې مخصوص تاریخي فونیټیک او مورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کیږي، چې دداردي ژبو د هغه دیالیکټ پر اساس انکشاف کړی دی، چې ویونکي یې لرغوني آریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

ددې لپاره چې د تیرایي ژبې دریځ پوره روښانه شي، بې ځایه به نه وي، چې دټولو داردي ژبو لنډه پېژندنه هم وړاندې شي.

داردي ژبې په دریو څانګو ویشل کیږي:

الف: لویدیځې داردي ژبې

ب: مرکزي داردي ژبې

ج: ختیځې داردي ژبې:

ختیځې داردي ژبې هم په دریو څانګو ویشل کیږي.[1]

---

[1] څیړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۹– ۴۰۰مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ څانګه يې دهغه دارديي ژبو څخه عبارت دي، چې دپنجکوړې او اباسين سيند په غرنيو برخو کې، چې په کوهستان سره شهرت لري ژوندۍ دي.

ددغې څانګې اساسي ژبې دادي:

بشکاريک ژبه: دغه ژبه دډير په کوهستان دپنجکوړې دسيند په پاسنۍ برخه کې موجوده ده.

کاروي ژبه: داژبه دسوات سيند په غرنيو سيمو کې موجوده ده او دبشکاريک ژبې سره ډېر نږدې والی لري او دژوند ساحه يې دبشکاريک په لويديځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه دسوات او پنجکوړې دسيندونو په غرنيو برخو کې دګاروي په لاندينۍ سيمه کې پرته ده.

مايانې ژبه: ددې ژبې ساحه داباسين سيند په غرنيو برخو کې او داباسين او سوات سيند ترمنځ له يوې خوا او له بلې خوا داباسين او جهلم دبېلتون نه تر يوځای کېدو، په دغه سيمه کې دا ژبه ژوندۍ ده، دا ژبه په کوهستاني ژبه هم شهرت لري.

شيني ژبه: دا ژبه ديو لړ ډياليکتونو مجموعه ده، چې يو تر بله جلا شوي او دژوند ساحه يې اساساً په کشمير کې دګلګيت، تانکير، چيلاس او څو نور ځايونه دي.

پهالوري (پالولي) ژبه: دغه ژبه دچترال په ختيځ کې په څو وړو وړو کليو کې ژوندۍ ده، دژبني خصوصيت له مخې دغه ژبه شينۍ (شينا) ژبې ته ډېره نږدې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیري ژبه: ددې ژبې دژوند ساحه کشمیر دی، چې دزیاتو وګړو ژبه ده.

ددارديژبو دویونکو شمیر په یقیني ډول نه دی څرګند، خو داټکل له مخې یې شمیر درې میلیونه خلکو ته رسیږي، چې دوه میلیونه یې یوازې په کشمیري ژبه خبرې کوي.

هغه دارديژبې، چې دژوند ساحه دافغانستان دنورستان خاوره ده، ددې ګروپ مشهورې ژبې دادي:

ـ کاتي (کتایي): ددغې ژبې دژوند ساحه دکتایي دره ده، چې دټولو دیالیکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده.

درامګل او کولوم دسیندونو دمنځ برخه هم په کې راځي، چې داسیمې په لویدیځ دیالیکټ پورې اړه لري او ختیځ دیالیکټ یې دباشګل په دره کې ویل کیږي.

ـ وایګلي: ګریرسون وایي، چې ددغې ژبې دموجودیت سیمه دوایګل دره ده، دپیچ په ځینو وړو وړو سیمو کې هم ددغې ژبې څرک لیدل کیږي.

ـ اشکوني: ددغې ژبې دموجودیت سیمه دالینګار او پیچ سیندونو ترمنځ ساحه ده.

ـ پراسوني یا پاروني ژبه: ددغې ژبې دموجودیت ساحه دپارون دره ده.

ـ داملي ژبه: دغه ژبه دنورستاني او دارديمرکزي ژبو ترمنځ دوصل دکړۍ حیثیت لري او کېداې شي دځینو زیاتو خصوصیاتو له مخې په مرکزي دارديګروپ کې شامله وګڼل شي.[1]

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۳۹۱– ۳۹۳ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي داردي ژبې:

د داردي ژبو په دغه ډله کې بېلابېلې ژبې شاملې دي او د مورفولوژيکي ځانګړنو پر اساس په دوو ، يعنې شمالي او جنوبي څانګو ويشل شوي دي.

چې تيرايي ژبه يې په جنوبي څانګې پورې اړه لري.

په جنوبي څانګه کې دغه لاندې ژبې شاملې دي:

پشه يي، شوماشتي، ننګلامي، وټه پوري، ګواري، کلشي، خواري او تيرايي.

پشه يي ژبه:

پشه يي ژبه د داردي ژبو يوه څانګه ده، چې د نورستان په جنوبي برخو ، داليشنګ او الينګار د سيندونو په لاندينيو برخو ، په دره نور، د مزار درې کيڼ اړخ او د کونړ سيند په ځينو غاړو ، د کاپيسا ولايت په السايي او ځينو نورو وړو وړو سيمو کې وربانديې خلک غږيږي.

شوماشتي ژبه:

دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه، د مزار درې په کيڼ اړخ او د کونړ سيند په ځينو غاړو کې مروجه ده، د شوماشت درې په لاندينۍ برخه کې پشه يې ژبه ويل کيږي.

ننګلامي ژبه:

د دغې ژبې دياليکتونه، چې اوس مړه دي او د شوماشتي ژبې سره يې نسبي خپلوي لرله او د ننګلام او سېدونکو پرې خبرې کولې او د پيچ او وايګل ديو ځای کېدو په سيمه کې وربانديې خبرې کېدلې، د اسې ښکاري،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د کوړنګلي ژبې ورسره ګډ خصوصیات لرل، کوړنګل د پیچ د سیند په ښۍ اړخ کې، چې وایګل سیند ورسره یو ځای کیږي، پروت دی.

وټه پوري:

دا ژبه په وټه پور او کټار کې یعنې د کونړ په سیند د پیچ د سیند د توئیدلو د ځای نه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه:

ډېر مؤرخین دغه ژبه د ګورباتي په نامه هم یادوي، مګر په خپله ګواریان ورته ګواري ژبه وايي. دا ژبه د نورستاني ژبې په نوم هم یادیږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې ویل کیږي.

کلشي ژبه:

دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو دیو ځای کېدلو په سیمه کې د(بومبوریت) (ګلشګوم) او (بیرار) د چترال په جنوب کې ژوندۍ ده.

خواري ژبه:

دغه ژبه چې چتراري (چترالۍ) او همدارنګه د(ارنیه) په نومونو یادیږي، د چترال درې په پاسنۍ برخه کې ژوندۍ ده، د دغې ژبې یو شمیر ویونکي د تاجکستان د بدخشان په برخه کې هم موجود دي.

تیرايي ژبه:

تیرايي ژبه چې د دې پروژې اصلي برخه تشکیلوي او د مرکزي داردي ژبو په جنوبي څانګې پورې اړه لري څو کاله وړاندې د ننګرهار او کوټ درې په ځینو سیمو کې د پښتو ژبو و ګړو ترمنځ څه ناڅه ژوندۍ وه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دا ژبه مړه او يوازې منفرد لغات يې دځينو خلکو په ياد کې پاتې وو، چې هغه خلک هم اوس وفات شوي دي.

ددې ژبې ويونکو دکونړ ولايت داکثريت (داردي ژبو) په شان په دوو ژبو خبرې کولې، چې دويمه ژبه يې پښتو وه.[1]

ځرنگه چې دمخه وويل شول، تيرايي ژبه دپښتو ژبې سره يوازې دگاونډيتوب اړيکې لري او دپښتو ژبې ډېرې کلمې په تيرايي ژبه کې په مستعار ډول راننوتي دي، ځکه چې تيرايانو ديو کوچني اقليت په توگه له پښتنو سره گډ ژوند درلود. نو خامخا تيرايي ژبه دپښتو ژبې تراغيز لاندې راغلې ده او ټول پښتو غږونه يې خپل کړي دي، په دې مانا چې کوم غږونه په پښتو کې موجود دي هماغه غږونه په تيرايي ژبه کې هم شته ناشته، دعربي ژبې ځينې کلمې چې پښتو ژبې ته په مستعار ډول راغلې دي، گمان کيږي چې تيرايي ژبې ته به هم دپښتو ژبې له لياري راننوتي وي، لکه په تيرايي ژبه کې عورته، طرف او نورې کلمې. ځرنگه چې تيرايي ژبه اوس وخت له يوې مخې مړه او متروکه ده، نو دا به گران کار وي، چې دتيرايي ژبې ټولې فونيميکي الفباء لپاره کلمې پيدا کړو، که څه هم ددې رسالې په متن کې دتيرايي ژبې داسې کلمات راغلي، چې دنورو ژبې دالفباء مثالونه تريو حده پورې بشپړولی شي، دپورتنيو خبرو په رڼا کې موږ کوښښ کړی، چې دتيرايي ژبې دفونيميکي الفباء دغږونو او تورو لپاره جدول جوړ کړو، داخبره دياد ولو وړ بريښي، چې تيرايي ژبه ددااردي ژبو په گروپ پورې اړه لري، خو الفباء يې لږ څه له داردي ژبو څخه توپير لري، دبېلگې په ډول د(ث) غږ چې په پشه يي ژبه کې د(ل) او (ث) ترمنځ اداء

[1] ځېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، پښتو ټولنه ، ۱۳۵۴ل کال ، ۳۹۸مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

کیږي، خو په تیرایي ژبه کې د پشه یي ژبې (ث) غږ په (ت) اداء کیږي،
دمثال په توگه په تیرایي ژبه کې (پوتر) یعنې زوی او په پشه یي ژبه کې
پوتر ته (پوثل) وایي، خو په نورو غږونو کې توپیر نه ترسترگو کیږي.

د تیرایي ژبې فونیمیکي الفباء:

۱	آ	ā	مالا(پلار)	mālā
۲	ا	a	ادم(سړی)	adam
۳	ب	b	بیاو(شل)	byaw
۴	پ	p	پوتر(زوی)	potar
۵	ت	t	تان(کور)	tān
۶	ټ	ṭ	اختاره(۱۸)	axṭāra
۷	ث	ɵ		
۸	ج	j	جرغات(مستې)	jorgat
۹	چ	č	چانه(ستا)	ćāna
۱۰	ځ	ĵ	ځپالی(روټه)	ĵapālay
۱۱	څ	c	څور(۱۴)	cawar
۱۲	ح	ĥ		
۱۳	خ	x	خات(خت)	xāt

(c) ketabton.com: The Digital Library

dant	دنت(غابښ)	d	د	۱ ۴
brāḑa	براډه(ښه)	ď	ډ	۱ ۵
		z	ذ	۱۶
karpāsta	کرپاسته(غوزان)	r	ر	۱ ۷
taŗon	تړون(انتظام)	ŗ	ړ	۱ ۸
meze	میزې(شوملې)	z	ز	۱ ۹
		ž	ژ	۲۰
spoĝmay	سپوږمیا(سپوږمۍ)	ĝ	ږ	۲۱
spāza	سپازه(خویندې)	s	س	۲۲
ātaŠ	اتش(اور)	Š	ش	۲ ۳
		ş	ښ	۲ ۴
		ŝ	ص	۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

				۵
		ż	ض	۲۶
		ŧ	ط	۲۷
		ź	ظ	۲۸
			ع	۲۹
rāγa	راغه	λ	غ	۳۰
tarfe	طرفی(خوا)	f	ف	۳۱
qadar	قدر(عزت)	q	ق	۳۲
kāna	کانه(غټ)	k	ک	۳۳
gumā	گوما(ډوډۍ)	g	گ	۳۴
limā	لیما (هغه)	L	ل	۳۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۶	م	m	مین(موږ)	min
۳۷	ن	n	آنه(فلزي پیسه)	āna
۳۸	ڼ	ṇ	پاڼي(اوبه)	pāṇi
۳۹	و	w	جوار(جوار)	jowār
۴۰	هـ	h	هیسه(برخه)	hisa
۴۱	ی	e	پلیاتي(منډې)	palyāte[1]

په تیرایي ژبه کې (۷) غږونه خپلواک (واول) دي، چې عبارت دي له:

(u ،o ،i ،e ،ə ،a ،ā) او دوه نیمه خپلواک غږونه هم لري، لکه (w او y) پورته واولونه موږ په لاندې کلمو کې ښودلی شو:

ā _ mālā (پلار) ، مالا

a _ adam (سړی) ، ادم

ə _ xṛəpās(څټل) ، خړپاس

e _ tasen dār (سپرلی) ، تسیندار

---

[1] – په تیرایي ژبه کې د "ی" نور ډولونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

i_ danti (غاښونه) ، دنتي

o_ potar (زوی) ، پوتر

u_ manzum (منځ)

او نیمه خپلواک غږونه لکه په لاندي کلمو کي:

w_ alwān (رنګ) ، الوان

y_ peya (رودل) ، پیه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې پرتلنه له همګروپ ژبو سره:

دمخه تردې، چې دتیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره وکړو، نو پکارده، چې لږ ډېر دداردي ژبو د تعریف په اړه، هم څه ناڅه رڼا واچول شي.

(دار) په پشه ژبه کې غر ته وايي، نو پر دې اساس داردیک ژبې دغرنیو ژبو معنا ورکوي.[1]

د(داردي) اصطلاح له(داراده darada) څخه هم اخیستل شوې، چې په سانسکریت ژبه کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، یعنې هم په جغرافیایي آثارو کې او هم په حماسي نژادي قصایدو کې، دا اصطلاح دهغو ولسونو په برخه کې استعمال شوې، چې هغه وخت دهند دنیمې وچې په شمال لویدیځو سیمو کې اوسېدل، دغه اصطلاح لرغونو مؤرخانو او مؤلفینو هم استعمال کړې ده، همدا شان بطلیموس د دارادري daradria، ستربون د دیردایي derdai، او پلینوس د داردا darda په شکل سره استعمال کړې ده.

دهندي لرغونو مأخذونو درواياتو له مخې(داردي) ولسونو په تحریف شوې آریایي ژبې خبرې کولې.

ددې روایاتو څخه داسې معلومېږي، چې دوی دآریایي ژبو په کوم ډیالیکټ خبرې کولې، چې وروسته دغه ډیالیکټ په ډیالیکټونو او بیا په ژبو واوښت، له دې څخه داسې معلومېږي چې د (داردي) او هندي ژبو

---

[1] څېړنیار وجیه الله شپون ، دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې ، ناچاپ اثر ، دعلومو اکاډمي ، دژبو او ادبیاتو مرکز ، ۱۳۸۵ ل کال ، ۸مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترمنځ څه ښېلتون موجود و، چې یادونه یې په لرغونو هندي ماخذونو کې شوې ده.

دمؤرخینو په عقیده داباسین دحوزې په مرکزي برخو کې دقبل المیلاد دزرو کلونو په منځ کې هغه ملت یا ملتونه تشکیل شول، چې په (داردي) ژبو یې خبرې کولې.[1]

دځینو مؤرخینو لکه ګریرسن او نورو له خوا د(داردي) پر ځای ددغه ګروپ ژبو ته د(پیشاچه pishacha) یا (پي شا چي pishachi) اصطلاح منل شوې ده، چې دا هم دلرغونو ژبو په استناد ده. یو شمیر خلک دا خیال کوي چې (دادیک) دتاجیک سره سمون لري، مګر دا خبره تاریخي سندونه نه لري، ځکه نو دا نظریه سمه نه ښکاري.

دغه اصطلاح دیوې (پراکاریتي) ژبې نوم و، چې دتاریخي فونیټیک له مخې کېدای شي، دیو لړ (داردي) ژبو (نیا) وګڼل شي.[2]

مګر دهندي تاریخي ماخذونو له مخې دغه اصطلاح یوه بله معنا هم لري یعنې دهرې غیر آریایي محاورې ژبې په مقابل کې استعمالېدله، چې دآریایي ژبو دمنلو تروختـه پورې بـه موجوده وه او لـه هغې وروسته د(داردي) ولسونو لپاره محققینو ددغې اصطلاح استعمال پرېښود.

یو ناني مؤرخ هیرودت د(داردیک) دکلمې سره (داردي) سمون ورکړی، کوم هېواد چې د(ګندهارا) دشمال په غرونو کې و، (دادیک) او ګندهاریانو، اپارتیانو (اپریدو) او ستا ګیدیانو (خټکو یا ستکو) دقبایلو په شمول دهخامنشیانو دامپراتورۍ اووم مالیاتي ولایت

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونه، ۴۰۱ مخ.

[2] څېړنمل دوست محمد دوست، دافغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه، ۱۳۵۴ل کال، ۴۰۱ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ساتراپ) تشکیل کړی و ، داردیانو (دادیکانو) دګندهاریانو سره دهخامنشیانو په لښکرو کې یو شریک پلټن جوړ کړی و او یو شریک سرلښکر یې درلوده، چې دادیکان له داردیانو څخه عبارت دي، بلـه شاهدي داده، چې دکشمیر او هغه ته څېرمه دغرنیو سیمو اوسېدونکي (دادیکان) وو ، چې نن په داردي قبایلو کې شامل دي.

د داردي ژبو مقایسه او پرتلیز پلان:

۱ـ یو معنا لرونکی متن دټولو ژبو په عبارتي قالبونو کې وراچول او مقایسه کول.

۲ـ په ټاکلې ژبه کې دهغې ژبې اصلي فولکلوري اثار وړاندې کول.

۳ـ معیاري لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې کول.

دژبو دپرتلنې په برخه کې دود داسې دی، چې یو تربله خپلوي باید ددوی دفونیټیک ، ګرامري ځانګړنو او کلمو دخپلوۍ په رڼا کې موجود وي.

که څه هم دغنوي واولو غږونو موجودیت په ټولو داردي ژبو کې یو شان نه دی، مثلاً په ځینو داردي ژبو کې لکه: (دامیلي، اشکوڼي او ګواري) کې دصایتو دغنې سبب دادی، چې غنه یې دبې غږه کانسونانټ ترمخه واقع وي او په ځینو نورو کې داغنه ډېره کمزورې ده.

غنه معمولاً دکلمو په پای، ډېر لږ دکلمو په منځ په هغو صایتو sayito کې وي، چې تلفظ یې واضح نه وي، لکه: د(شینې، پهالوري او نورو) په ځینو کې غنوي واول په یو لږ هغو ټاکلو کلمو کې دایماً موجود وي، چې دمعنا لرونکې کلمې دجوړولو خصوصیت لري، یعنې په هغو کلمو کې که واول په غنه سره افاده نه شي، دکلمې معنا اوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه لړغنه په یو لړ هندي ژبو کې هم شته او د پښتو ژبې یوازې په (ڼ) کې موجوده ده.

د(داردي) ژبو دلوید یځې څانګې (کشمیري، کوهستاني) او د مرکزي ګروپ دیو لړ ژبو بل ګډ خصوصیت دادی، چې دفونولوژۍ له مخې دځرګندې (ي) او اوږدې (ې) توپیر په کې نه لیدل کیږي.

د کانسونانټ او ازونو په باره کې دترلو مخرجونو دغږونو د دریې(۳) لړیو موجودیت ددغو ژبو یوه خاصه ده. چې دالړۍ دغږونو ګونګو تنفسي او ګونګو غیر تنفسي مخرجونو څخه عبارت دي.

په آریایي بېلابېلو ژبو کې غیر له هندي ژبو، کردي، پراچي او دبلوچي دلوید یځ ډیالیکټ نه پرته، دتنفسي او غیر تنفسي دتقابل خاصه نه ده. په دې باره کې نورستاني ژبې (اشکوڼي، وایګلي، کاتي، پراسوني او پشه یي) ژبې تنفسي غږونه نه لري.

په نورستاني ژبو کې دتنفسي مخرجونو له منځه تلل د(س، خ، هـ) دلرغوني بدلون سره سمون لري، چې په لرغونو زمانو کې په باختري او آریاني ژبو کې لیدل کیږي او دا تاریخي بدلون د دې یوه نښه ده، چې دغه ژبې (نورستاني او پشه یي) له هندي څانګې څخه باختري اوآریاني څانګو ته زیاتې نږدې دي.

د(داردي) ژبو یوه لویه خاصه داده، چې په دې کې سریبرال (ځ، ټ، ڼ، ډ، ړ او نور) بې غږه او غیرسریبرال بې غږه مخرجونه لکه په ټولو هندي او ځینو باختري ژبو (پښتو) کې چې موجود دي.

مګر دځینو سریبرال مخرجونو دتقابل موجودیت په دغو ژبو کې مثلاً (څ، چ، ج، ژ) غږونه دا ژبې دهندي ژبو په نسبت باختري ژبو ته نږدې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنگه د(ځ) غږ په (داردي) او تيرايي ژبه کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته دا يو دليل دی، چې (داردي) او تيرايي ژبه د هندي ژبو په نسبت مرکزي آريايي (باختري) ژبو ته نږدې کوي.

په (داردي) ژبو کې ددوو واولونو Enter vocalic ترمنځ، همدارنگه د کلمو په پای کې د غږيز دبې غږه کولو قانون چې په منځنيو پېړيو کې په (پايشاچي) ژبه کې موجود و، او نن هم په دغو ژبو کې موجود دی او په هندي ژبو کې نشته او په مرکزي آريايي (باختري) لکه (پښتو) او ځينو آرياني ژبو کې موجود دی.

د (داردي) او تيرايي ژبې يو خصوصيت دادی، چې (اوږده = ې او څرګنده =ي) ترمنځ د سر او پای بې غږه توري په فشار سره سخت اداء کيږي، چې دې ته پلاتا ليزسيون paltalization وايي.

دغه خصوصيت او ځانګړنې د باختري په پاميري ژبو کې هم شته او په هندي گروپ کې نشته.

په تيرايي ژبه کې اصلاً د(ف، ح، ع، ط، ظ، ث، ذ، ص....) غږونه نشته، دا غږونه يوازې د نورو ژبو څخه په اخيستل شويو کلمو کې ليدل کيږي.

د(ف، ح) غږونو په بدل کې اکثره د(پ، پهه) (ک، کهه) غږونه اوريدل کيږي.

دلرغونو ژبو (ت، ر) په داردي او تيرايي ژبه کې ساتل شوي، خو په ځينو ژبو کې په (چ) او په ځينو کې په (ش) اوښتي دي او ډېر لږ د(ت) غږ په هندي ژبو کې پاتې دی.

لکه د سانسکرت پوتره potra (زوی) په هندي کې (پوت pote) په وايگلي کې پيوتر pviutar په کلشي او تيرايي کې پوتر potar په کشميري

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې پوتر pootar په مجهول (و) سره، په شینۍ ژبه کې پوش pooŠ وایي او په ماياني کې په پوچ pooch اوړي.

دگواري، وټه پوري، شوماشتي او باشکاریک ژبو په گروپ کې دکلمو د سر (ت، ر) په اړخيز (ل) چې دخولې په یو اړخ کې اداء کیږي، بدل شوی، چې دې ته لاتیرال lateral مخرج وایي، چې دڅېړونکو له خوا (هـ، ل) ورڅخه تعبیر شوی دی.

لرغوني آریایي تري tre درې(۳) په پشه يي کې ثلي θle گواري کې هلي hle په وټه پوري کې (ټا) یا (هله hla) په شوماشتي کې هیله hila په ننگلامي کې شلې Šle باشکاریک کې هله hla او په تیرایي ژبه کې تريtre ویل کیږي.

همدارنگه دسانسکرت پوتره potra او دتیرایي پوتر potar په باشکاریک ژبه کې پوهله pohala په پشه يي کې پوثل poθal په وټه پوري کې پوړ poor په شوماشتي او گواري کې پوهل pohal ویل کیږي.[1]

د داردي ژبو ځینې مورفولوژیکي خصوصیات:

د مورفولوژي په برخه کې د(داردي) ژبو خصوصیات په دې ډول ښودل شوي دي:

* په اکثرو (داردي) او تیرايي ژبه کې مذکر او مونث دواړه شته، په اسم ذات او صفت کې داردي ژبو د مونث لپاره (څرگنده = ي) نښه لري، چې دا ځانگړنې د داردي ژبو یو له بله سره شریکې اړیکې ثابتوي او له بله پلوه دغه ژبې د هندي گروپ سره نږدې کوي.

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۱۰ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبو د مفرد او جمع کټګورۍ د هندي ژبو په شان د ګرامري حالت د کټګورۍ سره نږدې والی لري.

په دې لړ ژبو کې د اسم ذات او د مفرد د بېلتون لپاره کومې خاصې ګرامري نښې نشته، جمع او مفرد يې يوازې د قرينې له مخې څرګنديږي.

د مرکزي داردي ژبو ځانګړنې:

د شوماشتي، تيرايي او ګواري ژبو، د غير ذيروحو او اسم ذات د استعمال طريقه په يو خاص ګروپ کې راځي.

د صفت په برخه کې داردي ژبې د مونث لپاره د(څرګنده = ي) روستاړی لري او مذکر په نورو مختاړو او روستاړو سره افاده کوي.

په زياتو داردي ژبو کې صفت هم د جنس (مذکر، مونث) هم د جمع او مفرد او هم نور ګرامري حالتونه لري.

داردي ژبې معمولاً د قيد لپاره خاصې صيغې نه لري، دا دنده غالباً صفت او کله کله اسم ذات اجرا کوي.

(داردي) ژبې د شخصي ضميرونو لپاره يوازې د متکلم، مخاطب، جمع او مفرد ضميرونه لري، غايب ضميرونه يوازې د اشاري اسمونو وظيفه اجراء کوي.

اشاري ضميرونه دوا ټن له مخې تر پنځو درجو پورې لري. په (داردي) ژبو کې (دويدي او منځنيو هندي ژبو په شان) د متصلو خپلواکو ضميرونو استعمال ډېر زيات دی.

د شمير په برخه کې د کشميري او په لږ تغيير د تيرايي ژبې نه پرته ټولې داردي ژبې يو شان خصوصيات لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې معنا چې په شمير کې د(شلګونو) سيستم لري مثلاً د پرشو (۳۰) ته شل او لس وايي، پنځه د پرشو(۳۵) ته شل لس او پنځه وايي، څلوېښتو(۴۰) ته دوه شلې، پنځوسو (۵۰) ته دوه شلې او لس ويل کيږي.چې دا لړۍ د پورتني فورمول له مخې دوام پيدا کوي.

چې وروسته به يې په تيرايي ژبه کې يادونه راشي.

(داردي) ژبې د فعل په برخه کې، چې د څېړونکو لپاره زيات په زړه پورې ده هغه د پښتو په شان ايرګاتيف سيستم دی.

په دې معنا چې په داردي ژبو کې متعدي ماضي د مفعول تابع ده نه د فاعل.

مګر دا ايرګاتيف سيستم په ټولو داردي ژبو کې يو شان نه دی او د ګرامري حالت له مخې يو له بله توپير لري.[1]

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۰۱، ۴۱۳مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتیرایي ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې:

د پورتني عنوان څخه وړاندې مو د تیرایي ژبې عمومي پرتلنه د(داردي) ژبو سره وکړه، د دغو ژبو مشترک اړخونه او ګډ خصوصیات، مورفولوژیک بدلونونه او ځینو نورو ورته ګرامري ځانګړنو باندې رڼا واچول شوه.

اوس یو ازې د تیرایي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړنو باندې غږیږو:

د اسم ذات له پلوه تیرایي ژبه جنس(نرینه او ښځینه) شمیر (مفرد ، جمع) او هم نور ګرامري حالتونه لري[1]

د جنس توپیر په کې کم لیدل کیږي، چې اساساً د کونټکسټ یا قرینو څخه معلومیږي، په دې معنا چې د صفت په صورت کې او یا د فعل په تصریف کې لیدل کیږي، چې موضوع د(فعل، فاعل) سره د جنس په لحاظ سمون نه لري.

د مفرد او جمعې صیغې هم په ګرامري حالتونو افاده کیږي، چې په تیرایي ژبه کې دوه ګرامري حالتونه وجود لري:

د شمیر په کلمو کې د جمعې علامه زور دی، لکه: سپاز spāz (خور) سپازه spāza (خویندې)

په ګرامري دویم حالت کې هغه اسمونه چې په واول پای ته رسیږي، هغه دلومړي حالت سره توپیر نه لري لکه: مالا\ mālā \ (پلار) او چې په کانسونانټ تمامیږي، لکه د پوتر\potar\(زوی) کلمه چې هغه هم تغییر نه

---

[1] څرنګه چې دا ژبه له منځه تللې او متروکه ده ، نو ددې ژبې بشپړې ګرامري ځانګړنې به لکه دنورو ژبو په شان یو څه ستونزمن کار وي ، خو په پنځم څپرکي کې دا موضوع ددې ژبې په ترلاسه شوو جملو او کلمو کې څه نا څه څیړل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، کله د دويم حالت علامه (الف) ورپورې نښلي، لکه: دام dam (څنۍ يا مزی). کله کله او ږده (ې) يا مجهول (و) ورپورې نښلي، لکه: طرف tarf (خوا) او (است \ ast) (لاس) د کلمو دويم حالت طرفې tarfe او asto استو راځي.

د جمعې علامه يې يان ده.

ادم adam (وګړی) ادميان adamian (وګړي). کله کله هغه مفرد مونث نومونه، چې په اول پای ته رسيدلي وي، د جمع جوړولو په صورت کې د کلمې د پای واول په څرګند واو =u اوړي لکه دي di (لور) سپازه spaza (خور) جمع يې دون dun– سپازون spazun (لونې – خويندې)سره جوړيږي.

صفت:

هغه کلمې چې د نوم څرنګوالی بيانوي، صفت ورته وايي.

په تيرايي ژبه کې صفت هم جنس (نرينه، ښځينه) لري، لکه: سوره sura (وور، وړوکی) سوري suri (وړه، وړوکې) ، کانه kāna(غټ) کانې kāni (لويه، غټه) او هم شمېر (جمع او مفرد) لري. لکه: براډه ستره -bərāda satra (ښه ښځه) او براډي ستري bərādi satri (ښې ښځې).

څرنګه چې ليدل کيږي په تيرايي ژبه کې د نورو ژبو(پښتو) په شان صفت تر موصوف د مخه راځي. لکه په پورته ذکر شوې جمله کې چې صفت تر موصوف د مخه راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمیر:

په لاندې ډول شخصي ضمیرونه په تیرایي ژبه کې موجود دي:

	مفرد	لومړی حالت جمع	دویم حالت مفرد	جمع
متکلم	او ou (زه)	ما mā (موږ)	مې me (ما)	مین men (موږ)
مخاطب	تو tu (ته)	تاو tāw (تاسو)	تې te (تا)	تا ta (تاسو)

په تیرایي ژبه کې اشاري ضمیر د غایب شخصي ضمیر وظیفه هم اجراء کوي.

د متعدي ماضي فاعل د پښتو په شان په دویم حالت کې راځي، چې دې ته د ژبپوهنې په اصطلاح ایرگاتیف سیستم وايي، لکه:

مې دې ته وا me de ta wā (ما وواهه).

اضافي ضمیرونه:

چې تملیکي او خپلواک ضمیرونه هم ورته وايي، لکه زما، ستا، دده، دهغه، ددوی، دهغې، دا ضمیرونه تر مضاف دمخه راځي لکه، زما کتاب.

په تیرایي ژبه کې اضافي ضمیرونه لکه میانه myāna (زما) د نارینه مضاف لپاره او میانې myāne د ښځینه مضاف لپاره راځي لکه: بې میانې خواخي be mayane xowaxi (دا زما خوابنې ده).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشاري ضميرونه:

په تيرايي ژبه کې اشاري ضميرونه (لاlā، لېle، ليماlimā) دي، چې دواړه په لحاظ کوم توپير سره نه لري.

اشاري ضميرونه د جنس په لحاظ بدلون نه لري او نه په گرامري حالاتو کې تغيير مومي، د نږدې لپاره بل اشاري ضمير هم موجود دى، چې له (اسېase، ايسه aysa) (دغه - دا) څخه عبادت دى.

نور ضميرونه په دې ډول دي (کامه kāma (څوک، چا)، (کیkay، څه، کوم) (کاميکkāmik د چا)، (تانو tāno خپل) (لتيک Latik دومره)، (کتيس katis څومره)، چې دې ته مبهم ضميرونه هم وايي.

عدد:

په تيرايي ژبه کې اعداد په لاندې ډول دى:

(ek= يېک۱)، (do= دو ۲)، (tri= تري ۳)، (cwar= څور۴)، (panj= پانس۵)، (xo= خو۲)، (sāt= سات ۷)، (axt=اخت ۸)، (nab ناب=۹)، (dah= ده ۱۰)، (daheko يا eko=۱۱ ده اېکو)، (buahdo=۱۲بو)، (dahtri يا tәro=۱۳ ده تري)، (cwardah=۱۴ څور ده)، (panji=۱۵ پانزي)،(dahxolā =۱۲ خولا)، (sātara= ساترا ۱۷)، (axṭarā= اخترا ۱۸)، (koni=۱۹ کونی)، (byāw=۲۰ بیاو)، (byāw da =۳۰ بیاو ده)، (byāw do=۴۰ دو بیاو)(do byāw dah =۵۰ دوبیاو ده) (da byāw cwar=۹۰ څور بیاو ده)، (panjbi=۱۰۰ پانزبي).

فعل:

په تيرايي ژبه کې دمصدر علامه د(ن) روستاړى دى، لکه کرنkaran = (کول، کړل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دبیانdabyan=(ډبول)،دبیان برادې نه تې da byan brade nate =وهل ښه نه دي).[١]

فعلي تصریف:

لومړی ـ دکومکي فعل تصریف، چې په جملو کې درابطې په حیث وظیفه اجراء کوي او دپښتو دغیر مستعمل (ول) کومکي فعل سره سمون خوري په درې واړو زمانو کې په لاندې ډول وړاندې کیږي:

ماضي حال او مستقبل

	مفرد –جمع	مفرد- جمع
متکلم	تیم tem (یم) تیمه temə یو	وامه wāmə - وامه wāmə
مخاطب	تیس tis (یې) – تیزا tezā	واز wāz – مامنه māmənə
غایب	تي ti مذکر، مؤنث دې de، ده da	واما wāmā – مذکر، وې we مؤنث

په تیرایي ژبه کې دحال او مستقبل تغییر دصیغو له مخې نشته، یوازې دپښتو په شان د(به) ادات دمستقبل لپاره راځي.

امر:

---

[١] آریانا دایرة المعارف ، دویم ټوک ، دافغانستان دعلومو اکاډمي ، دنبراسکا مطبعه ، ۱۳۸۷ل کال ، ۸۷۷مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تيرايي ژبه کې دامر صيغه داسې جوړيږي، لکه بيز biz (کښېنه)، اچيتو ačito (واخله) ترى tre (وتړه)، ګړى gaŗi (وايه، وګرېږه).

دجمعې صيغو په پاى کې (زور، يا الف) اضافه کيږي.

(انا anā = راوړئ)، (ځيبه ciba واغوندئ).

دلته دتيرايي ژبې يو وړوکى متن د ترانسکرپشن او ترجمې سره وړاندې کوو، د دې لپاره چې ددې متن مقايسوي بڼه دنورو داردي ژبو سره هم شوې وي وګورئ تفصيل يې په وروسته ډول راغلى دى:

ek admas do putra wāna

lema manzum sŭreŕ putra mālā

detānes ay mālā my āna mālā

manjum ki hisa owē la malside

دا متن دايديملن په حواله دګريرسن له لينګويستيک سروې اف انډيا څخه اخيستل شوى دى.

(ايک ادمس، دو پوترا، وانه، ليمه، منزوم، سورى پوتر مالا، ديتانس، اى، مالا، ميانه، ماله، منزوم، کى هيسه، اووى، له ملسى دى.)

ترجمه:

(يو سړي دوه زامن لرل، له دوى څخه کشر زوى پلار ته وويل:

اى پلاره ! زما کومه برخه چې ستا په شتمنۍ کې رسيږي، هغه راته بېله کړه.)

ددې متن تحليل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

یک (یو) عدد دی، ادم (سړی) اسم ذات دی، دو(دوه) عدد دی، پوتره(زامن) د اسم ذات جمع ده، چې مفرد یې (پوتر= زوی) دی، وانه(وو) د کومکي فعل د ماضي د جمع صیغه ده. لیمه (د دوی) اشاري ضمیر دی، منزوم (منځ، منځنی)، سوری (کشر) صفت دی، مالا (پلار) اسم ذات دی، دیتانس (ویل هغه ته)، ای (دندا توری) دی، ماله منزوم (د مال له منځه) له ماله (څخه) کې (چې) د تابع جملو رابطې ادات، هیسه (برخه، حصه) اسم ذات، (اوی) (کیږي، رسیږي) د غایب مفرد د حال صیغه ده.

پورتنی متن په څو نورو داردي ژبو کې هم راغلی دی، چې د پرتلې په توګه یې دلته وړاندې کول اړین بولو:

گواري متن:

ای موشو جو ژیژوو استانی هتیان موجی څیرو تاتونی ریستی

ای تات ماتی با شوتان مال ارکی ماتی تاریران دیت.

ay mošo jū žižau wāstāni hateān muji cirō tatoneresti ay tāt māte bāšo tān māl ārki māte tariran dēt.

ترجمه:

یو سړي دوه زامن درلودل، کشر یې پلار ته وویل:

ای پلاره ستا له شتمنۍ څخه ما ته برخه راکړه، کومه چې زما رسیږي.

گاتي متن:

ای مانجی دو پیتر ازامی امنو پامیجو کنیشتی توت اوس تو گیجی کړس ایهمه توت اتو لاتری پامیجو بړسته گڅ.

ay mānje du pitar azame āmno pamiju kaņište tot osto giji kaŗas ehama tot āto lātri pamiju bŗista gac

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترجمه:

ديو سړي دوه زامن وو ، کشر يې خپل پلار ته وويل:

اى پلاره د خپلې شتمنۍ څخه زما برخه رابېله کړه.

وايګلي متن:

ايو مانشه به دو پوتراړی دويه کينی کوشتو پوترس تاتيسه کين ماتری:
تانی تو به ماله متهی او متهانی اوګری.

ew manašā ba dǜ pūtraŗē dǜyä kēni košto putras tātisa ken mātre tātn e tū ba māla maţio ū mäţa ne ogre.

ترجمه:

يو سړي دوه زامن لرل، له دوو څخه يو کشر يې خپل پلار ته وويل:

اى پلاره ته خپله شتمني وويشه او زما برخه راکړه.[1]

---

[1] څېړنمل دوست محمد دوست ، دافغانستان ژبې او توکمونه ، ۴۳۹ – ۴۴۵ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتيرايي ژبې دمړې کېدلو او متروک کېدلو لاملونه:

دیوې ژوندۍ او طبیعي ژبې زوال، مړینه او بالاخره لـه منځـه تلل داسې یوه پروسه ده، چې بېلابېل عوامل لري.

هیڅ یو قام او ولس په دې راضي نه دی، چې دخپل ژوند تاریخ او کلتور اساسي پایه او ستن په خپلو لاسو سره رنګه کړي او خپلـه هستـي او هویت له لاسه ورکړي.

دبشر په تاریخ کې به داسې یو مثال پیدا نه کړای شي،چې موږ تـه داسې یو ولس راپه ګوته کړي،چې خپله مورنۍ ژبه یې پـه رضـا اوخوښـه لـه لاسـه ورکړې وي.

موږ یادونه وکړه،چې دیوې ژبې مړینـه اولـه منځـه تلل مختلف علتونـه لري له هغې جملې څخه ځنې علتونه یې په لاندې ډول یادوو:

* کله چې دیوې ژبې دویونکو شمیر داسې حد او مرحلې تـه ورسیږي، چې نور دورکېدو په حال کې وي، په داسې حال کې دا ژبـه دژونـد یو ژبو لـه کتاره ووځي او کرار کرار خپل نوم او مقام له لاسه ورکوي.

* کله داسې هم کیږي، چـې دځینـو وجوهـاتو لـه املـه یـوه ژبـه دبلـې ژبـې ځای نیسي.

هغه ژبه چې خپل ځای یې له لاسه ورکړی وي، نور نو دخلکو په منځ کې دپوهولو راپوهولـو دیـوې وسیلې پـه توګـه فعالیت نـه شي کولای او ولـس نورد خپل منځي اړیکولپاره یـوه بلـه ژبـه دپوهولـو راپوهولـو دوسیلې پـه توګه په خپل منـځ کـې استعمالوي،ځکه یـوه بشري ټولنـه دژبـې څخـه پرتـه اصلاً ژوند نه شي کولای.دا هغه څه دي چې په پخوا وختونوکې پـه مصر کې شوي او دمصرۍ ژبې ځای عربي ژبې نیولی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

* همدا شان هغه ولسونه یا نظامونه چې د خپلو موخو د ترلاسه کولو لپاره په نورو ولسونو تیری کوي د نورو ډیرو ژبو په ځنګ کې یې یو ژبه داوي، چې د دوی ژبه هم کرار کرار له منځه وړي او پر ځای یې خپله ژبه رامنځته کوي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک یې نه کاروي، نو داسې ویلای شو، چې د ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې د وخت جابر او ظالم ځواکونه یې په ستوني او مری چاړه راکاږي.

نو له دې امله دا کمزوری ولس مجبور دی، چې بله ژبه د خپل منځي اړیکو د ساتلو لپاره دیوې وسیلې په توګه وکاروي، ځکه بې له ژبې ژوند ګران کار دی. او ټول انسانان دې ته اړ دي، چې د خپل ژوند د پرمخ بیولو او ژوندي پاتې کېدو لپاره حتمي یوه ژبه په واک کې ولري.

د دې خبرې ډیر ښه مثال د الجزایر هیواد دی. کوم وخت کې، چې الجزایر فرانسویانو لاندې کړنو د نور واک ترځنګ یې داهم وکړل، چې فرانسوي ژبه یې په کې حاکمه کړه او عربي ژبه یې شاته کړه. د وخت په تیرید و سره په الجزایرکې یوه داسې لویه ستونزه راپیدا شوه چې خلک یې په اسانۍ سره په خپله ژبه نه پوهیدل.

مطلب دادی، چې یوه ژبه هسې نه مري او نه د اسمان څخه کومه ټکه پرې را غورځي. د ژبې د له منځه تللو او مړینې ټول عوامل او سببونه په ټولنه کې نغښتي دي.

د الجزایر هیواد د ازادۍ تر اخیستلو وروسته د خپلې نیمژواندې ژبې د بیا ژوندۍ کیدو تکل وکړ او د نورو عربي هیوادو په تیره بیا مصر څخه یې د عربي ژبې د تدریس استادان خپل هیواد ته راوستل ترڅو په ښوونځیو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دعربي ژبې د زده کړې او تدريس چارې پرمخ بوځي او په دې اساس دوی وکړای شول دعربي ژبې دمړينې او دله منځه تللو مخنيوی وکړي.

دژبې دبېرته راژوندي کولو ستونزه ډېر ژر او ګړندی نه شي ترسره کېدای، بلکې دوخت ځواکمن او تيري کوونکي هېوادونه، لکه دمثال په ډول فرانسويانو په الجزاير کې ترسره کړل، که هغوی دا کار نه وای کړی نو هيڅکله به امکان نه و، چې يوه ژبه مړه او له ستونزو سره مخامخ شي. او پر دې اساس به ډېرې ژبې تر اوسه پورې په هماغه پخوانۍ بڼه خوندي او ژوندۍ پاتې وای.

موږ داويلای شو، چې په هرډول لاروچارو، چې يوه ژبه دکاراو فعاليت ځخه ولويږي اونور دا توان ونه لري چې دخلکو او ولس په منځ کې د پوهولو راپوهولو په پروسه کې کار ورځنې واخيستل شي اودفکري فعاليت دلاښه انسجام ديوې آلې په ډول خلکو اوټولنې ته خدمت وکړي نورنو داژبه ژوندۍ ژبه نه شميرل کيږي، بلکې خلک يې دمړو ژبو په ليکه کې حسابوي.

په پورتنۍ څرګندونه کې دا ټکی دغور وړ دی، چې کله يو څوک په دې وتوانيږي چې يوه ژبه زده کړي، نو کولای شي په هماغه ژبه ديوې موضوع يا يو شي په باره کې فکر وکړي، نيمګړتيا يې په ګوته کړي، ضرورت يې څرګند کړي او ښې او بدې خواوې يې خلکو ته وښيي.

موږ کولای شو چې په اوس وخت کې په اروپا، هند او دنړۍ په نورو هېوادونو کې داسې پوهان او څېړونکي پيدا کړو، چې په لاتين او سانسکريټ باندې پوهيږي، ايا دغه پوهان به ددې توان ونه لري، چې په نومړو ژبو فکر وکړي؟ دا منلې او پر ځای خبره ده، چې په داسې ژبو دخلکو په منځ کې افهام او تفهيم نه شي کېدای، ځکه چې دا ژبې نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

دخلکو او ولسونو په منځ کې شتون نه لري، مړې شوې دي، د دې امکان هم نشته چې معلومات پرې واستول شي، ځکه چې نور د پوهولو راپوهولو وسیله نه ده او ځای یې نورو داسې ژبو نیولی، چې خلک او ولسونه یې په خپلو منځو کې کاروي او خپلې ستونزې ورباندې حل کوي.[1]

د پورته اوړدې څېړنې په رڼا کې د تیرایي ژبې د مړه کېدو لاملونه په لاندې توګه په ګوته کوو:

1. د پیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، هغوی له څېرمې وژل او پاتې نور د تیرا څخه شړل او بې ځایه کول.
2. د وی د شړل کېدلو له امله په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.
3. د دوی په منځ کې د اړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

[1] څېړنوال مولا جان تڼیوال، ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلوموا کاډمي، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال، ۱٦۱ – ۱٦۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځم څپرکی

دتيرايي ژبې تر لاسه شوي وييونه او جملې

تر دې ځايه مو د تيرايي ژبې په ګرامري جوړښت او ځانګړتياوو بحث وکړو ، اوس به د دې ژبې يو څو تر لاسه شوي وييونه د نمونې په ډول د ترانسکريپشن او معنا سره يو ځای دلته وړاندې کړو:

مستې	جورغات	Ĵorγāt
شوملې	ميزي	mizi
شيدې	دود	Dud
اوبه	پاڼي	pāṇi
ډوډۍ	ګوما	gomā
روټه	ځپالی	ĵəpālay
جوار	جوار	ĵowār
وړی	خاړی	xāṛay
چرګه	کوکړ	kokaṛ
هګۍ	ها	Hā
منډې	پلياتې	palyāte

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرېه یا موږک	تندرک	tandarək
ښځه	ستری	satre
هلک	بادانه	bādāna
سړی	ادم	adam
ښه	براډه	brāda
کور	تان	Tān
کشر	سوري	Suri
لور	دي	Di
سپی	سانا	sānā
وهل	دبیان	dabiān
سپرلی	تسیندار	tasindār
غوا	باتسا	bātsā
دکاندار	بانیپا	bņiyā

که موږ وغواړو دا لغتونه په جملو کې استعمال کړو، نو کولای شو، چې یو څو یې په لاندې ډول د تیرایي ژبې په جملو کې راوړو:

ما مستې وخوړې (ما جورغات دکا)	mā Ĵorγāt də kā
ما شوملې وڅښلې (ما میزي دڅاپین)	mā mizi də capen

(c) ketabton.com: The Digital Library

mā dud də capeen	مـا شـيدي وڅښـلې (مـا دود دڅاپين)
mā gomā də kā	مـا ډوډۍ وخـوړه (مـا گومـا دکا)
y də kā mā pāṇi də capeen mā xāṛay də kā mā hā də kā	مـا روټـه وخـوړه (مـا ځپـالی دکا) مـا اوبـه وڅښـلې(ما پـانې د ځاپين) ماوږۍ وخوړ(ما خاړی دکا) ما هگۍ وخوړه (ما ها دکا)

پـه همدې توگه نور لغات هم پـه جملو کـې استعمالولی شو او پر دې اساس تيرايي ژبه يو څه په خپلو پښو درېدلې او پراخېدلی شي.[1]

دتيرايي ژبې ترلاسه شوې جملې:

لومړۍ جمله:

يو کوچنی هلک دخپل ماشوم ورور په باره کې داسې وايي:

مين کره بدنه خدای(ج) پيدا کرتيه، حال دود پيه

Man kara badna xuday paydā kartiyā hal dud peya

[1] زکريا ملاتړ، تيرايي ژبه، دزيري کالنۍ، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۷ ل کال، ۵۸۶–۶۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا يې داده، چې موږ کره خدای تعالی ماشوم پيدا کړی دی، چې اوس شيدې روي.

ځرنګه چې دمخه هم داسې يادونه شوې وه، چې تيرايي ژبې ته پر زياتو پښتو کلمو سربېره دنورو ګاونډيو ژبو کلمو هم لار موندلې ده.

دلومړۍ جملې تجزيه:

Man(مين) موږ دجمعې متکلم ضمير دی.

Kara (کره) دارتباط توری دی.

Badna (بدنه) ماشوم عام نوم دی.

Xudāy (خدای) دالله نوم او اسم ذات دی.

Paydā(پيدا)لازمي فعل دی.

Kartiya(کرتيه) مرستيال فعل دی.

ĥal (حال) دزمانې قيد دی.

دويمه جمله:

دوه سړي دغلو او شوکمارو په برخه کې يو بل ته وايي:

ډنګه ډنګه ناتيه تور راغه پناتيه، درزاتيه، غرناتيه، مين خبار ناتيه

danga danga nā teya tor raγə panāteya dərə zāteya γar nā teya

man xabār nā teya

معنا يې داده، چې: نغاره ووهل شوه، غله له تور راغه ځخه هم تېر شوي وو، او موږ يې په شور او درزا خبر نه شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپورتنۍ جملې په متن کې دغله لپاره کومه خاصه کلمه نه ده راغلې، یوازې دجملې دمفهوم پر اساس یې دلته معنا درک کولای شو.

ددې جملې تجزیه:

danga danγa(ډنگه ډنگه) صوتي نوم دی.

nātiya (ناتیه)(وهل) متعدي فعل دی.

tor ragə (تورراغه) خاص نوم دی.

panāteya (پناتیه) پناه کېدل، لازمي مصدر دی.

dorə zatiya (درزاتیه) صوتي نوم دی.

γar nātiya(غرناتیه) دا هم لازمي فعل دی.

man (مین) دجمعې ضمیر دی.

Xabār (خبار) اسم معنا دی.

دریېمه جمله:

په دې جمله کې داسې یو مفهوم پروت دی، چې یو چا له هندو دکاندار څخه سودا رانیولې ده.

سیره، میره،بڼیيا الوان د پگړي بند.

sera mera bṇiya al wān də pagṛi band.

معنا یې داسې ده، چې سودا مودا مو له هغه دکاندار وکړه، چې دالوان پگړۍ یې په سر وه، هندوانو اکثرو پخوا سرې او دالوان پگړۍ تړلې.

ددې جملې تجزیه:

Sera (سیره) سودا ، عام اسم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

mera (میره) مهمل ترکیب.

bṇiya (بڼیبا) دوکاندار، عام اسم.

alwān (الوان)(رنگ) اسم صفت دی.

da د اضافت توری دی.

pagṛi (پګړي) عام اسم دی.

band (بند) دتړلو معنا لري او متعدي فعل دی.

څلورمه جمله:

یوه ښځه بلې ته وایي:

سناتې اندر پیلی دخړپاس

Sanāte andar pelay da xəṛapas

دا جمله داسې هم اوربدل شوې:

اندر پیلی سناتې د پیخړه پاس

andar pelay sənate da pixṛa pās

معنا یې داده، چې سپي کلپي وخټله.

ددې جملې تجزیه:

sānate (سناتي یا سانا) سپي ته وایي او عام نوم دی.

andar pelay (اندرپیلي) کلپي ته وایي او دظرف نوم دی.

pixṛa(پیخړه) خمیرې ته وایي او خاص نوم دی او پاس د خټلو معنا لري. متعدي فعل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه جمله:

مېره خپلې ښځې ته وايي:

ای ستري (اورتنې) ترون دپازو.

ay satre taṛun da pāzo

معنا يې داسې ده، چې:

ای ښځې دمېلمه لپاره ډوډۍ تياري وکړه.

په پورته جمله کې دمېلمه او ډوډۍ نوم نشته، خودکنايې په ډول دا جمله دپوره جملې مفهوم افاده کوي، لکه څوک چې خپل مېلمه کور ته رابولي، نو ورته داسې وايي چې (راځئ دننه) دلته نه دکور نوم اخلي او نه دمېلمه نوم اخلي او جمله په لنډيز سره اداء کوي.

دپورته جملې تجزيه:

ay (ای) دنداء توری دی.

ʕatre (اورتينې) عام نوم دی.

Taṛun (ترون) چې دلته دتياري په معنا دی او متعدي فعل دی.

da (د) داضافت توری دی.

pāzo (پازو) تياری دامر مرستيال فعل دی.

شپږمه جمله:

په شپږمه او پنځمه جمله کې دمعنا له پلوه ډېر توپير نه ليدل کيږي، خو په الفاظو کې يې فرق شته.

دا جمله هم دسړي له خوا ښځې ته ويل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اندلی (اندړې) باندې کرو ، اتش ورلاندې کرو ، ملیشن (مېلمه) دتیه.

andalay bānde karo ateŠ war lānde karo maliŠan da tiya

معنا یې داده، چې:

انگولی باندې کا ، اور ورپسې کا مېلمه دی.

دپورته جملې تجزیه:

andalay (اندلي) کټوی، اسم ظرف دی.

bānde (باندې) دلته وستربل نه بلکې اسم دی.

karo (کرو) مرستیال فعل دی.

war (ور) سمتي ضمیر دی.

lānde (لاندې)وستربل دی.

Karo (کرو) مرستیال فعل.

ateš (اور) عام نوم دی.

maliŠan (مېلمه) عام نوم دی.

da (د) داضافت توری دی.

teia دراغلې معنا لري او لازمي فعل دی.

اوومه جمله:

دا جمله هم دپنځمې او شپږمې جملې په شان ورته معنا لري، خو الفاظ یې دتیرو جملو په ډول نه دي او بدل دي.

په دې جمله کې هم سړی خپلې ښځې ته داسې وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کدر ملیشن انداخت تړون کرو

Kadar maliŠan andāxt taŗun karo

معنا یې داده، چې:

د مېلمه دعزت او قدر لپاره تیاری وکړه.

ددې جملې تجزیه:

kadar (قدر) اسم معنا.

maliŠan مېلمه عام نوم دی

andaxt (اچول) اسم مصدر.

taŗun دتیاري په معنا دی، چې متعدي فعل دی.

karo کرو، مرستیال فعل.

اتمه جمله:

دنتی تین بین

danti tin bin

معنا یې ده تېرو بېر غاښونه.

ددې جملې تجزیه:

danti غاښونه، دنتي عام نوم دی.

tin bin پلوي قید.

نهمه جمله:

بیچیز ما کرپاسته دکا

(c) ketabton.com: The Digital Library

bi čiz mā kar pāsta da kā

معنایې داده، چې غوړ ونیسه ما غوزان وخوړل.

ددې جملې تجزیه:

bičiz (بچیز) غوړ ونیسه دامر فعل دی.

mā (زه) په تیره زمانه کې په (ما) باندې اوړي. ضمیر دی.

karpāsta غوزان، اسم جنس.

da داضافت توری دی.

kā دخوړلو معنا لري او متعدي مطلق فعل دی.

لسمه جمله:

ستړي مشي ته، په تیرایي ژبه کې.

کنه نه بززوایي.

ka na na bazaz

مثلاً که چاته نوم اخلي نو داسې ورته وایي:

Anwar ka na na bazaz

انوره ! ستړی مشې.

او که عامه ستړي مشي کوي، نو داسې ورته وایي: بد نه کنه نه بزز

bad na ka na na bazaz

ددې جملې تجزیه:

kana دستړي مشي معنا لري او صفت دی.

na یا مه دنفې توری دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

bazaz ، دلته د (شي) معنا لري او مرستيال فعل دی.

يوولسمه جمله:

لې پکيرا سی يک آنه دی

Le pakirasi yak āna de

دې فقير ته يوه آنه ورکړه.

د جملې تجزيه:

Le اشاري ضمير.

Pakirasi "فقير " عام نوم دی.

Yak شمېر نوم دی.

Āna خاص نوم دی.

de مرستيال فعل دی.

دولسمه جمله:

ليما بريجاسي لی بريج کا زاتي.

Lemā brejasi le baej kā zāti

هغه برج له دې برج نه لوړ دی.

تجزيه:

Lemā ليما ، اشاري ضمير لري، د واټن لپاره.

brejasi بريجاسي، د مکان نوم دی.

Le نږدې اشاري ضمير دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

baej برج عام نوم دی.

Kā کا ، ارتباتي توری دی.

Zāti صفت او مرستیال فعل ګډ راغلی دي.

دیارلسمه جمله:

Kāna mālā bredā bātsā koxto

کانه مالا بریډا باتسا کوختو

معنا: ستا پلار ښه غوا حلاله کړه.

تجزیه:

Kāna ستا ، تملیکي ضمیر دی.

Mālā پلار عام اسم دی.

bred ښه، صفت دی.

Batsā غوا ، عام اسم دی.

Koxto حلالول متعدي فعل دی.

څوارلسمه جمله:

Brāda adāmas xabār yote

براډه ادامس خبار یوتې.

معنا: دښو سړیو خبرونه راځي.

تجزیه:

Brāda ښه صفت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Adāmas سړیو، عام نوم دی.

Xabar خبرونه، معنا لرونکی اسم.

Yote راځي، لازمي فعل.

پنځلسمه جمله:

Li miyāna putār morāgā wā

لي میانه پوتار موراګا وا.

معنا: دا زما زوی مړ شو.

تجزیه:

Li دا، اشاري ضمیر.

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Putār زوی، عام نوم.

morāgā wā مړ شو، لازمي فعل.

شپاړسمه جمله:

Kānā brāyot ti

کانا برایوت تي.

معنا: ستا ورور راغی.

تجزیه:

Kānā ستا، تملیکي ضمیر.

Brāyot ورور، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ti متعدي فعل.

اوولسمه جمله:

ya ādāmas du putrā wāmā

ایک ادامس دو پوترا واما.

معنا: دیوه سړي دوه زامن وو.

تجزیه:

yak یو، شمیر نوم.

Ādāmas سړی، عام نوم.

Du دوه، شمیر نوم.

Putrā زامن، دجمعې عام نوم.

Wāmā مرستیال فعل.

اتلسمه جمله:

Miyāna dunsi xāt yoti

میانه دونسي خات یوتي

معنا: زما دلور خط راغی.

تجزیه:

Miyāna زما، ملکي ضمیر.

Dunsi لور، عام نوم.

Xāt خط، عام نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Yoti راغی، لازمي متعدي فعل.

نولسمه جمله:

Le kelā yak bāṇiyā mā ačitāti

لي کيلا يک بانی ما اچيتاتي.

معنا: دکلي له دوکاندار نه مې يو شی واخيست.

تجزيه:

Li دلته داضافت کارورکوي.

Kelā کلی، دمکان نوم دی.

yak يو ، دشمېر نوم دی.

Bāṇiyā دوکاندار، عام نوم دی.

Mā مې، متصل ملکي ضمير دی.

Ačitāti واخيست، متعدي فعل دی.

شلمه جمله:

Men sāmo tri ādāmo xārāsi da bāzum

مين سامو تري ادامو خاراسی دبازو.

معنا: موږ دري واړه سړي ښار ته لاړو.

تجزيه:

Men موږ، دجمع ضمير.

Sāmo يوځای، معنا لرونکی نوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Tri درې، شمېر نوم.

Ādāmo سړي، عام نوم.

Xārāse ښار، عام نوم.

Da د ، د اضافت توری.

Bāzum لاړ، لازمی فعل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتيرايي ژبې نظم:

د تيرايي ژبې هغه نيمگړی نظم، چې زموږ لاس ته راغلی دا نظم څلور بيته لري.

معنا يې پوره نه ده واضح، خو د هندي ژبې د(کمار) او د پښتو ژبې د(سپوږمۍ) په کې راغلی دی:

ميکو سپوږميا کماري meko spoĝme komāri

تا تزابو کماري tā tazābuwā komari

سودا موتي نم sudā motinam

برم نا ترم bṛam na tṛam[1]

---

[1] دتيرايي ژبې دا نيمگړی شعر ما دکوټ دسيمې ديو سپين ږيري څخه ، چې نور الرحمان نوميد او دهيبت خېلو دکلي اوسېدونکی و ، دلته ليکلی چې دا سپين ږيری اوس وفات شوی دی .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایله

تیرایان او ژبه یې ترسرلیک لاندې دا علمي رساله په پنځوو څپرکو کې بشپړه شوې ده.

په دې علمي رساله کې د تیرایانو او تیرایي ژبې د څېړنې په اړه د ساحوي میتود څخه کار اخیستل شوی او بیا د داردي ژبو له ګروپ سره په مقایسوي ډول څېړل شوې ده، ځکه چې تیرایي ژبه د داردي ژبو په ډله کې راځي.

تر سریزې وروسته د موضوع شالید او پسمنظر راغلی دی، تر او سه پورې، چې کومې لیکنې او څېړنې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو او پوهانو له خوا په تیرایانو او تیرایي ژبه کې ترسره شوي، په لنډه توګه یې یادونه راغلې ده او همدارنګه د موضوع په اړه زیار ایستل شوی د لومړي لاس ماخذونو څخه استفاده شوې ده.

وروسته تر دې د تیرایانو په نسب او شجرې څېړنه شوې ده، درې تاریخي مشهور کتابونه لکه (حیات افغاني) د محمد حیات خان اثر د ۱۳۷۷ل کال چاپ ۲۷۱ مخ کې او همدارنګه (پښتانه د تاریخ په رڼا کې) د سید بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ۱۳۶۲ مخ او د مرحوم میراجان سیال مومند د پښتنو قبیلو شجرې ۲۱۰ – ۲۱۱ مخونو کې تیرایان په کرلاڼي قبایلو کې شمېرل شوي او د نسب سلسله یې اتمان ابن برهان ابن ککي ته رسېدلې ده، د رسالې په همدې برخه کې د تیرایانو پخواني او اوسني مېشت ځایونه هم په ګوته شوي او د مهاجرت او د ژبې متروک کېدلو لاملونه یې هم بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. دپیر روښان له خوا په تیرایانو ظلم او زیاتی کول، دهغوی له څېرمې وژل او پاتې نور دتیرا څخه شړل او بې ځایه کول.

۲. دوی دمهاجر کېدو او شړل کېدلو له امله په نویو استوګن ځایونو کې په وړو وړو اقلیتونو باندې ویشل کېدل.

۳. ددوی په منځ کې داړیکو نه درلودل، یعنې یو له بله جلا کېدل.

څرنګه چې تیرایي ژبه داندو آریایي ژبو په (داردي) ګروپ کې راځي، ټولې داردي ژبې دافغانستان په شمال ختیځو غرنیو سیمو کې، یو څه یې داوسني پښتونخوا ایالت په شمال او دهندوستان په شمال لویدیځو ځینو سیمو کې موجودې دي.

همدا ډول دتیرایي ژبې پرتلنه دهمګروپ ژبو سره هم شوې ده، یعنې دهمګروپ ژبو یو معنا لرونکی متن دټولو داردي ژبو په قالب کې اچول شوی او مقایسه شوی دی.

یا داچې دټاکلو ژبو لغات او جملې دژبو دواحد په ډول وړاندې شوي دي دمثال په ډول د(ځ) غږ چې په داردي ژبو کې موجود دی او په اندوآریایي ګروپ ژبو کې نشته، نو په دې ډول موږ دا دلیل راوړو، چې (داردي) ژبې داندو آریایي ګروپ ژبو په نسبت ختیځو آریاني (باختري) ژبو ته نږدې دي.

یا دا چې په داردي ژبو کې د(ف، ح، ع، ق) غږونه نشته، دا غږونه یوازې دنورو ژبو څخه په اخیستل شوو کلمو کې لیدل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو بله لويه فونيټيکي ځانګړنه داده، چې په دې ژبو کې سيريبرال (څ، ټ، ڼ، ډ ، ړ) او نور کانسونانټ او غير سيريبرال غږونه هم شته، لکه په ټولو هندي او ځينو باختري ژبو لکه (پښتو) کې چې موجود دي نو پر دې اساس (داردي) ژبې دهندي ګروپ ژبو ته نږدې کوي.

همدا شان هغه دلايل چې تيرايي ژبه ولې متروکه او مړه شوه په ځغلنده توګه وړاندې شوي.

دبشر په تاريخ کې به داسې څوک نه وي چې خپله مورنۍ ژبه په خپل لاس او خوښه له لاسه ورکړي، په دې اړه وايو چې کله ديوې ژبې دويونکو شمېر داسې يو حد ته ورسي، چې نور دورکېدو په حال کې وي، نو ژبه يې هم د نورو ژبو له کتاره ووځي، دوی مجبور دي، چې يوه بله ژبه دوسيلې په توګه په خپل منځ کې استعمال کړي.

مړې ژبې هغو ژبو ته وايي، چې څوک يې نه کاروي، ديو ولس او قام ژبه هغه وخت مري، چې دوخت ظالم ځواکونه يې په ستوني او مرۍ چاړه راکاږي.

همدا رنګه د رسالې په څلورمو او پنځو څپرکو کې د اريايي ژبو په ډله کې د تيرايي ژبو دريځ، پرتلنه، ګرامري او مورفولوژيکي ځانګړنې په تفصيل سره بيان شوي او هم يې ترلاسه شويو ويېونو، نومونو او جملې دمعنا او ترانسکرپشن سره څېړل شوي دي.

که يو څوک غواړي، چې داسې يوه مړه اوله منځه تللې ژبه زده کړي اوياهم په خپلو څېړنو کې دهغې دځينو برخو څخه ګټه واخلي په کارده، چې دنومړې ژبې موجوده برخې او متن ته مخه وکړي او دخپل توان په اندازه سره هغه ژبه تر يوه حده ثبت کړي، تر څو دنورو خپلوانو ژبو سره داړيکو ساتلو په برخه کې زموږ سره مرسته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهان په دې باره کې وايي، چې يو انسان کولای شي، چې يوه مړه ژبه زده کړي، خو نه شي کولای په هغه ژبه خبرې وکړي يا فکر پرې وکړي. دا ځکه چې دا ژبه دا توان نه لري، چې له يو ځای څخه بل ځای ته معلومات ولېږدوي.

دژبپوهانو په نظر ديوې يا ډېرو مړو ژبو څېړنه په هماغه کچه ارزښت لري، چې ژوندۍ ژبه يا ژبې يې لري، په همدې علت ما هم دخپل هېواد ديوې لرغونې (تيرايي ژبې) څېړلو ته ملا وتړله او دخپلو شته امکاناتو څخه په ګټې اخيستنې سره مې دا علمي څېړنيز اثر وليکه، خو زه دا نه وايم، چې زما دغه ليکنه به يوه بشپړه ليکنه وي، کېدای شي تر ما وروسته نور ليکوالان دا لړۍ نوره هم پسې وغځوي او په دې برخه کې نورو نويو ماخذونو او منابعو ته لاس رسی ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندیزونه

تر هر څه لومړی که دژبو او ادبیاتو علمي مرکز دژبپوهنې دیپارتمنت دا موضوع په پام کې ولري ، چې کوم څېړونکي دداردي ژبو په برخه کې په علمي پروژو باندې کار کوي، لکه نورستاني، پشه یي، ګواري، وټه پوري، تیرایي او نور، پکار دي، چې دوی په مشترک ډول په دغو ژبو کې علمي کنفرانسونه او ګډې غونډې جوړې کړي، تر څو ددغو ټولو ژبو مشترک ټکي او اړخونه له یو بل سره روښانه شي.

څرنګه چې تیرایي ژبه اوس مړه او له استعمال څخه غورځېدلې ده، نو له دې امله، چې نورې داردي ژبې لکه ګواري، وټه پوري... هم په دې لار پل وانخلي باید ددې ژبو د لغاتو ذخیره او نورې ګرامري ځانګړتیاوې مخکې له مخکې په ښښه او ثبت شي.

په دې علمي رساله کې هغه ټولې تېروتنې، چې د تیرایانو د مېشت ځایونو او وژل کېدو په برخه کې موجودې وې په ښښه شوي دي.

همدا ډول د تیرایانو او تیرایي ژبې په برخه کې که له ما څخه کومه تېروتنه شوي وي او یا راڅخه کوم ماخذ پاتې وي، نو د ګرانو لوستونکو او څېړونکو څخه هیله مند یم، چې خپلې ګټورې لارښوونې او مشورې تل له ما ونه سپموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضميمې

۱- کوټ:

کوټ جنگي کلا ته وايي، خو په عامه اصطلاح يو ودان او لوی کلي ته هم کوټ وايي. په آريايي ټولنه کې د(جانا) يعنې د قام تشکيل د جنگي کلا په مفهوم راغلی دی، يعنې هغه وخت چې د جانا پادا د قبيلو مشر په جنگي کلا کې کښېناست د قوم د قبيلې واحد وزېږېد. چې د غې کلا ته پښتانه کوټ وايي.

په يوناني لرغونې ټولنه کې د(کنفدريسي) * جوړښت په کوټ کې وشو. روميان د روم په ښار کې د(کيوريانو) ** مشر يې په کې کښيناوه.

د کوټ کلمه د آريايي دورې څخه راپاتې ده او په پښتو ژبه کې اوس هم ژوندی ده، د کوټ مشر تل د لويې جرگې د رابللو صلاحيت لرونکی وي. ([1])

په افغانستان او کوزه پښتونخوا کې ډېرې سيمې د کوټ په نوم يادېږي، چې دلته يې څو نمونه د مثال په ډول راوړو ؛ لکه کوټ، بالاکوټ، وچ کوټ، بټي کوټ، سري کوټ، تني کوټ، پکتيا کوټ، ترين کوټ لنگر کوټ، سخا کوټ، بريکوټ او نور....

---

* کنفدريسي په يوناني ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه .

** کيوريان په رومي ټولنه کې دقبيلو اتحاديه وه .

[1] محمد ابراهيم عطايي ، دپښتني قبيلو اصطلاحي قاموس ، (حقوقي ، جزايي ، تعاملي) دعلومو اکاډمي ، دپښتو څېړنو نړيوال مرکز ، ۱۳۵۷ل کال، ۲۱۷ – ۲۱۸ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دې لیکنه کې زموږ مراد دهغه کوټ ښخه دی، چې دننګرهار ولایت په اداري تشکیل کې یوه ولسوالي ده. د کوټ په اړه په دې رساله کې داسې نظریات راغلي، چې د تیرا ښخه ورته د تیرایانو کوچ شوی دی.

د کوټ ولسوالي د جلال آباد ښار جنوب خوا ته په شل کیلومتره کې واقع ده. دا ولسوالی پخوا د روداتو ولسوالی جزوه. په ۱۳۷۳ل کال د ننګرهار ولایت په اداری تشکیل کې مستقله ولسوالی شوه. د بحر له سطحې څخه ۶۵۰ متره ارتفاع لری. مساحت یې ۳۲۲ کیلومتره مربع دی د ختیځ طول البلد په ۷۰ درجې ۳۰ د قیقي او ۲۴ ثانیه او شمالی عرض البلد په ۳۴ درجو ۱۴ د قیقو او ۴۷ ثانیو کې موقیعت لری. ددې ولسوالی شرق خوا ته بټیکوټ ولسوالی، غرب خوا ته هسکې مینی ولسوالی، شمال ته د روداتو ولسوالی او جنوب ته د اچین ولسوالی موقیعت لری. پنځه لیسی او دری صیحی کلینکو نه لري. آب هوا په اوړی ګرمه او په ژمی معتدله ده. عمده حاصلات یې غنم، جوار، اوربشی، وریجې او پمبه دي.

۲- چوره:

دتیرا په شمال ختیځه برخه کې او دزخه خیلو بازار جنوب ختیځ اړخ ته موقعیت لري، دجم خوږ د تخته بیګ دځلور لارې څخه تقریباً لس کیلومتره لیرې لویدیځ خواته پرته ده. ددې سیمې اکثره او سیدونکي اپریدي دي، خو په خاص ډول دملک دین خیلو او زخه خیلو قام په کې زیات استوګن دی بازار ته دباړې لار هم دچورې پر کنډو اوښتې ده.

په چوره کې دمغولو او پیر روښان دلښکرو له خوا یو تاریخي جنګ شوی، په دې جنګ کې د پیر روښان لښکرو او مریدانو، چې اورکزي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپريدي او تيراي په کې شامل وو د چورې د کلکو د رمو څخه په استفادې سره مغولو ته ماتې ورکړې ده.[1]

۳- اورکزي:

اورکزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چې تو کم پوهان يې کرلاڼيو ته منسوبوي. د دې قبيلې زياته برخه د کوهاټ په غرونو او ځينې يې د سپين غره په ختيځ او د تيرا په جنوبي واديو کې مېشت دي. د بنګښو قام څه د پاسه څلورسوه کاله د مخه د کوهاټ سيمه د اورکزيو څخه ونيوله، خو بيا هم د دوی ترمنځ د دې سيمې پر سر جګړې روانې وې. داسې وايي چې د جګړې پر مهال د يو چا سترګې پر داسې سړي ولګېدې، چې په آس سپور و، دواړو خواوو پرېکړه وکړه چې د دغه سپاره سړي خبره به مني او د جګړې د بندولو په اړه بهٔ د دغه سړي پرېکړه عملي کوي، نوموړی سړی(دايي) نوميده او د شعر په ژبه يې داسې پرېکړه وکړه:

دايي خو داسې وايي
چې سمه د بنګښ غر د اورکزي

تر دې وروسته سړی په خپله لار روان شو، که څه هم اورکزو د دغه سړي دوژلو تکل وکړ، خو په سيمه کې يې بنګښو مخه ونيوله، دا عجيبه او لنډه پرېکړه عملي شوه، خو بيا هم د دوی ترمنځ دښمني ورکه نه شوه. په اورکزيو کې دولتزي او مموزي زيات دي او بيا په دولتزيو کې د ممو خيلو او محمد

[1] دحبيب الله اپريدي دوينا څخه مې پورته مطلب تيار کړی دی، نوموړی يو وخت دافغانستان دعلومو اکاډمي علمي غړی و
.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیلو شمېر خورا زیات دی. په دوی کې دمحمد خیلو له څانګې پرته نورې ټولې څانګې سني مذهبه دي او یوازې محمد خیل په کې شعیه ګان دي.

دغه ټول قام د(سمل) او (کاړه) په ګوندونو ویشل کیږي، ددوی دود او دستور اپریدیو ته ورته دی او په خپلو منځو کې ښې اړیکې نه لري، ددغه ښاخ سره چې نور ښاخونه او څانګې په ګډه او زیان کې شریکې دي، هغوی په اصل کې اورکزي نه دي خو ددوی سره یوځای په اورکزیو کې شمېرل کیږي. دغه څانګې عبارت دي له ابراهیم خیلو، سوکړی، اختان، سورا، کنده تلی او دمېشتي ښاخ، چې له هغو څخه ماما زي، حیدر خیل او داد خیل راوتلي دي.

اورکزي زیاتره دوسلې سره مینه لري او تقریباً هر یو یې وسله لري، دوی ښه تکړه جنګیالي او خوځنده زیارکښ خلک دي، دکرنې او مالدارۍ په چارو بوخت دي، ځمکې یې حاصل خېزې دي. وریجې، وربشې، غنم او جوار یې ښه پیداور دي. دقومي مشرانو او عالمانو واک په دغه سیمو کې زیات دی، خلک یې ښهٔ مېلمه پال دي، څرنګه چې داپریدو په ګاونډ کې پراته دي، نو زیاتره کړنې، دود او دستور یې دهغوی په شان دی.

داورکزیو دوې مشهورې څانګې دولتزي او مستوره دي، انګرېزانو دخپلې استعماري واکمنۍ پرمهال هڅه کوله چې ددوی سیمې تر خپلې ولکې لاندې راولي، خو پر دې کار بریالي نه شول. څرنګه چې داورکزیو په ټولو څانګو کې دولتزي او مموزي خورا زیات دي، چې زیاتره یې په کرمه او نور یې په اورکزي ایجنسۍ کې مېشت دي. (1)

[1] آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، دعلوموا اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۶ ل کال، ۷۴۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- اپريدي:

اپريدي چې ټول نهه څېلونه دي، لکه ادم خيل، اکاخيل، سه پای، قمر خيل، ملک دين خيل، قمبر خيل، ذخه خيل، کوکي خيل او ستوري خيل. ددغه خيلونو څخه يو ازې ستوري خيل په اورکزی ايجنسۍ کې مېشت دي.

اپريدي دککي بن کرلاڼ دڅلورو زامنو (برهان، خوږيانی، سليمان او شيتک) يعنې د برهان لومړی زوی عثمان نوميده او په اپريدي سره مشهور شو.

عثمان دا پريدي قبيلي مورث اعلی دی، چې وجهه تسميه يې په دې ډول بيان شوی ده:

يوه ورځ څو تنه بې وزله مېلمانه دعثمان کور ته ورغلل، چې دډېرې يخنۍ له امله يو بل ته نږدې کښېناستل، کله چې عثمان راغی، مېلمنو پوښتنه وکړه، چې دا څوک دی، عثمان په پښتو ژبه ځواب ورکړ چې دا خدای افريده دی، تر دې وروسته دده اولاد په افريده او وروسته په اپريدي شهرت وموند.

اپريدي په خيبر دره، اخور دره، کوهاټ او تيرا کې اوسيږي، چې ختيځه پوله يې دخټکو سره بريد لري، جنوب لور ته يې بنګښ او د سپين غره څمکني پراته دي، دبنګښو سره اورکزي هم اوسيږي. لويديځ لور ته يې شينواري او شمال لور ته يې دمومندو سيمه ده. دپېښور په سيمه کې دکچه ګړۍ څخه بيا تر ننګرهار ولايت پورې ددوی په جنوب لويديځو سيمو ولکه ده او دتيرا سيمه هم ددوی په لاس کې ده.

خو ددې قبيلې اصلي مرکز دتيرا دغرونو هغه سيمې دي، چې ډېرې ښې اوبۀ او ښه هوا لري او دباغ مېله په همدغه ځای کې کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ویل کیږي، چې دوی دڅوارلسمې میلادي پېړۍ راهیسې په دې سیمه کې اوسیدلې دي.

د خیبر درې اپریدي ډېر زړور او توریالي خلک دي، دسکندر اعظم دپوځ کومه برخه چې په هند باندې دیرغل په نیت له دې سیمې (خیبر) نه تېرېدله، له دوی سره لاس او گریوان شوي او ددوی د سخت مقاومت سره مخامخ شوي دي. دخیبر دره چې دتاریخ په اوږدو کې ډېره مشهوره دره گڼل شوې ده، زیاتره اوسیدونکي یې اپریدي، شینواري، ملاگوري او شلماني دي، چې اپریدي په کې له نورو زیات دي، دباغ جماعت ددې خلکو دسیاسي او مذهبي چارو مهم مرکز دی.

کوکي خیل دراجگل په کڅ او دبازار په وادي دلاله چیني او بیا له جمرود څخه نیولې تر علي مسجد پورې پراته دي، چې دژمي په موسم کې کجورۍ ته راځي، دزخه خیلو قوم جغرافیوي موقعیت زیات ارزښت لري، چې پېښور او جلال اباد ته تللې لار (خیبر) څخه یوه بله لار هم دزخه خیلو څخه تریږي.

قمبر خیل دباړې په لویدیځ او دسه پای دبآزار په کڅنۍ کې اوسیږي، دژمي په موسم کې دوی هم کجورۍ ته راځي. دوی دعلم گودر په سیمه کې دوسلو کارخانې لري، چې هر ډول وسلې په کې جوړیږي.

اکاخیل دباړې جنوب ختیځ ته پراته دي او ادم خیل دکوهاټ شمال لور ته په دره کې اوسیږي، داپریدو ځینې کورنۍ په دکن، پاني پت، کشمیر او وزیرستان کې هم اوسیږي، ددوی دکرهڼې وړ سیمه ډېره لږه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی لـه غرونـو څخـه د سـونګ لرګـي پېښـور تـه راوړي او خپلـه ګـوزاره وربانديې کوي او هر کله خپل منځۍ شخړې د جرګو له لارې فیصله کوي. [1]

۵- خېل:

په پښتني قبیلو کې خیل یو اتنوګرافیک واحد دی، چې د قبیلې محور ګڼل کیږي، خیـل د صلاحیت دواک مرجع ده، چې تصمیمونه یې پـه جرګـه پورې اړه لري او جرګه هم د ټاکلو غړو څخه جوړیږي، لکه د پښنو د مجموعې او لویو تصمیمونو لپاره چې مرجع ده، د خیـل چوکاټ او موقف تـر هرڅه وړاندې د جرګې په صلاحیت کې پوره معلومیږي، د خیل جرګه د پښې تـر جرګې په لوی صلاحیت جوړیږي.

همدارنګه د ټبر په جرګه کې بیا خیل د یوه غړي په حیث رایه لري.

د خېل قبیلوي جوړښت په آریایي ټولنه کې چې د پښتني قبیلې مـور بلـل کیږي په جرګه کې پوره ثرګند و.

د خیلونو نماینده ګانو به چې په جرګه کې ګډون کاوه او د تصمیمونو پـه نیولو کې یې ثابتې رایې درلودې، خو د(کاسټ) سیستم چې کله وزبرېدی نـو قبیلـوي اشـرافیت د(کاسټ) تـابع شـو، پـه کاسـټ کـې هـم د (بـرهمن، کشتري او ویسا) تـرمنځ رابطه وه او تصمیمونه یې پـه ګډه نیـول، یـوازې څلورمه طبقه (شودرا) د صلاحیت څخه خارج او د مال پـه جملـه کې وبلـل شوه.

---

[1] آریانا دایرة المعارف ، لومړی ټوک ، دعلوموا اکاډمي ، دنبراسکا مطبعه ، ۱۳۸۶ل کال ، ۱۸۲ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتني ننني قبيله کې خېل د قبيلې يو درست واحد دی، چې د عزيز گلوئ (kinship) بنا پر ولاړه ده.

خېل د (زي) سره يو مفهوم لري، خو دغه نومونه په عامه مکالمه کې د (پښو) او قوم لپاره هم استعمالېږي، ولې د اتنوگرافيک واحد په حيث خېل د (زي) سره مساوي ځای لري.

د جنوبي سيمو په قبيلو کې د (خېل) کلمه او په لويديځو قبيلو کې د (زي) کلمه د دغه قبلوي واحد د اصلي نامه په ضميمه کې راځي.

په هغو قبيلو کې چې د قبيلې د نامه په ضميمه يې (خېل) او (زي) نه وي راغلي د هغه په لاندينيو کړيو کې (پښو) کې د خېل او زي لاحقه راغلې وي.

همدارنگه د خېل په لاندې پښو کې د (پښې) د اصلي نامه په ضميمه (زی) هم راځي.

د لويديځې خوا د قبيلو د (زي) دواحد په (پښو) کې د (خېل) د کلمې لاحقه ډېره ليدل کيږي.

دا د خيل صلاحيت دی چې يو مجرم سړی د قبيلې څخه ورټي (وشړي) او دا هم د خيل صلاحيت دی، چې د بلې قبيلې سړی په خپل خيل کې ونه مني. دا کار د خيل د جرگې په تصميم عملي کيږي. د خيل قبيلوي موقف موږ ته تر هرڅه د مخه د هغه د جرگې په صلاحيت کې راڅرگنديږي. ([1])

[1] محمد ابراهيم عطايي، د پښتني قبيلو اصطلاحي قاموس، (حقوقي، جزايي، تعاملي) د علومو اکاډمي، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز، ۱۳۵۷ل کال، ۱۰۵ – ۱۰۷ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- اتنو گرافي(ethnography):

دا یوه لاتیني اصطلاح ده چې ددوو کلیمو یا جزونو څخه جوړه شوې ده، چې لومړی جز یې (اتنو) دخلکو، قوم، قبیلې او توکم په معنا او دوهم جز (گرافي) یې دلیکنې مفهوم افاده کوي، د(اتنو) کلمه دجمعې په حالت کې د(s) توري په زیاتولو دقبایلو، نژادونو او دخلکو هغه گروپ او ډلې لپاره پکارول کیږي، چې تراوسه دلیکلو او لوستلو پړاو ته نه وي داخل شوي.

په همدې توگه دگرافي کلمه چې یوناني بنه یې (graphain) د to write یا لیکنې په مفهوم استعمالیږي.

په بل عبارت اتنوگرافي دانسان پېژندنې دعلم یوه څانگه ده او په ځانگړې توگه دفرهنگي انسان پېژندنه ده، چې په عمومي ډول دبېلابېلو ټولنو او قومونو په فرهنگ لیکلو کار کوي، دقوم لیکنې او خلک لیکنې باندې هم نومول شوې ده، همدارنگه اتنوگرافي دتوکمونو دشرح کولو په مفهوم هم کارېدلې ده.

داتنوگرافي دتعریف او مفهوم په اړه دپورتنیو ویناوو په پام کې نیولو سره دې پایلې ته رسیږو، چې اتنوگرافي هغه پوهه ده، چې اساساً دخلکو (اتنوسونو) ترمنځ ورته والی لري، توپیرونه او هغه بدلونونه چې دوخت په تېرېدو سره ددوی په خصوصیاتو او مشخصاتو په اتنیکي بهیر کې رامنځته کیږي، مطالعه کوي.

یا په بل عبارت اتنوگرافي هغه علم دی، چې دټولنیزو سازمانونو دژوندانه، عرف، عاداتو او دودونو طرز او دخلکو دخپلوی اړیکې له نږدې څخه څېړي او مشاهده کوي، په حقیقت کې اتنوگرافي دفرهنگي

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان پېژندنې په اړه کې دعمومي انسان پېژندنې او انترو پولوژي دعلم یوه څانگه ده.

یا په بله ژبه کله چې دانسان پېژندنې په څېړنو کې دانسانانو فرهنگ مطالعه کیږي، دمطالعې دا برخه په اتنوگرافي پورې اړه لري.

اتنو گرافي دیو قوم دفرهنگي خصوصیاتو دپېژند گلوئ لومړني مواد راټولوي او دفرهنگ انسان پېژندنې بلې څانگې ته یې چې داتنولوژي په نوم یادیږي ورکوي. دعلم دا څانگه یو تر بله بشپړه اړیکه سره لري او یو دبل سره مرسته کوي.

دبشر دقومي او قبیلوي ژوند په پړاو کې دبشر ټول لاسي شیان او آثار مطالعه کوي، له همدې امله په بېلابېلو قومونو پورې داړونده انسانانو داستفادې وړ جوړ شوي شیان او آثار راټولوي او له هغو څخه اتنوگرافي موزیمونه جوړوي. له بلې خوا داتنوگرافۍ او اتنولوژۍ دنده داتنکي کتلو دفرهنگي تکامل او انکشاف دمبداء او منشاء مطالعه او څېړنه ده او ددې مطالعې او څېړنې له لارې روښانه کیږي، چې او سنیو انسانانو چې دانکشاف کوم پړاوونه وهلي او ددوی ددې اوږده تکامل په بهیر کې پخوا څه ډول عقاید درلودل او دژوندانه دپرمختګ لپاره یې دڅه ډول وسایلو او افزارو څخه استفاده کړې ده، ددې لپاره چې داتنوگرافۍ دعلم څېړونکي وکړای شي دخپل څېړنیز کار او فعالیت په بهیر کې لازم او ضروري معلومات ترلاسه کړي، پکار ده چې دټولنیزو علومو دبېلابېلو څانگو داساساتو سره اشنايي ولري او له هغې څخه مرسته وغواړي. (۱)

---

[۱] آریانا دایرة المعارف، لومړی ټوک، دعلوموا کاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸٦ل کال، ۲۰۹– ۲۱۰ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- ترانسکرپشن یا ترانویسي Transcription:

چې غږ ثبت لیکنه او اواز لیکنه هم ورته ویل کیږي له لاتیني کلمې trascripto څخه اخیستل شوې، چې یو لیک دود په بل لیک دود باندې داړوونکي معنا لري. په منظمه او ثابته توګه دودیز غږونه دلیکنې طریقې ته script او transcript ویل کیږي.

په غږ ثبتونه کې phonetic transcription کې دغږونو نښاني کول دهغوی دتلفظ یا اوریدنې دهویت پر بنسټ دي.

یعنې غږ لیکنه دهغه اوازونو کښل او ثبتول دي، چې زموږ غوږونه یې اوري.

غږ لیکنه هغه عمل دي، چې دبهرنیو ژبو په تدریس، زده کړه او دقاموسونو په تدوین کې ترسره کیږي. ([1])

۸- تاریخ مرصع:

دتاریخ مرصع لیکوال افضل خان خټک چې دخوشال خان خټک لمسی دی. دا تاریخ دپښتنو دهغو ګوتو په شمېر تاریخونو څخه دی، چې په پښتو لیکل شوی او بشپړ متن یې موږ په لاس کې لرو، دا تاریخ دپښتنو په باب روایات راسپړي او تاریخي پېښې دمؤلف تر وخته پورې بیانوي. ددې تاریخ اساسي بحث دپښتنو داصل او نسب په باب دی. دریم باب یې دخالد بن ولید په اړه دی، چې په اسلامي دوره کې دپښتنو مشر باله شي. دپښتنو واکمنانو خبرې دلودیانو څخه راپیل کوي. په سلطان بهلول،

---

[1] پورتنی اثر، ٦٦۴مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلطان سکندر او ابراهیم لودي غړېږي، بیا دخوشال خان خټک پر وخت دتاراګهړ په یو مهم خبرې کوي، بیا ببرته شاته ځي او پښور ته له کندهاره، غوري، خښي او کرلاڼي پښتنو دراتللو په پښو غړېږي، بیا دخټکو او خپلې کورنۍ احوال بیانوي.

دپیر روښان او دده دکورنۍ پېښې رااخلي، دمیرویس خان غلجي دواکمنۍ بحث راوړي، په پېښور کې دجمال خان غمیزه بیانوي، دبنګښو سره دجنګ احوال راوړي، بیا دخپل وخت پېښې چې مؤلف په کې خپل ځان دخیل بولي، بیانوي.

بیا دخوشال بابا په وفات او نورو موضوعاتو خبرې کوي.

دکتاب بله برخه دپښتنو اولیاؤ تذکره ده، چې بېټني، غرغښتي او کرلاڼي ستانه، عارفان او صوفیان په کې راپېژني.

دکتاب په وروستۍ برخه کې دپښتنو شجرې او نسب نامې راغلي دي.

افضل خان خټک په دې تاریخ کې دتېرې زمانې پېښې له زړو تاریخونو څخه او دخپل وخت پېښې یې په خپله په دقت سره څارلي او بیان کړي دي، دتاریخ مرصع دلویو ماخذونو څخه یو هم دخواجه نعمت الله هروي (مخزن افغاني) دی چې دپښتنو اصل او نسب یې ترې نېغ په نېغه ژباړلی دی او دپښتنو داولیاؤ په برخه کې یې ترې ډېر څه راخیستي دي.

دوه نور مهم ماخذونه یې یو مخزن الاسلام او بل تذکرة الابرار والاشرار داخون درویزه مهم تالیفات دي.

او پاتي دوه نور ماخذونه یو دجمیل بیګ (مناقب شیخ رحمکار) او بل دخوشال خان خټک یادښتونه چې په ګڼو بیاضونو کې لیکل شوي وو او افضل خان خټک دموضوع داړتیا په صورت کې ترې اقتباسات کړي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ځای پر ځای یې لاسوهنه هم په کې کړې ده، داسې ویل کیږي چې د تاریخ مرصع په لیکلو په خپله خوشال خان خټک کار پیل کړی و، افضل خان خټک د خپل نیکه په جوړ شوي چوکاټ کار کړی او نور مطالب یې وربانديې زیات کړي دي.

په نتیجه کې ویلای شو چې د تاریخ مرصع متن ښیي، څنګه چې د خوشال بابا یادښتونه خواره واره وو او دیو منظم کتاب بڼه یې نه وه غوره کړې، همدا راز افضل خان هم دا راز یادښتونه راغونډ او د کتاب لپاره یې ترې فصلونه جوړ کړي دي، دا فصلونه منظم نه ښکاري، واقعات د پېښېدو له مخې وړاندې وروسته دي، د تاریخ مرصع وروستی چاپ په ۲۰۰۶م کال کې تر سره شوی او د مخونو شمیر یې ۱۳۴۲ پورې رسیږي. ([1])

[1] آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دعلوموا کاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال، ۵۸۹ – ۵۹۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماخذونه

۱. آریانا دایرة المعارف، دویم ټوک، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دنبراسکا مطبعه، ۱۳۸۷ل کال.
۲. افغاني، محمد حیات خان: حیات افغاني،دویم چاپ، دویم ټوک، ۱۳۷۰ل کال.
۳. تڼیوال، څېړنوال مولا جان. ژبه او ټولنه، دافغانستان دعلومو اکاډمي، کابل، شعیب مطبعه، ۱۳۸۸ل کال.
۴. حبیبي، عبدالحی. دپښتو ادبیاتو تاریخ دوهم ټوک، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۴۲ل کال، ۲۸۵مخ.
۵. خادم،قیام الدین.بایزید روښان، پښتو ټولنه،دولتي مطبعه، ۱۳۲۳ل کال ۲۳-۲۴مخونه.
۶. ختک،افضل خان. تاریخ مرصع، مقابله وتصحیح او نوټونه، دوست محمد خان کامل مومند، یونیورستي بک ایجنسي، پېښور.
۷. دوست، څېړنمل دوست محمد. دافغانستان ژبې او توکمونه، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، ۱۳۵۴ل کال.
۸. رښتین،پوهاند صدیق الله. دننګرهار ننداره، یونیورستي بک ایجنسي،پېښور، ۱۳۷۴ل کال.
۹. شپون، څېړنیار وجیه الله. دپښتنو او پشه یانو دشفاهي ادبیاتو ځینې ورته بېلګې، دافغانستان دعلومو اکاډمي، دژبو او ادبیاتو مرکز، ۱۳۸۹ل کال.
۱۰. ننګرهاری، اخوند درویزه. تذکرة الابرار والاشرار، چاپ اداره اشاعت سرحد، پیشاور.
۱۱. ننګرهاری، اخوند درویزه. مخزن الاسلام،پښتو اکاډیمي پېښور یونیورستي، دسید تقویم الحق کاکا خېل مقدمه، ۱۹۲۹م کال.
۱۲. مخلص،کندهاری علي محمد: حالنامه میاروښان، لومړی چاپ وزارت اطلاعات وفرهنګ، ۱۳۸۸ل کال.
۱۳. ملاتړ،زکریا: تیرایي ژبه، دزیري کالنۍ،پښتو ټولنه، دولتي مطبعه،۱۳۵۷ل کال.
۱۴. G.A.Grirson , ISILS , Vool ۱ , calautta , ۱۹۲۷ .
۱۴. G Morgen Stierne Report on a Linguistic Mission to afganistan. Oslo , ۱۹۲۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیرایان او ژبه يې

زکریا ملاتړ

۱۳۹۴ ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: تیرایان او ژبه یې

لیکوال: زکریا ملاتړ

خپرندوی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډیزاینګر: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۴۵)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیک **مخ**

دلاربنود استاد په توګه نظر ۱
تقریظ: ۸
تقریظ: ۱۴
سریزه.. ۱۸
لومړۍ څپرکی
د موضوع شالید.. ۲۳
دویم څپرکی
د تیرایانو نسب او شجره.. ۲۹
د تیرایانو میشت ځایونه.. ۳۲
روښانیان او تیرایان.. ۳۴
دریم څپرکی
د تیرایانو او ژبې په برخه کې د پوهانو نظریات...................................... ۳۸
الف ـ د کورنیو پوهانواو څیړونکو نظریات.. ۳۸
ب ـ د بهرنیو پوهانو او څیړونکو نظریات.. ۴۶
څلورم څپرکی
د اندوآریایې ژبو په ډله کې د تیرایې ژبې دریځ.. ۶۶
له همګروپ ژبو سره د تیرایې ژبې پرتلنه.. ۷۷
د تیرایې ژبې ګرامري جوړښت او ځانګړنې ۸۵
د تیرایې ژبې د مړې کیدلو او متروک کیدلو لاملونه ۹۳
پنځم څپرکی
د تیرایې ژبې تر لاسه شوي وییونه او جملې (ترانسکرپ او تجزیه) ۹۷
د تیرایې ژبې نظم.. ۱۱۳
پایله.. ۱۱۴
وړاندیزونه.. ۱۱۸
ضمیمې.. ۱۱۹
ماخذونه.. ۱۳۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (احسان الله کاموال) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیرایان او ژبه یې

د خپرونو لړ: ۴۵

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library